

Л. М. Михайлова

**ЕСТЕТИЧНО ЦІННІСНИЙ
РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ
В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОСТОРИ
ЗАКЛАДУ ОСВІТИ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

*Науково-методичний посібник
для керівників шкіл, педагогів,
студентів педагогічних спеціальностей*

Харків
«Друкарня Мадрид»
2018

УДК 373.3/.5.015.31

ББК 74.200.5

М69

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 5 від 24 листопада 2017 року)*

*Рекомендовано Департаментом освіти і науки
Луганської обласної державної адміністрації*

Рецензенти:

Миропольська Н. Є. — доктор педагогічних наук, професор лабораторії естетичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Бабко Т. М. — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту освіти та психології КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР.

М69 **Михайлова Л. М.** Естетично ціннісний розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти: теорія і практика: наук.-метод. посіб. для керівників шкіл, педагогів, студ. пед. спец. / автор-уклад. Л.М. Михайлова. — Харків: Видавництво «Точка», 2018. — 248 с.

ISBN 978-617-7470-92-1

Посібник знайомить читачів із науковими засадами проблеми естетично ціннісного розвитку школярів в умовах становлення Нової української школи, з основними формами науково-методичної роботи щодо підвищення професійної майстерності педагогів із запровадження в навчально-виховний процес інтегрованого підходу.

У посібнику даються методичні рекомендації щодо інтегрування предметних, культурологічних і мистецьких знань у навчальній і виховній діяльності.

Науково-методичне видання призначене для керівників шкіл, педагогів, студентів педагогічних спеціальностей.

УДК 373.3/.5.015.31

ББК 74.200.5

ISBN 978-617-7470-92-1

© Михайлова Л.М., 2018

ЗМІСТ

Предмова	4
РОЗДІЛ І. АКсіОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАЛЬНО-ВІХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЗЗСО.....	13
1.1. Естетичні цінності та їх місце в аксіологічній системі загальноосвітнього закладу	13
1.2. Естетичні ціннісні орієнтації особистості: сутність, структура, функції.....	17
1.3. Мистецтво як основа реалізації інтегрованого підходу в навчально-виховному процесі	26
1.4. Краса й гармонія в естетиці та педагогічній діяльності	33
РОЗДІЛ ІІ. ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ: ПОШУКИ І ЗНАХІДКИ	39
2.1. Школа в режимі експерименту	39
2.2. Методичні рекомендації щодо проведення інтегрованих уроків....	63
2.3. Таблиці інтеграційних зв'язків предметних знань і мистецтва.....	105
РОЗДІЛ ІІІ. ВІД КРАСИ В МИСТЕЦТВІ ДО КРАСИ В ЖИТТІ (виховна діяльність ЗЗСО).....	149
РОЗДІЛ ІV. ВИВЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ В ШКОЛЯРІВ ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ	164
4.1. Критерії та показники сформованості в школярів естетичних ціннісних орієнтацій	164
4.2. Діагностування результатів експериментальної діяльності	172
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ.....	200
Додаток А. Дослідження естетично ціннісної компетентності педагогів	200
Додаток Б. Анкета для батьків	204
Додаток В. Карта основних кроків щодо проведення експериментальної роботи	206
Додаток Г. Форми методичної роботи в експериментальній діяльності.....	208
Додаток Д. Навчальна та позакласна діяльність експериментальних закладів.....	209

ПЕРЕДМОВА

«Майбутнє людства сидить зараз за партою, воно ще дуже наївно, довірливо, щиросердно. Воно цілком у наших дорослих руках. Якими ми сформуємо їх, наших дітей, — такими вони і будуть. І не тільки вони. Таким буде і суспільство через 30–40 років, суспільство, побудоване ними за тими уявленнями, які ми в них створимо». Ці слова Б.Неменського є актуальними, особливо сьогодні, коли будується нова українська школа, адже педагог є тією людиною, яка здатна посіяти зерна добра, милосердя, любові до всього, що оточує дитину, від нього, вчителя, багато в чому залежить, що будуть любити і ненавидіти, чим захоплюватися і пишатися, чому будуть радіти діти, яким належить будувати майбутнє України.

Світовий досвід вчить і стверджує, що XXI століття — епоха змагання інформації з інтелектом. Розвиток мислення, орієнтованого на стале майбутнє та відповідні смисложиттєві цінності і пріоритети, — ключове завдання освіти XXI століття. Це зумовлює пошук нових орієнтирів в освіті, які визначають її ціннісний вимір та гуманістичну сутність. Очевидним є й те, що сучасна освіта повинна враховувати явище міжкультурної інтеграції, що є відповіддю на запит реальності та відображає потребу в підготовці молоді до життя в полікультурному світі.

Інтеграційні явища та глобалізаційні процеси в світовому просторі виступають об'єктивною умовою зближення різних культур, що суттєво впливає і на освітні процеси, викликає необхідність постановки питання щодо забезпечення формування й розвитку в особистості ціннісних орієнтацій, котрі сприяють розумінню й позитивному ставленню до культурних надбань свого та інших народів, прагнення до духовного вдосконалення, збереження й трансляції загальнолюдських цінностей.

Ознайомлення з теоретичними напрацюваннями учених і практичним досвідом роботи загальноосвітніх закладів виявило низку суперечностей, зокрема таких:

- між вимогами суспільства щодо підвищення рівня художньо-естетичної ціннісної зорієнтованості учнів у сфері культури та мистецтва та відсутністю розробленої системи організації на-

вчально-виховного процесу загальноосвітнього закладу з формування в учнів естетичних ціннісних орієнтацій;

- між ціннісно різновекторним сучасним художньо-естетичним (соціокультурним) простором та нездатністю дітей і молоді орієнтуватися в ньому;
- між потребою суспільства в діяльності загальноосвітніх закладів щодо розвитку творчої особисті та недостатнім науково-методичним забезпеченням цього процесу.
- Як зазначає Концепція Нової української школи, школа сьогодні має стати закладом випереджаючого розвитку, який повинен забезпечити вчасну підготовку людей до нових умов існування, дати їм такі знання й уміння, які дозволили б не тільки успішно адаптуватися в новому соціальному та інформаційному середовищі, але й активно впливати на нього в інтересах збереження й подальшого прогресивного розвитку людства.

Поглиблене вивчення сучасних проблем суспільства висвітлює необхідність активізації діяльності в площині духовного відродження, переосмислення цінностей, повернення до морально-естетичних надбань українського народу та світової культури. Одним зі шляхів прогресивного розвитку суспільства та інтеграції в європейський простір ми визначаємо об'єднання дітей і дорослих навколо естетичних цінностей, зокрема мистецтва, яке завжди було і залишається ядром будь-якої національної культури, є довговічним і загальновизнаним, оскільки впливатиме на свідомість та поведінку особистості в напрямі її духовно-естетичної досконалості.

Мистецтво з його унікальними можливостями впливу на особистість має розглядатися не тільки як джерело розвитку спеціальних художніх здібностей і суто художніх умінь (що є надзвичайно важливим, але недостатнім), а також як універсальний засіб формування світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій, духовно-творчого потенціалу, образно-асоціативного мислення особистості, загальнокультурних і соціокультурних компетентностей.

Виходячи з цього, кардинального оновлення потребують цілі і зміст навчання і виховання, технології викладання мистецтва, оцінювання результатів освіти, адже чудовий світ звуків і фарб пое-

зії, краси природи відкривається тільки тому, хто допитливий, хто відчуває потребу розширювати і поглиблювати знання, пов'язані із сприйняттям прекрасного, хто багато читає, розмірковує, спостерігає.

Цінності мистецтва важливі також з огляду на сучасне існування дітей і молоді в полікультурному просторі. Завдяки універсальності художньо-образної мови вони закодовують і передають зрозумілу для різних народів смислову інформацію, дають змогу вступати в невербальний діалог із різними культурами минулого і сучасності, розуміти інших і розширювати таким чином свій власний духовний світ.

Реалізація цілісного підходу до загальної мистецької освіти в умовах нової парадигми, яку більшість науковців визначають як гуманістичну й гуманітарну, передбачає поряд із традиційним монопредметним викладанням мистецьких дисциплін пошук шляхів інтеграції як у межах предметів гумантарно-естетичного циклу, так і більш широких міжпредметних та міжгалузевих зв'язків.

Методологічною основою сучасної освіти є гуманізація і гуманітаризація, особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний і культурологічний підходи, реалізація яких вимагає від учителя інших орієнтирів своєї діяльності, застосування в навчально-виховному процесі педагогічних технологій, спрямованих на формування в учнів загальнолюдських цінностей, естетичного сприйняття світу, вільного вибору свого місця в ньому. Одним із засобів, здатних забезпечити ефективність таких технологій, є інтеграція як пошук і встановлення зв'язків між різними галузями знань.

Про необхідність зв'язків між шкільними предметами йшлося ще в працях Я. Коменського, Песталоцці, К.Ушинського. У своїй «Великій дидактиці» Я. Коменський вказував: «...як у природі все зчіплюється одне зіншим, так і в навчанні слід пов'язувати все одне з другим...» [37, с.336].

Інтеграція не є механічним поєднанням одних знань з іншими — це обов'язково пошук і встановлення спільних рис, елементів, притаманних різним об'єктам і явищам, які виступатимуть у ролі

об'єднуючої ланки або стрижня. Завдяки цьому виникає інший погляд на звичні речі, відкривається їх новий бік, що є поштовхом до наступних пошуків — використання відкритих знань у науці, житті, праці.

Здійснити інтеграцію знань непросто, але надзвичайно цікаво й корисно! Для цього вчитель має володіти діалектичним мисленням, широким кругозором, навичками використання інформаційних технологій, творчими здібностями і прагненням постійного професійного самовдосконалення.

Інтеграція в освіті сприятиме упорядкуванню розчленованих знань у єдину систему, формуванню в учнів, по-перше, цілісного бачення природних, культурних, соціальних, техногенних процесів, а по-друге, — вміння здійснювати їх аналіз, з одного боку, як окремих явищ, з іншого, — як складових цілісного, неподільного, єдиного соціокультурного цілого. «Ось чому при навчанні та вихованні ми повинні прагнути не до взаємовиключення точних наук та мистецтва, а до доповнення (якщо таке доповнення можливе) й розглядати їх як частину загальнолюдської культури. Саме такий шлях веде до більш глибокого розкриття специфічних особливостей і науки, і мистецтва, стосовно школи — уроків гуманітарного і негуманітарного циклів. «Тільки взаємозв'язок, взаємозбагачення здійснює глибокий вплив на розвиток пізнавальних здібностей молоді, формування її гуманістичних принципів та особливостей», — стверджував А. Федь [87, с.227–228].

Інтегрований підхід сприяє переосмисленню загальної структури організації навчального процесу, спеціальної підготовки учнів до процесу сприйняття, розуміння і осмислення інформації (з позицій науки, історії розвитку культури, особливостей різних мистецтв, навколишньої природи), формування в школярів понять і уявлень про взаємодію всього і вся у світі як єдиного цілого. Педагогічний зміст інтегрованого викладання полягає в тому, що воно передбачає планування уроків із теми, спільної для декількох предметів, які можуть проводитися різними педагогами.

На відміну від «міжпредметних зв'язків» (коли на уроці відбувається звернення до творів мистецтва, їх властивостей із метою

ілюстрації предметних знань, що вивчаються), інтеграція передбачає розкриття глибоких точок перетину між мистецькими, природними та соціальними явищами для вирішення єдиної навчально-виховної задачі — розкриття цілісності світу й формування цілісної особистості.

Методологічною основою даного напрямку є дослідження вченими інтеграційних процесів у галузі естетичного виховання (А. Бурова, Н. Ветлугіної, Г. Волкова, Б. Ліхачева, В. Медушевської, Н. Сакуліної, Є. Торшилової, Ю. Фохт-Бабушкіна, Б. Юсова та ін.).

Неоціненну роль у становленні нового погляду на роль мистецтва і естетичних цінностей у педагогічному процесі зіграли праці вчених-істориків, етнографів, мистецтвознавців — В.Вернадського, К. Леві-Строса, Е. Тейлора, Б. Рибкова, П. Флоренського; сучасників — Г. Гачева, Л. Гумільова, А. Іконнікова, А. Панченко, С. Раппопорта, В. Сидоріна, С. Хан-Магомедова, які обґрунтували визначальну роль простору і середовища, традицій, етносу і регіону у формуванні особистості; теоретичні положення вчених-психологів — Б. Ананьєва, Р. Арнхейма, М. Бахтіна, Л. Виготського, В. Давидова, В. Левіна, Л. Логвіненко О. Мелік-Пашаєва, З. Новлянської, В. Ражнікова, В. Степанової, Г. Челпанова, — що показали значення в розвитку дитини таких психічних властивостей, як: емоції, інтуїція, уява, настрої, увага, образне мислення.

За допомогою інтеграції можна вирішувати проблему розвитку в школярів пізнавальної активності, інтелектуальної та емоційної сфер, прагнення до наукового пошуку й експериментування, творення естетичних цінностей як окремого виду діяльності і естетичного наповнення будь-якої іншої суспільно-корисної сфери. Стародавні філософи стверджували: «Немає нічого в розумі, чого б не було в почуттях», а наш сучасник Д. Кабалевський зазначав: «Запам'ятати можна лише те, що зрозуміле і емоційно відчуте». Різні види мистецтва, впливаючи на різні органи чуття, є дієвим засобом розвитку внутрішнього світу людини, досягнення нею гармонійності.

Так чому б не скористатися на уроках цим багатством?

Зацікавленість у пошуку зв'язків між математикою та архітек-

турою, музикою, живописом і фотомистецтвом; між архітектурою та біологією; природознавством, музикою і літературою тощо дає колосальний ефект у розвитку особистості, яка самостійно, без натиску з боку педагогів обирає найважливіші для свого життя ціннісні орієнтири, де цінності краси й гармонії посідають одне з провідних місць.

Як зазначає Б.Неменський, мистецтво випрямляє, облагороджує людину саме тим, що залучає до величезного духовного досвіду людства, що в ньому сконцентроване. Поняття «краса», «естетична цінність» мають різні значення в додаванні до науки й мистецтва, спорту й праці, хоча існують і точки перетину. «...математичне рішення може бути красивим і некрасивим. Під першим розуміється оптимальне, гармонійне, під другим — ускладнене, негармонійне. Оптимальне рішення прекрасне в силу того, що воно найпростіше й ясне, без випадкового, зайвого. Таке рішення несе в собі естетичний момент краси не тільки в науці — в будь-якій діяльності людини (праці, спорті тощо)» [65, с.49].

Естетичне середовище українського соціуму наповнене безліччю різномірних, різножанрових і різноякісних продуктів художньої культури, де знаходять собі місце українські й зарубіжні твори, класичні й сучасні, розважальні й серйозні, збагачуючі чи спустошуючі духовний світ людини. І, якщо ми не навчимо молодь диференційовано ставитись до цього розмаїття, то в подальшому, можливо, пошкодуємо, адже, на жаль, дуже часто вибір молоді припадає на те, що не потребує значних інтелектуальних та емоційних витрат для переробки отриманої інформації. А це в свою чергу гальмує розвиток особистості, сприяє формуванню уявлення на життя як неперервне свято.

Естетичні цінності, які ми беремо за основу інтеграції, — це твори мистецтва, що пройшли перевірку часом і стали надбанням світової, національної культур і культури рідного краю. До того, важливим засобом формування в учнів естетичних ціннісних орієнтацій нами визначено естетичні категорії краси й гармонії та їх складові — ритм, пропорція, міра, симетрія/асиметрія, дисгармонія, прояв яких ми знаходимо в творах мистецтва, природі, соці-

альних і культурних явищах, розглядаючи їх як точки перетину між ними.

Віднайти ці зв'язки є надто складним завданням для вчителя, однак, працюючи в цьому напрямі, його самоосвіта триватиме майже все його професійне життя, він навчається мислити по-новому, руйнуються його усталені стереотипи й штампи, які є серйозною перешкодою на шляху реалізації сучасних освітніх завдань.

Сьогоднішній учитель повинен бути в постійному пошуку — нових ідей, підходів, методик і технологій, адже це об'єктивна вимога сучасного етапу суспільного розвитку, який характеризується швидким оновленням знань, що загалом суттєво впливає на процес навчання й виховання підростаючого покоління.

При цьому, на наш погляд, не варто відмовлятися від традиційних технологій передачі знань, формування вмій і навичок, тому що вони є значним здобутком вітчизняної педагогіки і їх репродуктивна ефективність перевірена часом. Тому вважаємо за доцільне гармонійне поєднання традиційного викладання навчальних дисциплін з інтегрованим, а у виховній роботі — позитивний досвід морально-естетичного й художньо-естетичного виховання минулого й сучасності.

У зв'язку з цим на перший план висуваються ідеї розвитку творчого мислення, вміння оперувати знаннями під час уроку так, щоб учні по його завершенні відчували «інтелектуальне задоволення», яке ми розглядаємо як емоцію, здатну мотивувати особистість до самостійного пізнавального пошуку. Інтеграція предметного, мистецтвознавчого й культурологічного матеріалу дозволяє створювати у свідомості дитини яскраві образи, які, залишаючись у її пам'яті, стають основою, точкою відліку або для творчого фантазування, або для наукового пошуку.

Ще один позитивний момент проведення уроків з інтегрування предметного та мистецтвознавчого матеріалу — урок стає цікавим для всіх, знімається «протистояння» фізиків і ліриків, вони починають усвідомлювати значення інших шкільних предметів у процесі навчання й виховання цілісної особистості.

Інтеграція може бути різною. Якщо в основу класифікації по-

класти об'єднання галузевих знань, то можна виокремити міжгалузеву та внутрішньогалузеву інтеграцію; якщо взяти за основу повноту й глибину цих зв'язків — повну (коли одне явище або проблема розглядається з різних сторін) й часткову (коли зміст одного предмета доповнюється іншим, що також можна розглядати як міжпредметні зв'язки).

При проведенні інтегрованих уроків деякі зв'язки реалізуються в комплексних формах. На одному і тому ж уроці можуть здійснюватися зв'язки з багатьма предметами.

При проведенні поліінтегрованих уроків (повна, вузлова інтеграція) важливим є визначення інтегрованого стрижня уроку: ідеї чи поняття, на основі якого збирається матеріал.

У посібнику представлено різні види інтегративних зв'язків, і ми сподіваємось на те, що вчитель, який скористається цими матеріалами, підійде до них творчо: щось змінить, доповнить, можливо, запропонує своє бачення перетину смислових вузлів. І саме в цьому, на наш погляд, полягає значення даного посібника для вчителя.

Інтегрований підхід також використовується в проектній технології, яка суттєво збагачує навчально-виховний процес і спрямована на встановлення балансу між теоретичними знаннями й практичними вміннями.

У межах проектної технології якнайкраще реалізовуватиметься особистісно орієнтований підхід, увага і повага до особистості учня, врахування інтересів, потреб, здібностей кожного учасника проектної діяльності. Проектна технологія добре узгоджується з інтеграцією предметного та мистецтвознавчого матеріалу, даючи можливість дитині повніше розкрити свої розумові можливості й творчий потенціал.

Дослідницька діяльність, що базується за принципом інтеграції наукового та мистецтвознавчого матеріалу, приводить учнів до висування гіпотез, їх перевірки в ході дослідницької діяльності, осмислення і майже до власних відкриттів, іноді абсолютно несподіваних, що слугує підґрунтям для подальшого їх обговорення, дискусій, появи нових ідей. Емоційний підйом, який охоплює і учнів, і вчителів, і батьків, які активно долучаються до цього процесу,

з одного боку, формує енергійне поле, мотивуюче до подальших пошуків, з іншого — виконує важливу виховну функцію об'єднання дітей і дорослих у процесі спільної діяльності.

Представлений на сторінках посібника матеріал — це багаторічний досвід роботи експериментальних шкіл Луганської області, для яких пошук нових підходів до естетичного виховання підростаючого покоління є умовою постійного професійного самовдосконалення і основним стрижнем формування ціннісних орієнтацій особистості.

Мета посібника — поширити досвід виховання творчої, мислячої людини, яка прагне зберігати й примножувати добро і красу у світі.

Тож, шановні колеги, сподіваємось, що запропоновані матеріали стануть у пригоді і для вас, і для ваших учнів. Користуйтеся, змінюйте, доповнюйте і творіть! Бажаємо успіхів!

РОЗДІЛ I. АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАЛЬНО-ВІХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЗЗСО

1.1. Естетичні цінності та їх місце в аксіологічній системі загальноосвітнього закладу

Діти мають жити у світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості.

В. Сухомлинський

Аксіологічний підхід в освіті розглядається і науковцями, і практиками як один із перспективних у плані вирішення багатьох соціокультурних проблем, що виникли в Україні в першу чергу через відсутність достатньої уваги з боку держави, педагогів, батьків, суспільних організацій до формування ціннісної системи суспільства, де пріоритет загальнолюдських цінностей був би загальнови-знаним.

Як доводить суспільна практика, за відсутності чітко окреслених ціннісних орієнтирів у будь-якій соціальній системі виникають труднощі, деформуються, або зовсім руйнуються сталі зв'язки, без яких подальший прогресивний рух неможливий. Те ж саме відбувається з людиною. Тому необхідність визначення головних цінностей в освіті як найбільш сталого соціального інституту, головне завдання якого полягає в навчанні й вихованні підростаючого покоління, є сьогодні об'єктивною вимогою.

Цінності, зазначає В. Крижко, «надають стійкості системі освіти, особистості педагога й вихованця, визначають принципи їх поведінки, спрямовують інтереси й потреби особистості у життєвому та освітньому просторі, регулюють мотиваційну сферу педагогічної дійсності» [40, с.226].

Сучасна аксіологія виокремлює дві групи цінностей: першу складають цінності, пов'язані з вітальними потребами людей, до другої належать цінності Добра, Краси, Справедливості, Свободи, які В. Шинкарук і О. Яценко вважають Абсолютом, найвищим ви-міром людської духовності, ствердженням всезагального в індивіді

[96], не заперечуючи при цьому можливості їх історичної модифікації.

Як зазначає Л. Столович, «саме загальнолюдські цінності — вищий критерій всіх індивідуальних та колективногрупових цінностей як умова існування людства загалом і тих інтегративних процесів, які в ньому відбуваються» [80, с.95].

Концентруючи в собі найбільш узагальнені споріднені смисли, загальнолюдські цінності виступають підґрунтям для інтеграції індивідуальних інтересів і прагнень, сполучення індивідуальних світів, виконують функцію життєвих орієнтирів, формують упевненість у відповідності власних дій прогресивному розвитку людства. І, нарешті, закріплюючись у звичаях, традиціях, мистецтві, здійснюють функцію сталих взірців, канонів смислоутворення.

Естетичні цінності, із позиції багатьох дослідників, відносяться до фундаментальних (абсолютних, загальнолюдських, духовних).

Естетичне ставлення людини до світу є одним із видів ціннісного ставлення, тому що сприйняття й переживання прекрасного й потворного, піднесеного й низького, трагічного й комічного передбачає не тільки пізнання, а й оцінку певних властивостей дійсності та мистецтва [79, с.5].

Науковці (Г. Апресян, В. Асмус, Ю. Борєв, О. Дробницький, А. Зись, М. Киссель, Н. Короткова, Л. Столович, А. Харчев та ін.) доводять, що естетичні цінності належать до числа явищ, які мають соціальний зміст, тісно пов'язані з процесом накопичення чуттєво-емоційного та ціннісно-орієнтаційного досвіду людини. Тож, стає зрозумілим, чому видатні педагоги у процесі формування особистості великого значення нарівні з моральними надають естетичним цінностям. Не випадково, В. Сухомлинський, чия педагогічна система пронизана ідеями гуманізму, вважав, що в своїй професійній діяльності вчитель має опікуватися питаннями духовного світу своїх вихованців, розвиток якого забезпечується залученням їх до краси навколишнього світу.

На відміну від етичних, естетичні цінності містять у собі два шари. Перший шар — це чуттєва реальність, якості, що утворюють зовнішню форму предмета. Другий шар естетичної цінності, зокре-

ма мистецьких явищ, є результатом заломлення цих властивостей через призму людського досвіду, незалежно від того, чи йде мова про досвід суспільства в цілому, одного з соціальних класів (прошарків) чи окремої людини.

Духовні (естетичні) цінності не схильні до морального старіння в такій мірі, як матеріальні цінності. Їх споживання не є пасивним актом, навпаки, в процесі їх засвоєння людина духовно збагачується, удосконалює свій внутрішній світ.

Чим вище місце естетичних цінностей в ієрархії цінностей особистості, тим міцніше їхній вплив на духовний світ людини. Естетичні цінності, усвідомлені й прийняті людиною як домінуючі, виконують орієнтаційну функцію в конкретній діяльності (соціальної, політичній, підприємницькій тощо) на прояви прекрасного, піднесеного, героїчного, і таким чином виводять діяльність на якісно новий рівень.

Аксіосфера загальноосвітнього закладу інтегрує ціннісні системи суб'єктів навчально-виховного процесу (керівників, педагогів, учнів, батьків), які кожний на своєму рівні утворюють своєрідні ціннісні кола, що в просторі закладу перетинаються між собою, формуючи своєрідний ціннісний простір, який є різноманітним, дуже часто суперечливим і конфліктним.

В основі аксіологічної системи сучасного вчителя науковці (М. Євтух, І. Жерносек, В. Крижко, Н. Іванова, Б. Ліхачов, В. Слатьонін, Г. Чижакова та ін.) визначають моральні (повага до іншого, толерантне ставлення до думки й позиції учнів, колег, батьків, милосердя, доброта тощо), громадянські (патріотизм, соціальна активність), національні (повага до мови й національної культури), екзистенційні (цінність дитини, цінність людського життя, сенс життя), цінність родини (повага до сімейних традицій), естетичні (краса в різноманітних проявах, прагнення до її збереження й примноження), валеологічні (цінність здоров'я кожного учасника навчально-виховного процесу).

Аксіосфера вчителя включає систему цінностей, які є внутрішньо усвідомленими й прийнятими, пропущеними крізь інтелектуально-емоційну сферу свідомості, що стали його особистісними

орієнтирами в професійній діяльності, і відповідають вимогам суспільства.

Одним із засобів подолання суперечностей, що виникатимуть у ціннісному просторі загальноосвітнього закладу, є пріоритет естетичних цінностей, які стають ядром інтегрування як усіх ціннісних систем суб'єктів навчально-виховного процесу, так і центром інтегрування шкільних предметів.

Естетичні цінності (краса, гармонія, піднесене, низьке, трагічне, комічне тощо та їх компоненти — міра, пропорція, ритм, симетрія / асиметрія тощо) по-різному виявляють себе в мистецтві, природному й соціальному середовищі, однак естетичне оцінювання явищ, процесів, об'єктів, відносин завжди співвідноситься з критеріями, які пов'язані з уявленнями про красу й гармонію.

Естетичні цінності здебільшого представлені в результатах художньої творчості людини, а саме в мистецтві, яке, завдяки своїй специфічній природі, дозволяє встановити точки перетину між різними явищами навколишнього світу, а в навчально-виховному процесі — через знайомство з творами мистецтва, що являють собою естетичну цінність, сформувати в учнів уявлення про наявність зв'язків між предметами природничо-наукового, суспільно-гуманітарного й художньо-естетичного циклів і таким чином розкрити цілісність світу, краса і гармонія якого здатна порушитися при перевазі руйнуючих сил, чия дія може призвести до повного знищення людей, Землі, Всесвіту.

Безумовним є те, що яким би духовним багатством не володіло мистецтво, воно не здатне замінити собою всю сферу естетичних відносин людини зі світом. Тому естетичні цінності краси та гармонії, які виявлятимуть себе і в мистецтві, і в природі, і в інших галузях людської життєдіяльності, ми розглядаємо як підґрунтя, основу формування в учнів естетичних орієнтацій і на уроках, і в позакласний час.

У діяльності підлітка — навчанні, спілкуванні — починає відбуватися пошук власних життєвих цінностей, згідно з якими перебудовується поведінка, здійснюється спроба впливати на власну особистість, визначаються життєві принципи.

Якщо знання людина може отримати в готовому вигляді, то обрати власні цінності здатна для себе тільки сама. Тому єдино можливий шлях впливу на формування ціннісної системи учня — це організація його духовних переживань в естетичноціннісному навчально-виховному середовищі.

На наш погляд, поклавши естетичні цінності в середину аксіосфери загальноосвітнього закладу — в основу процесів навчання й виховання (позакласні заходи, діяльність різноманітних творчих об'єднань, гуртків тощо), з одного боку, відбувається поступове подолання бар'єрів між ціннісними системами педагогів, учнів і батьків, непомітна корекція негативних впливів соціокультурного середовища, а з іншого — розкриття глибинних, сутнісних зв'язків між природними, культурними й соціальними явищами і процесами, в учнів формується явлення про світ як цілісну систему, а головне — призводить до усвідомлення дитиною необхідності бережливого ставлення до всього, що гармонізує і зберігає його єдність і цілісність.

Завдяки такому підходу ми здатні паралельно вирішувати актуальні педагогічні завдання: 1) формування в школярів естетичноціннісного ставлення до всіх явищ навколишнього світу, вміння осягати красу і гармонію фізичних, хімічних, біологічних, соціальних і культурних процесів, 2) формування уявлення про взаємозв'язок усіх явищ, що відбуваються в світі; 3) розвиток в учнів пізнавального інтересу, внутрішньої мотивації до самоосвіти й саморозвитку; 4) розвиток критичного мислення, вміння оцінювати продукти сучасної художньої творчості на основі мистецтвознавчих критеріїв; 5) формування прагнення до діяльності, яка приносить естетичне задоволення.

1.2. Естетичні ціннісні орієнтації особистості: сутність, структура, функції

Аксіологічна проблема розвитку суспільства нерозривно пов'язана з процесом виховання, в ході якого відбувається орієнтація особистості на вибір справжніх цінностей, навчання керуватися

ними у своїй діяльності. Актуальність звернення до аксіологічної проблематики підсилюється тим, що формування в молоді естетичних ціннісних орієнтацій впливає на розвиток культури суспільства загалом.

Аналіз досліджень *ціннісних орієнтацій* дає підстави для висновку про складність даного утворення, що зумовило різноманітність підходів до розкриття його сутності, структури і визначення основних функцій.

Вивчення ціннісних орієнтацій (головним чином, молоді) займалися на філософському рівні — В. Василенко, О. Дробницький, Ю. Замошкін, Г. Смирнов, В. Тугаринов та ін., на соціологічному — А. Андрющенко, В. Водзинська, А. Здравомислов, Т. Любимова, В. Ольшанський, В. Осовський, І. Попова, А. Ручка, В. Ядов та ін., на соціально-психологічному — М. Бобнева, І. Кон, М. Непомняща, Ю. Соколовський, Ш. Надірашвілі та ін.

Так, у філософських вченнях означене поняття співвідноситься з категорією «цінності», в соціологічних теорях середнього рівня — з проблемами соціалізації, категоріями мотивації й управління діяльністю людей та їхніх об'єднань, у психологічних дисциплінах — зі структурою особистості, поняттями, що описують механізми поведінки й діяльності людини.

Основи психолого-педагогічного підходу до формування ціннісних орієнтацій школярів було закладено в працях Л. Божович, Л. Віготського, О. Леонтьєва, В. Сухомлинського [8; 13; 46; 82] та ін..

Як відзначає А. Здравомислов, ціннісні орієнтації — це важливі елементи внутрішньої структури особистості, які закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань. Вони відмежовують суттєве для даної людини від несуттєвого. «Це той компонент структури особистості, що являє собою деяку вісь свідомості, навколо якої обертаються помисли й почуття людини й з позиції якої вирішуються численні життєві питання» [27, с.202–203].

У силу цього саме ціннісні орієнтації виступають важливим фактором, що обумовлює мотивацію дій і вчинків людини.

Головне тут, на нашу думку, те, що підкреслюється суб'єктивний характер ціннісної орієнтації. Це, по-перше, компонент струк-

тури особистості, а, по-друге, якась вісь свідомості особистості (суб'єкта).

У визначенні М. Головатого вказується на зв'язок цінностей і ціннісних орієнтацій: «Ціннісні орієнтації (або рідше — переваги) — це певна сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, що задає людині спрямованість її життєдіяльності» [15, с.72].

У структурі особистості (за теоріями А. Здравомислова, В.Ядова) [27; 104] ціннісні орієнтації займають вищий диспозиційний рівень, який є провідним регулятором дій і вчинків індивіда. Система ціннісних орієнтацій виражає відношення людини до соціальної дійсності, інших людей та до самої себе, визначає мотивацію її поведінки і суттєво впливає на всі сторони діяльності особистості щодо задоволення власних потреб і інтересів. Засвоєні та інтегровані людиною цінності зумовлюють її соціальну спрямованість. Учені висловлювали думку, що поняття «ціннісні орієнтації» безпосередньо пов'язане з поняттями установки, потреби, інтересу.

Диспозиційна теорія має своїм підґрунтям психологічну теорію установки, розроблену Д. Узнадзе та його школою. Досліджуючи взаємозв'язок установки, відношення та ціннісних орієнтацій, В. Водзинська спирається на думку вченого: установка — це специфічний психологічний стан готовності до здійснення певної діяльності, спрямованої на задоволення актуальної потреби індивіда, і дістає висновку, що ціннісні орієнтації особистості являють собою відносно стійку систему фіксованих установок, яка виробляється на основі інтеграції попереднього суспільного та індивідуального досвіду, пов'язаного з емоціями, знаннями, переконаннями [10, с.49–50]. Саме фіксована установка, на відміну від актуальної, слугує психологічним механізмом формування й функціонування відношення особистості до фактів дійсності, конкретний прояв якої слід усвідомлювати як ціннісні орієнтації. При цьому останні, з одного боку, обумовлені об'єктивними причинами, з іншого — як елемент структури особистості є проявом особливого, що характеризує індивідуальність людини. Цю думку висловлюють багато дослідників, зокрема Г. Андреева, І. Кон, Л. Орбан-Лембрик, В.Тугаринов, В. Ядов та ін. Зокрема, Л. Орбан-Лембрик доводить, що

формування особистості відбувається в безпосередніх соціальних контактах, у процесі яких людина зазнає впливу культури суспільства, його норм і цінностей, що сприяє усвідомленню нею типових цінностей. Разом із тим ціннісні орієнтації індивідуальні, тому що акумулюють неповторний життєвий досвід конкретної людини, своєрідність її інтересів і потреб [70, с.89–91].

Рядом дослідників ціннісні орієнтації визначаються через ідеали, спрямування, цілі (В. Алексеева, А. Асмолов, Б. Ананьев, В. Анненков, В. Біруля, Т. Бутківська, Ф. Знанецький, П. Ігнатенко, В. Єрмоленко, Н. Нікандров, С. Новікова, В. Ольшанський, Е. Соколов, В. Харчева, Р. Щербаков). Так, С. Новікова вважає, що під ціннісними орієнтаціями слід розуміти соціальну властивість особистості, яка спрямовує її на досягнення основних цілей життєдіяльності, на активну участь у процесі засвоєння та відтворення матеріальних цінностей [67, с.18].

Результати досліджень (А. Асмолов, М. Бобнева, Л. Божович, О. Зотова, П. Ігнатенко, Б. Круглов, О. Леонтьєв, Т. Мальковська, Л. Орбан-Лембрик, Ш. Надірашвілі, Д. Узнадзе та ін.) доводять, що до основних елементів спрямованості належать ідеали, установки, потреби, інтереси, мотиви. Через них виявляється відношення індивіда до об'єктивної дійсності, тому саме вони слугують для педагога базисом у процесі формування ціннісних орієнтацій у школярів. В активній діяльності індивіда ціннісні орієнтації набувають характеру стійких мотивів діяльності й надалі перетворюються на переконання особистості.

До найбільш дієвих мотивів діяльності належать *потреби та інтереси*, і саме вони є провідним чинником впливу на формування ціннісних орієнтацій, оскільки пов'язані зі свідомим ставленням людини до дійсності.

При цьому ціннісні орієнтації, зазначає І. Попова, можуть складати єдність із потребами та інтересами суспільства, а можуть суперечити їм [72, с.29].

З огляду на існуючі психологічні дослідження в структурі ціннісних орієнтацій можна виділити три взаємопов'язані компоненти:

1. Когнітивний — пізнання об'єктів або явищ дійсності, викликане інтересами суб'єкта.
2. Емоційно-оцінний — позитивне або негативне оцінювання об'єктів і явищ дійсності на основі наявних знань.
3. Поведінково-діяльнісний — схильність, готовність до певного виду діяльності, спрямованої на досягнення або відкидання «оціненого» об'єкта.

Перший із цих компонентів фіксує специфіку власне людської діяльності як діяльності свідомої, другий — вибірковість свідомості людини, і, нарешті, останній — спрямованість свідомості й готовність до певного виду поведінки в тій або іншій сфері соціальної дійсності.

На думку І. Дьяконова, для учнівської молоді, що освоює навколишній світ через процес пізнання, стрижневим моментом формування ціннісних орієнтацій, є саме оцінний елемент. Він пов'язаний із рівнем знання (повсякденним або науково-теоретичним) про оцінюваний об'єкт або явище й містить у собі оцінку майбутнього (ціль), оцінку сьогодення (співвіднесення цінності-цілі з інструментальними цінностями) і оцінку минулого (ставлення до різних цінностей-цілей та інструментальних цінностей, які функціонували у культурі минулого) [22].

На підставі аналізу існуючих досліджень основними функціями ціннісних орієнтацій слід назвати:

1. Регулятивну (визначальна; регулює поведінку особисті, спрямовуючи її на вибір певних дій);
2. Вибіркову (закріплення у свідомості суб'єкта значимої інформації про об'єкт потреби і про певні способи й умови її задоволення);
3. Оцінну (за її допомогою суб'єкт ціннісної орієнтації позитивно або негативно оцінює об'єкт чи явище);
4. Координаційну (забезпечує виділення свідомістю власне цінностей-цілей та інструментальних цінностей і встановлює певне співвідношення між ними);
5. Прогностичну (за її допомогою конструюється оптимальна «програма» життєдіяльності суб'єкта).

Формування ціннісних орієнтацій слід розглядати, з одного боку, як процес, з іншого — як результат залучення особистості до суспільної практики і соціальної дійсності, що вимагає врахування стану соціально-економічного розвитку суспільства, його системи цінностей, специфіки культурно-історичних традицій виховання (І. Бех, В. Біруля, А. Богуш, А. Бойко, М. Боришевський, Т. Бутківська, Н. Ганнусенко, І. Зязюн, А. Кир'якова, О. Солдатенков, О. Сухомлинська та ін.).

Таким чином, спираючись на вище зазначене, можна зробити висновок, що **ціннісні орієнтації** — це складне особистісне утворення, що виявляється у вибірковому ставленні людини до різних видів діяльності на основі інтеграції індивідуального й соціального досвіду, суспільних і власних цінностей, що фіксуються в її потребах, мотивах, установках, ідеалах, оцінках, позиціях та інтересах. Їх сутність полягає у наявності в індивіда сформованої системи особистих відношень до ціннісних об'єктів, з якими він стикається в різних сферах життєдіяльності, що виявляється в його поведженні й ціннісно-орієнтаційній діяльності.

Виходячи з цього, *естетичні ціннісні орієнтації* як складова системи ціннісних орієнтацій, матимуть ті ж самі властивості, що й інші ціннісні орієнтації (моральні, економічні, суспільно-політичні тощо). Однак, здається, це не зовсім так, оскільки феномен естетичного, який є основним підґрунтям у визначенні даного поняття, має певні особливості порівняно з базовими категоріями інших ціннісних орієнтацій.

Як зазначає Н.Кормін, естетичне — це складний і таємничий феномен, який охоплює світ людини, її зусилля здійснити в конкретних кінцевих формах безкінечну досконалість; естетичне виражає духовну сутність, вічний діалог людини і світу і «зводиться до такого поняття, котрого... завжди не вистачає» [38, с.3]. Діапазон естетичного дуже широкий: від задоволення потреби в яскравих емоційних враженнях, де духовна сторона явища не має значення для індивіда, до усвідомлення й насолоди саме духовною сутністю об'єкта, коли процес ціннісного

орієнтування спрямований за межі буденності та кон'юнктури, має діалогічний характер і вимагає духовної активності, збудження потреби до самопізнання, переведення на усвідомлений рівень естетичних потреб та ціннісних уявлень.

Носіями естетичних цінностей можуть бути об'єкти як природного світу, так і явища економічної, соціальної, політичної, етичної, художньої сфер діяльності людини. Естетичну цінність ці об'єкти набувають у процесі суспільно-історичної практики і являють собою, з погляду Р. Шульги, «результат перетинання різних значень, що виникають у процесі конкретної взаємодії людини та об'єкта» [99, с.31]. Сфери життя, на які розповсюджуються естетичні відношення, визначаються соціокультурною ситуацією і в сукупності складають естетичний простір епохи та особистості, де відбувається формування і прояв естетичних потреб, смаків, естетичного ідеалу.

Чим вище місце естетичних цінностей в ієрархії цінностей особистості, тим міцніше їхній вплив на духовний світ людини. Відповідно до диспозиційної теорії, якщо естетичні цінності знаходяться на вищому рівні, орієнтують індивіда в конкретній діяльності (соціальній, політичній, підприємницькій тощо) на прояви прекрасного, піднесеного, героїчного, і таким чином виводять діяльність на якісно новий рівень. При цьому слід зважити на особливості прояву естетичного в мистецтві, а звідси і специфіку впливу художніх творів на духовний світ особистості, коли ступінь впливу естетичних ціннісних орієнтацій на інші види орієнтацій збільшується, сприяючи їх ефективності.

У теорії та практиці виховання слід ураховувати, що тільки визнана підлітком цінність здатна виконати функцію орієнтира при виборі вчинка, поведінки, діяльності.

Згідно з теорією установки, естетичні ціннісні орієнтації являють собою фіксовані установки, що виробляються по відношенню до тих елементів дійсності, які мають особливу цінність для людини, і характеризують її здатність до об'єктивації (поведінки, опосередкованої свідомістю) попередньо-

го суспільного й індивідуального досвіду, що інтегруються в свідомості індивіда при взаємодії з навколишнім середовищем у процесі спілкування, навчання, виховання, різних видів діяльності.

Отже, на підставі аналізу філософсько-соціологічної та психолого-педагогічної літератури *«естетичні ціннісні орієнтації»* ми визначаємо як зумовлене соціальними впливами і внутрішніми потребами особистісне системне утворення фіксованих установок на сприйняття, оцінку й вибір естетичних цінностей, спрямованість на їх створення у власній та суспільній діяльності.

Спираючись на визначення поняття «естетичні ціннісні орієнтації», теоретичні положення й висновки, сформульовані в роботах учених, нами визначено наступні компоненти естетичних ціннісних орієнтацій школярів: когнітивно-змістовий, сенсорно-перцептивний, мотиваційно-творчий, що визначають фундамент формування даного психічного утворення.

Когнітивно-змістовий компонент є універсальним щодо пізнання індивідом естетичних цінностей (мистецтва, природи, людських взаємин, здоров'я; навчальної, трудової, художньої діяльності). Його функціями є осмислення, пізнання і розширення аксіологічної та естетичної інформації, яка дає змогу усвідомити та вдосконалити власну систему естетичних цінностей. Завдяки інтелектуальній діяльності в особистості активізується когнітивний процес, в якому беруть участь пам'ять, мислення, уява і який реалізується в постійному набутті знань, їх осмисленні та систематизації.

Сенсорно-перцептивний компонент відображає розвиток емоційної чутливості, естетичної насолоди, естетичного смаку; зумовлює здатність людини до емоційного відгуку на переживання інших та необхідність відкриття власного внутрішнього світу, осягнення емоційного змісту художніх творів. Емоційні та емпатійні прояви естетичного переживання впливають на естетичну діяльність, розкривають глибину естетичних почуттів, виконують комунікативну функцію.

Мотиваційно-творчий компонент включає готовність індивіда до естетичної діяльності, спілкування з творами мистецтва, їх активного споживання, прагнення до творчого пошуку та самостійного творення естетичних цінностей. Як зазначає Ю. Фохт-Бабушкін, «споживання» художніх цінностей — це творчий процес, який передбачає «співавторство» споживача, його вміння прочитати «другу» реальність і спроектувати її на навколишнє життя [88, с.70]. До того ж, будь-яка активність психіки має творчий характер, майже тоді, коли в результаті своєї діяльності індивід не створює корисного для суспільства продукту, оскільки пізнання соціальної сутності, культурних досягнень завжди пов'язане з перетворенням самого себе.

Визначеній структурі естетичних цінностей притаманна динамічна цілісність, адже когнітивно-змістовий компонент визначає змістовну спрямованість ціннісного ставлення, сенсорно-перцептивний — інтенсивність контакту з естетичними цінностями, а мотиваційно-творчий — прагнення й готовність до творчої діяльності та її здійснення.

Слід зауважити, що протягом тривалого часу зміст естетичного орієнтування зводився до розвитку спрямованості інтересів і потреб особистості в першу чергу на цінності мистецтва, зважаючи на їх домінуючу роль у процесі естетичного розвитку, що, звичайно, є дійсним. Утім, щоб уникнути однобічності через концентрування уваги тільки на художніх творах, необхідно використовувати комплекс чинників, який включає особистість, науку, природу, працю і мистецтво. Як слушно зазначає Л. Коваль, школа покликана сформувати у свої вихованців «готовність та вміння відчувати красу життя, праці, звичку оцінювати всі факти і явища дійсності за критерієм краси» [36, с.8].

Звідси постає важливий для нас висновок: створення в загальноосвітньому закладі естетичноціннісного середовища, залучення школярів до естетичної діяльності в навчально-виховному процесі й у позаурочний час сприятимуть формуванню в школярів естетичних ціннісних орієнтацій, які забезпечува-

тимуть вільний і свідомий вибір ними справжніх цінностей, готовність до естичної діяльності.

1.3. Мистецтво як основа реалізації інтегрованого підходу в навчально-виховному процесі

...мистецтво — одне з найвеличніших багатств, створених людством, і його неможливо замінити нічим іншим. І незамінне воно не взагалі, а саме в освіченні людини, її олюдненні...

*Б.Неменський
(із кн. «Мідрість краси»)*

Педагогами й психологами, батьками й лікарями, роками й тисячоліттями доведено, що найбільш ефективним засобом виховання й лікування людини є мистецтво, творення прекрасного й зустріч із ним. І в цьому сенсі — це не наше відкриття. Здавалося б, навіщо повторювати те, про що вже неодноразово йшлося, багатьма освітянами визнано, а науковцями написано. І все одно, в будь-який період свого розвитку суспільство стикається з проблемою: мистецтво здатне суттєво, і в той же час по-різному, впливати на свідомість людини, а отже, необхідність пошуків дієвих шляхів використання його виховної функції кожного часу залишається актуальним.

Користуючись ідеями художнього виховання Б. Неменського, розкритих у книзі для вчителя «Мудрість краси», Б. Юсова про поліхудожнє виховання особистості, які узгоджуються з «Дорожньою картою художньої освіти» — документом ЮНЕСКО, прийнятим на Всесвітній конференції з освіти в галузі мистецтв (Лісабон, 6-9 березня 2006 р.), ми шукали свій шлях, урахувавши досягнення сучасної педагогічної науки і практики.

Жанрове розмаїття сучасного мистецтва — це основа творення різноманітних художніх продуктів, напрямок і сила впливу яких є дуже різними. Протистояти або боротися з мистецькими «анти-

цінностями» і «псевдоцінностями» важко, тому освіта має взяти на себе завдання навчити дитину диференційовано підходити до всього, що прагне називатися «мистецтвом».

Традиційні методи залучення молоді до справжніх естетичних цінностей сьогодні себе вже не виправдовують. Звичайно, повністю від них ми не відмовляємось, однак вважаємо за необхідне серед інших функцій мистецтва виокремити його виховне значення як ціннісно-орієнтуючої детермінанти естетичної свідомості особистості, шукати інші, більш ефективні підходи до його використання і на уроках, і в позакласний час, щоб забезпечити створення естетичноціннісного навчальновиховного середовища, в якому відбуватиметься гармонійний розвиток особистості.

Як зазначає Л. Масол, інтегровані явища і процеси, що пронизують сучасну художню культуру, суттєво впливають на сенсорно-почуттєву сферу людини. «Виникають обставини, за яких насичення художньо-культурного простору синтетичними явищами різного походження ставить перед педагогікою мистецтва серйозні вимоги щодо прийняття відповідних педагогічних контрзаходів — розробки відповідного технологічного забезпечення педагогічної інтеграції, що потребує, відповідно, певних змін і в методах, формах, засобах, які б гармонійно корелювали з інтегративним змістом сучасної культури»[56, с.308].

Окремі шкільні предмети, які знайомлять учнів із різними видами мистецтва («Образотворче мистецтво», «Музика», «Література») та інтегровані курси «Мистецтво» й «Художня культура», багатьма батьками розглядаються як необов'язкові, вторинні, непотрібні в майбутньому професійному житті їхньої дитини. І такий обмежений погляд є перепорою на шляху сприйняття й ставлення до мистецтва як духовної та естетичної цінності, явища, яке може бути об'єднуючою ланкою між різними галузями знань про природу, суспільство, культуру й людину, і більш того — явища, яке само по собі є результатом духовного й інтелектуального розвитку людини, знайомство з яким благотворно впливає на процес становлення особистості.

Ми не ієрархізуємо ані види мистецтва, ані мистецькі жанри в аспекті їх впливовості на формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій, оскільки вважаємо, що всі вони, кожний зі свого боку, допомагають, по-перше, виявити здібності, якими наділена особистість, по-друге, розвинути ці здібності, по-третє, опанувати світ через специфічні особливості, що притаманні тому чи іншому виду мистецтва, по-четверте, сприяють формуванню ціннісного світогляду, в якому естетичне з його основними категоріями краси та гармонії, посідає одне з провідних місць. І зовсім неважливо, що учня зацікавить найбільше — декоративно-вжиткова діяльність чи спів і хореографія, головне — це потяг до творення краси, її збереження та примноження. Ми абсолютно згодні з Л. Масол, яка стверджує, що реалізація інтегративного підходу в теорії і шкільній практиці має вирішуватися в єдності змістового і процесуально-технологічного рівнів і з урахуванням існуючого типу художньо-культурного середовища [56, с.310], що дає можливість кожному загальноосвітньому закладу створити неповторне естетичноціннісне середовище, де кожний учень і вчитель відчуватимуть себе комфортно й гармонійно.

Залучення до спілкування з цінностями художньої культури в інтегрованому естетично ціннісному просторі є умовою інтелектуального й емоційного розвитку особистості як учня, так і вчителя. Емоційний вплив, який мистецтво справляє на людину, запрограмований його естетичною природою. Психологи (Л. Виготський, І. Дубровіна, П. Круглов, Р. Немов, С. Рубінштейн та ін.) зазначають, що емоційне насичення є необхідною потребою для нормальної життєдіяльності людини, а багатство видового й жанрового розмаїття мистецтва здатне забезпечити це задоволення.

При передачі наукових знань домінує логічне мислення, при знайомстві з мистецьким твором — емоційне. Коли ж ми намагаємось знайти спільне між ними, інтегруючи науковий і мистецтвознавчий матеріал, отримуємо найкращий результат, завдяки гармонійній роботі мислення й почуттів. «Навчання не мистецтву, а мистецтвом» стає головним принципом у роботі кожного вчителя. Спілкування з мистецтвом — це не розвага, а напружена й важка

праця думки й душі, які разом формують прагнення творити красу й добро.

Л. Толстой вважав, що наука й мистецтво так само тісно пов'язані між собою, як легені й серце людини. Наука й мистецтво збагачують одне одного, маючи одне підґрунтя — красу. Краса стимулює наукову діяльність, сприяє виникненню несподіваних, неочікуваних ідей, надає досконалості науковим відкриттям. Краса тісно пов'язана з творчістю, є її ознакою, адже в процесі наукової й художньої творчості виникає гармонія форм, витонченість, що народжені грою фантазії та уяви. Саме завдяки їм виникають моменти осяяння, які руйнують стереотипи мислення, сприяють новизні.

Представляючи життєвий матеріал естетичною стороною, мистецтво, по-перше, активізує діяльність естетичного смаку, по-друге, — створює передумови для включення в естетичний простір особистості тих сфер життєдіяльності, які поки що там представлені не були.

Знайомство з мистецтвом саме в такому аспекті вимагає розуміння того, що воно виявляє себе на різних рівнях: загальному — історична епоха, суспільство; особливому: національна специфіка, культура соціального прошарку; одиничному — особистість, сім'я, коло друзів, шкільний колектив. На кожному з них мистецтво вирішує власні завдання. Звідси культурологічний і особистісно орієнтований підходи стають значущими принципами інтегрування мистецтва в навчально-виховне середовище загальноосвітнього закладу.

Одним із дієвих засобів формування в учнів естетичних ціннісних орієнтацій є поліхудожній підхід, запропонований Б. Юсовим. Термін «поліхудожній» означає освоєння одного виду мистецтва через залучення інших на основі їх взаємозв'язку, розвиток різних видів художнього мислення з опорою на: художній образ, художньо-образну мову різних видів мистецтва, художні засоби виразності, в тому числі ритм, музичність (мелодіку), структуру (композицію). Поліхудожнє тісно пов'язане з поняттям «інтеграція» і є однією з умов її виникнення. Б.П. Юсов підкреслював, що в педагогіці інтеграція означає зближення,

взаємопроникнення окремих дисциплін навчального процесу одне в одного [103].

Питання використання взаємодії різних видів мистецтв у навчальному процесі є предметом особливої уваги провідних дослідників у педагогіці мистецтва (Є.Б. Абдуллін, Л. Баженова, О. Мелік-Пашаєв, Л. Масол, В. Михальов, Г. Нестеренко, В. Ражніков, Г. Шевченко та ін.). У педагогіці встановлено, що взаємодія мистецтв у змісті навчального процесу сприяє більш гармонійному розвитку школярів, ніж при отриманні розрізнених художніх вражень. Разом із тим, активні форми діяльності дітей у різних мистецтвах сприяють різнобічному розвитку емоційного поля, зростанню творчих здібностей і художніх потреб.

В основі поліхудожнього підходу лежить принцип інтеграції, який передбачає поглиблене вивчення дитиною не одного художнього предмета (образотворче мистецтво, музика, слово і т. п.), а багатьох. Наукова школа Б. Юсова висунула положення про те, що природа дитини є поліхудожньою, в її душі взаємодіють всі види мистецтв, а це означає, що вона до них відкрита і творчо спрямована. Здатність кожної дитини до занять всіма видами художньої діяльності спирається на природну схильність до сприйняття багатьох мистецтв. Тож, залучення дітей до мистецтва дозволяє їм зрозуміти витоки різних видів художньої творчості і набути базових уявлень та навичок діяльності в кожному з них. Часто стає так, що значна кількість учнів виокремлюють для себе домінуючий вид мистецтва, якому й віддають перевагу.

Вибір мистецьких творів спиратиметься на низку критеріїв, якими є : визнання мистецтвознавцями твору художньо-естетичною цінністю, гармонічність змісту й форми, зв'язок із моральними принципами, сприяння розвитку духовної сфери учня, здатність твору нести в собі безліч смислів, торкатися душевних струн людини, викликати її на діалог, розмову із собою, вимагати роздумів і бажання знайти відповідь на запитання, які виникли. Діалог на різних рівнях (з собою, автором, друзями, вчителем, батьками) є одним із дієвих засобів самовдосконалення, визначення власних ціннісних орієнтирів.

При правильній організації навчально-виховного процесу інтегроване викладання стає фактором динамічного розвитку й мобілізації зусиль усього педагогічного колективу й спрямовується на розвиток естетичної компетентності вчителя, що ґрунтується на мистецтвознавчих, культурологічних та естетичних знаннях і власній самореалізації в художньо-творчій діяльності.

За дослідженням Л. Масол, практична реалізація ідей інтеграції в шкільній практиці вирішується переважно на двох основних рівнях:

- інтеграції змісту освіти (зовнішня і внутрішня, міжпредметна і предметна, понятійна і світоглядна, повна або часткова);
- інтеграції процесу навчання й виховання (інтегративні педагогічні технології, методики інтегрованих курсів) [56, с.297].

Зазначимо, що види інтеграції, яка реалізується в змісті освіти, можуть називатися й інакше — не в цьому суть. Головне, на наш погляд, глибоке розуміння вчителем мети інтегрування наукових і мистецьких знань, а також вибір тих видів мистецтва і художніх творів, застосування яких у межах навчального предмета дасть змогу, з одного боку, розкрити інтеграційний потенціал естетичних категорій (гармонія, ритм, міра, пропорція тощо), а з іншого, — сформувати в учнів уявлення про єдність явищ навколишньої дійсності, їх природне тяжіння до набуття естетичних властивостей.

Отже, інтеграція — це складний процес, який вимагає по-перше, естетичного саморозвитку вчителя і, по-друге, навчання дітей розглядати будь-які явища з різних позицій, застосовувати знання з різних галузей знань для вирішення творчих завдань, формування в школярів прагнення до естетично оформленої діяльності.

Ми добре розуміємо, що в сучасного підлітка, старшокласника вже склалися власні інтереси у сфері мистецтва, частіше за все це — улюблені вокальні колективи, окремі виконавці, музичні напрями, що необхідно враховувати, з певною повагою ставлячись до їхнього вибору. Тому своє завдання бачимо в тому, щоб розширити в уяві молоді світ мистецтва, показати його глибину, різноманітність, можливості для творчості й самовдосконалення.

У емоцій, які виникають при спілкування з сучасними мистецькими творами, дуже часто відсутній зв'язок із розумом, навпаки, вони майже блокують роботу думки, а це стає підґрунтям девіантної поведінки. Справжні художньо-естетичні цінності викликають емоції, які Л. Виготський назвав «розумними», тобто такими, що сприяють розвитку інтелектуальної сфери особистості, змушують задуматись над важливими питаннями, пов'язаними з пошуком смислу власного життя. Якщо саме такої якості сягнув рівень естетичного розвитку особистості, то можна вважати, зазначає Б.Неменський, що вона досягла вищого рівня ставлення до життєвих явищ, «коли загальна користь і істина трансформуються в глибоко особистісну, вільну, безкорисливу естетичну насолоду, а загальна шкода, кривда — в таку ж особистісну нездоланну огидливість»[65, с.20].

Саме на цю якість указують сьогодні багато дослідників (І. Бех, В. Дряпіка, І. Зязюн, Л. Коваль, Д. Леонт'єв, Л. Масол, Н. Миропольська, Г. Тарасенко, Г. Шевченко, Р. Шульга, Ю. Фохт-Бабушкін та ін.), зазначаючи, що роль спілкування з мистецтвом, результат якого не простирається далі емоційного насичення, невелика, оскільки практично не відображується на духовному збагаченні особистості.

Учень повинен мати змогу самостійно зробити вибір щодо власних естетичних перваг, виходячи зі своїх інтересів, потреб, естетичних смаків, і ми маємо забезпечити йому цю можливість через знайомство з різними творами, жанрами, видами мистецтва, що здійснюється під час підготовки до інтегрованих уроків, коли учні можуть запропонувати обрані ними твори для розгляду в контексті теми, а також у проектній діяльності, виборі гуртків, спортивних, художніх колективів, що діють у школі після уроків. Особистісно орієнтований підхід реалізується майже повністю в ході підготовки та проведення позакласних і позашкільних заходів, де для кожного суб'єкта навчально-виховного процесу знаходиться своє місце: співати, малювати, танцювати, декламувати, виконувати роль у театралізованій постановці тощо.

Ми розуміємо, що потенційні виховні, ціннісно орієнтуючі можливості творів мистецтва, що увійшли в доробок світової, на-

ціональної й рідної культур, можуть реалізуватися тільки при систематичних і цілеспрямованих контактах із ними.

Такі контакти створюються в естетичноціннісному навчально-виховному середовищі загальноосвітнього закладу, де мистецтво, естетично-художня та інші види творчої діяльності, естетичні цінності краси та гармонії утворюють основу формування в учнів естетичних ціннісних орієнтацій, спрямовуючих особистість на духовний розвиток і самовдосконалення.

1.4. Краса й гармонія в естетиці та педагогічній діяльності

*Будь-яка зовнішня краса не може
бути повною, якщо вона не оживлена
внутрішньою красою. Краса душі
разливається подібно таємничому
світлу по тілесній красі.*

Віктор Марі Гюго

Серед найважливіших естетичних категорій, визначених естетикою, в педагогічному процесі ми надаємо пріоритет красі й гармонії як найбільш «зрозумілих» учителями і тому найбільш уживаних і затребуваних у процесі виховання особистості. З одного боку, навряд чи можна знайти людину в освітньому середовищі, яка б не знала слів «краса» і «гармонія», з іншого — дуже замало тих, хто взагалі може чітко й зрозуміло їх розтлумачити.

Це пояснюється тим, що спеціалісти різних галузей, досліджуючи сутність гармонії, спираються на об'єкти своєї науки, які вони вважають гармонійними, і визначають притаманні саме їм ознаки. Це дає змогу говорити, що для гармонії характерним є: єдність усіх елементів цілого і в той же час їх суперечливість, яка не призводить до руйнації, а навпаки, є умовою розвитку системи, що тісно пов'язано з мірою; пропорційність, рівновага; досконалість, яка є головною ознакою краси.

Дослідження гармонії як естетичної категорії сягає в далеке минуле і пов'язане з іменами Піфагора, Сократа, Платона, Аристо-

теля. Прояв гармонії в різних сферах буття в усіх її різноманітних формах дав змогу ученим віднести гармонію до естетичних цінностей, а в деяких випадках — розглядати її як естетичний ідеал, досягнення якого вимагає від людини й суспільства чималих зусиль.

Естетична цінність гармонії цікавила філософів і мистецтвознавців у зв'язку з категорією краси, цінність якої в будьякій епохи не підлягала сумніву. Проблема їхньої взаємодії є надто складною й не вирішеною дотепер, при цьому в педагогічній науці доволі довго йшлося про ідеал гармонійно розвинутої особистості, сутність якого повністю так і не розкрито.

Для нас категорія гармонії представляє інтерес не тільки як естетична цінність, але і як складова педагогічних понять: «гармонійний стан», «гармонійні стосунки», «гармонійне педагогічне середовище», «гармонійно розвинена особистість», в яких її естетична сутність зовсім не втрачається, а навпаки, набуває додаткового змісту.

Формування гармонійно розвинутої особистості як мета виховання була усвідомлена ще давніми греками й до сьогодні залишається актуальною. Починаючи з античної естетики, поняття гармонії використовувалось широко й у різних значеннях. Воно означало закономірності розвитку світу, причину появи та існування природи й космосу, єдність краси фізичного й духовного світу людини, принцип побудови художнього твору. В основу цих учень було покладено естетичний ідеал людини, природи та суспільства.

Гармонія в природі, мистецтві, людських стосунках не є однаковою, що ускладнює її розуміння. Гармонія в природі, на думку давньогрецьких філософів, включає кількісні та якісні ознаки, що виражають внутрішню природу, міру речей (Сократ, Платон). Звідси цей тип пов'язаний з естетичною оцінкою та естетичним переживанням. Саме така гармонія, вважали мислителі, дає задоволення, виявляється при сприйнятті краси природи, яка є невід'ємною від уявлення про гармонічну побудову світу.

Гармонія в мистецтві є найбільш складною за своєю структурою, оскільки не зводиться тільки до упорядкованості чи пропорційності елементів, а досягається через порушення покою, подо-

лання дисгармонії та хаосу і завжди передбачає об'єднання та взаємоперехід полярних естетичних категорій: трагічного та комічного, піднесеного й низького, драматичного й ліричного тощо.

За В. Шестаковим, «естетична гармонія є універсальною категорією, принципи якої однаково виявлятимуться і в мистецтві, і в природі, і в естетичній діяльності загалом» [94, с.181], тому в своєму інваріанті, що дорівнює красі, гармонія належить до естетичних цінностей.

Науковці доводять, що гармонія як естетична цінність належить до числа явищ, які мають соціальний зміст, тісно пов'язані з процесом накопичення чуттєво-емоційного та ціннісно-орієнтаційного досвіду людини.

Більшість сучасних дослідників (Ю. Борєв, О. Буткевич, В. Ванслов, В. Корнієнко, В. Крутоус, В. Мещеряков, Л. Резнікова, Т. Савілова, Е. Сороко, Д. Средній, В. Шестаков та ін.) вважають, що гармонія не може бути статичною, вона містить суперечливі відносини елементів змісту, форми і взаємодії тих та інших, що свідчить про її динамічність. Більш того, гармонія й виникає лише тоді, якщо є суперечність, вважає Е. Сороко, і вона ж є мірою вирішеності цієї суперечності [77, с.6]. Тож, з одного боку, гармонія вирішує протиріччя, з іншого — вони (в естетиці — це прекрасне та потворне, піднесене та низьке, героїчне та тривіальне; в педагогіці стосовно людини — потреби й можливості, існуючий досвід і відкриття нового, теоретичні знання і практичні вміння тощо) існують у ній самій.

Виходячи з цього, гармонія є джерелом розвитку і виявляється як у природі, так і в усіх сферах людського буття, зокрема в процесі виховання особистості.

Як зазначено у філософському словнику, гармонія — це співрозмірність частин, злиття різних компонентів об'єкта в єдине ціле.

У педагогічній теорії естетична цінність гармонії пов'язується з ідеалом гармонійно розвиненої особистості, сутність якого давні греки визначали за допомогою поняття «калокагатія», тобто єдність душі й тіла. Людина, яка досягла фізичної й духовної досконалості, вважалась красивою, калокататійною.

Представники психолого-педагогічної науки ХХ століття (Л. Занков, Г. Костюк, С. Рубінштейн, Л. Рувинський, В. Сухомлинський, П. Якобсон та ін.) поняття «гармонійно розвинена особистість» пов'язують із категорією «всєбічність», через що навчально-виховний процес в освіті радянського часу спрямовувався на формування високоморальної, інтелектуально розвиненої, соціально активної, здатної до творчої діяльності особистості, яка володіє знаннями в різних наукових галузях і вміє їх використовувати в практичній діяльності. Як зазначає Г. Костюк, становлення такої особистості відбувається через подолання суперечностей між потребами й можливостями, прагненням набути самостійність і опікою дорослих, позитивними й негативними емоціями, які вникають у спілкуванні з іншими або в процесі пізнання. За правильного педагогічного керівництва ці суперечності поступово долаються, забезпечуючи стан певної рівноваги, який характеризується як гармонійний [39, с.186–193]. Однак, як показує досвід, зміна соціокультурних умов вимагає уточнення змісту виховного ідеалу, що в подальшому впливатиме на принципи організації навчально-виховного процесу.

Сучасні дослідники (І.Бех, А.Кузьмінський, В. Омеляненко, К. Чорна та ін.) в контексті розвитку відносин у системі «особистість — природа — соціальне оточення» гармонійно розвинену особистість уявляють як соціально активну, підготовлену до професійної діяльності, здатну сприймати й примножувати національні, загальнолюдські й суспільні цінності. Виховання такої людини відбувається в гармонійно організованому освітньому просторі, яке характеризується чітко визначеною системою цінностей, де індивідуальність дитини посідає провідне місце. Такої ж думки дотримує В. Крутоус, зауважуючи, що прекрасний ідеал гармонійно розвиненої особистості так і залишиться нереалізованим, якщо не звернути увагу на характер особистості, адже цей структурний елемент індивідуальності, «з одного боку, має естетичне забарвлення і, таким чином, прилягає до естетичної культури особистості, а з іншого — є ланкою між естетичними даними людини й особистістю як цілим» [42, с.133].

Ця позиція ґрунтується на розумінні важливості формування в особистості ціннісних орієнтацій, які загалом відповідають ціннісній системі суспільства, адже саме за таких умов основний конфлікт, який виникає між людиною і соціальним оточенням, фактично зводиться нанівець або його гострота суттєво знижується, що забезпечує досягнення індивідом гармонійного стану. Тож, ідеал гармонійно розвиненої особистості — це, в першу чергу, естетичний ідеал, досягнення якого означає, що людина орієнтована на діяльність, яка є соціально корисною й естетично забарвленою.

В історії естетичної думки ще в добу Просвітництва було поставлене питання про зв'язок гармонії з вихованням, розвитком універсальної особистості, про можливість гармонійного поєднання індивідуальних інтересів, потреб та смаків із суспільними нормами. Просвітители прагнули застосувати гармонію до сфери соціальних, моральних відносин, що сприяло збагаченню даної категорії. Так, англійський філософ А. Шефтсбері, усвідомлюючи гармонію як основу єдності моральної та естетичної сфер, розглядав красу як гармонію [95, с.209], а гармонію як красу.

Звідси гармонія в людині — це врівноваженість, суголосність її здібностей, цілей, можливостей і прагнень, почуттів і свідомості. Тіло, розум, душа й дух людини знаходяться в певній рівновазі, що дає змогу характеризувати людину як «прекрасну».

Звернення нами до цих понять має ще одну важливу підставу: одностороннє усвідомлення молоддю краси — як досконалої зовнішності за параметрами, що пропагуються засобами масової інформації, краси, яка має грошову цінність (дорогі речі), краси, що виявляється лише в зовнішньому вигляді, залишаючи поза увагою найважливішу її сторону — внутрішню, без якої гармонія в її найвищому своєму прояві неможлива.

Краса й гармонія як естетичні цінності найповніше реалізуються в естетичноціннісних творах мистецтва, де форма і зміст у своїй єдності мають найбільш дієвий вплив на свідомість особистості.

На підставі вище зазначеного дістаємо деяких висновків: у цілому гармонія визначає загальні закономірності діалектичного розвитку явищ і об'єктів природи й суспільства; водночас її можна розглядати як стадію, момент, що характеризується єдністю про-

тилежностей в їх найбільшій взаємообумовленості, взаємозв'язку, взаємодії та рівновазі (гармонійний стан); вона не передбачає однаковості, виявляючись у різних об'єктах і явищах природи, соціального світу, особистості зокрема; наближаючись до свого абсолюту, вона дорівнює красі; досягнення особистістю гармонії як стану, що характеризується єдністю інтелектуальних, фізичних і соціальних проявів, свідчить про реалізацію людиною свого внутрішнього потенціалу, що задовольняє її на певному етапі свого розвитку.

Виходячи з цього, при організації навчально-виховного процесу слід, орієнтуючись на ідеал гармонійно розвиненої особистості, враховувати індивідуальні особливості кожного учня, його інтереси, потреби, смаки, можливості, не нехтуючи інтересами, можливостями й ціннісними орієнтаціями вчителя. Створення гармонійного педагогічного середовища забезпечуватимуть аксіологічний і особистісно орієнтований підходи.

Отже, педагогічний феномен гармонії має багато спільного з усвідомленням цієї категорії естетикою, де краса є однією з її проявів. У педагогіці ми визначаємо можливості використання гармонії в таких аспектах: 1) як загальної ідеї; 2) як ідеалу особистості; 3) ідеалу міжособистісних стосунків; 4) як основи створення гармонійного педагогічного середовища, що сприятиме формуванню в школярів естетичних ціннісних орієнтацій.

РОЗДІЛ II. ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ: ПОШУКИ І ЗНАХІДКИ

2.1. Школа в режимі експерименту

*Без прагнення до наукової роботи
учителем оволодівають три демони:
механістичність, рутинність,
банальність. Він дерев'яніє, кам'яніє,
спустошується.*

А. Дистервег

Починати завжди складно, особливо коли серед однодумців завжди є такі, хто нічого не хоче змінювати, підніматись і кудись іти. Однак педагогічний колектив — це не просто група людей, а єдине ціле, це об'єднання людей, які матимуть спільну мету і зацікавлені в її досягненні. Керівник, який прагне зробити свій освітній заклад конкурентноспроможним, який не може просто приймати необхідні управлінські рішення, виконувати роботу тільки задля того, щоб школа просто існувала, завжди знаходиться в пошуку і, дивлячись у майбутнє, намагається бути готовим до зустрічі з ним.

У Луганській області достатньо педагогів і керівників освітніх закладів, які не можуть стояти на місці, для яких професійна діяльність — це життя, а життя — постійний розвиток, пошук, вирішення проблем.

Певний час декілька загальноосвітніх закладів Луганщини різних типів (кілька звичайних загальноосвітніх шкіл I–III ступенів, багатопрофільна гімназія, школа з поглибленим вивченням окремих предметів, школа художньо-естетичного напрямку, спеціалізована школа I–III ступенів) займались дослідно-експериментальною роботою за загальною проблемою «Естетично ціннісний розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти». Узагальнивши їх досвід, представимо його на сторінках даного видання.

Вибір педагогічними колективами «неспокійного» життя був обумовлений кількома причинами: 1) сучасні вимоги суспільства

і запит батьків вимагає постійного розвитку професіоналізму вчителів; 2) необхідність по-новому вирішувати завдання виховання особистості з поглядом у майбутнє; 3) прагнення до вирішення суперечностей між вимогами часу до естетично вихованої особистості та справжнім рівнем естетичної культури випускників шкіл.

Забігаючи наперед, зазначимо, що експериментальна діяльність триватиме декілька років, адже в межах означеної проблеми виокремлюються різні аспекти, які підлягатимуть усвідомленню й пошуку організаційно-методичних шляхів їх вирішення. У процесі експериментальної роботи було визначено такі складові означеної проблеми: «Аксіологічні засади навчання й виховання школярів у сучасних соціокультурних умовах», «Інноваційні технології естетичного розвитку школярів у загальноосвітньому закладі», «Естетично ціннісне навчально-виховне середовище ЗЗСО Крім цього, слід зазначити, що, хоча проблема дослідно-експериментальної роботи була схожою, кожний освітній заклад вирішував її по-своєму, рухався своїм шляхом в обраному колективом напрямку. Так і має бути, адже колективи різні, різна ступінь підготовки, розуміння проблеми, різна професійна історія колективу і різні можливості.

Утім, крокуючи до визначеної цілі кожний своїм шляхом, виявились і спільні проблеми, які кожний керівник вирішував по-своєму.

Отже, обравши тему експериментальної роботи, перед керівниками шкіл постало запитання: «Із чого починати?». Почали з усвідомлення проблеми, визначення ступеня готовності педагогів до реалізації нових завдань, рівня їхніх методологічних, дидактичних, мистецтвознавчих, естетичних знань та розробки програми експериментальної діяльності.

Серед основних труднощів, виявлених на підготовчому етапі шляхом анкетування, назвемо: низький рівень мистецтвознавчих і естетичних знань педагогів та відсутність у деяких учителів зацікавленості проблемою експерименту. І саме їх вирішення вимагало найбільше зусиль, творчості й вигадки, адже без власного бажання кожного досягти спільної цілі неможливо.

І ще одна, серед багатьох інших, проблема — батьки, які здебільшого націлені на отримання дітьми знань по точним і природничо-науковим дисциплінам, що певним чином впливає на вибір учнів. Тому великих зусиль вимагала робота з батьками щодо зміни їхнього ставлення до естетичного розвитку школярів.

На підготовчому етапі експериментальна робота шкіл спрямовувалась на вирішення таких завдань:

1. Знайомство та аналіз теоретичних і практичних підходів до вирішення означеної проблеми.
2. Визначення рівня естетичноціннісної компетентності вчителів.
3. Діагностика учнів, їхніх батьків, створення банку даних про рівень сформованості в учнів естетичних ціннісних орієнтацій.
4. Розробка програми психолого-педагогічного супроводу експерименту.

Для правильної організації підготовки вчителів до дослідницької діяльності необхідно було отримати загальну оцінку (або самооцінку) їхньої педагогічної діяльності та готовності до дослідницької діяльності. Для цього використовувались методики:

1. Вивчення труднощів у роботі вчителя.
2. Володіння дослідницькими вміннями.
3. Ставлення до дослідницької діяльності.
4. Вивчення професійної готовності вчителів до експериментально-дослідної роботи (за В.І. Звереву).
5. Вивчення рівня сформованості в учителів естетичноціннісної компетентності (Додаток А).

Для успішної реалізації поставлених перед колективами освітніх закладів цілей були проведені педагогічні ради. У залежності від того, скільки вчителів і з яких причин не бачать для себе необхідності в активній співпраці з колегами, наскільки усвідомлені ними ці причини, для зміни внутрішньої установки й формування інтересу до проблеми проведено колосальну роботу в кожному педагогічному колективі. Це були: науково-методичні семінари «Естетичні цінності в нашому житті», «Краса й гармонія в науці й практиці», «Кроки до професіоналізму», «Культура сучасного уроку», «Інновації в освіті» тощо; робота педагогічних майстерень «Гармонія в

природі», «Гармонія в навчальних предметах», «Гармонія і людина», «Краса в нашому житті»; проведення позакласних і позашкільних заходів з елементами змагання, призами й подарунками; педагогічні ради «Гармонія стосунків: батьки, учні, вчителі».

У Гірській багатопрофільній гімназії експеримент тривав кілька років. Педагогічний колектив рухався своїм шляхом до визначеної мети. Для підвищення рівня естетичних, мистецтвознавчих, культурологічних знань учителів у гімназії було проведено низку заходів:

- «Успішне майбутнє готуємо сьогодні» (творчі групи працювали над створенням моделі випускника початкової, середньої, старшої ланки);
- «Науково-експериментальна діяльність в освітньому просторі» (вивчався досвід роботи експериментальної діяльності навчальних закладів України);
- «Педагогічні технології формування естетичної культури учнів» (розглянуто інтегративні, проектні, інтерактивні технології);
- «Упровадження інтегративних технологій естетичного виховання в навчальний процес гімназії» (відбулось знайомство з педагогічним досвідом проведення уроків із використанням інтегративних технологій);
- «Архітектура як інтегруючий вид мистецтва навчально-виховної роботи гімназії» .

Педагогами була розглянута і проаналізована Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (автор Л. Масол). Спираючись на матеріали даної Концепції, творчими групами розроблено Концепцію розвитку освітнього закладу.

При цьому паралельно відбувалась робота по накопиченню й опрацюванню методологічних, дидактичних, методичних, мистецтвознавчих, культурологічних та естетичних знань, усвідомлення сутності міжпредметних зв'язків та інтеграції, напрацювання ме-

тодичних прийомів інтегрування предметних знань із мистецтвознавчим і культурологічним матеріалом. Займаючись пошуком цих зв'язків, учителі знаходились у постійному контакті одне з одним, намагаючись відшукати паралелі між різними предметними знаннями й мистецтвом.

Експеримент дозволяє підняти вчителя та учнів на більш високий рівень розвитку пізнавального інтересу, адже для здійснення експериментальної роботи необхідний постійний пошук інформації, її аналіз, відбір, встановлення зв'язків між науковим знанням і естетичними цінностями.

Використання інтегративних технологій поєднання предметного матеріалу й мистецтва вимагало від учителів постійної роботи над розвитком власної естетичноціннісної компетентності, і в першу чергу — набуття мистецтвознавчих, естетичних і культурологічних знань.

Враховуючи складність і масштабність цієї задачі, колектив багатопрофільної гімназії спрямував свої зусилля на знайомство з одним із «маловідомих» видів мистецтва — архітектури, його особливостями, історією розвитку, зв'язками з природою, наукою і різними сферами діяльності людей через естетичні категорії.

Розкриваючи зв'язки свого навчального предмета з мистецтвом архітектури, вчителі намагались сформувати в учнів естетичне сприйняття об'єктів і явищ навколишнього світу. Результатом такої діяльності стали:

- розробки інтегрованих уроків;
- написання і захист наукових робіт у МАН;
- проектна діяльність школярів;
- створення учнями презентацій;
- випуск і захист стінних газет;
- підготовка і проведення виховних годин самими учнями;
- організація екскурсій до міст України, які відомі своїми архітектурними спорудами (Львів, Одеса та інші); — оформлення гімназії роботами учнів.

Для того, щоб сформувати цілісне сприйняття світу й естетич-

не уявлення про нього, учні гімназії були залучені до проектної діяльності, в межах якої ними розроблено кілька проектів, у яких розкрито історико-культурні особливості архітектури:

- «Архітектура у віках» (учні 5-9 класів)
- «Архітектура Стародавнього Риму та Греції» (учні 5 класів)
- «Архітектура Середньовіччя» (учні 6 класів)
- «Стародавня архітектура Європи» (учні 7 класів)
- «Сучасна архітектура Європи» (учні 8 класів)
- «Архітектура сучасності» (учні 9 класів).

Окримися учнями створено проекти: «Архітектура України», «Замкова архітектура Середньовіччя», «Ісламський південь», «Ренесанс», «Українське бароко», «Дерев'яна архітектура», «Європейське бароко», «Класицизм», «Еклектика і сецесія», «Модернізм», які можна використовувати на інтегрованих уроках.

Проект «Цей божевільний, божевільний світ ...», створений учнями 9–11 класів, був представлений майже всім гімназистам і викликав величезний інтерес до дивовижних споруд, які є в світі. Учні висловлювали свої думки щодо їх функціонального призначення, естетичних властивостей, дійшовши до висновку, що творіння людей в першу чергу призначені дарувати красу й радість від їх споглядання.

Уся діяльність учителів і гімназистів на уроках, при написанні наукових робіт у МАН, у роботі гуртків спрямована на формування й розвиток естетичного бачення світу, долучення до справжніх естетичних цінностей.

Працюючи над експериментальною проблемою, педагоги відкрили для себе і для учнів різноманітний світ мистецтва — архітектури, живопису, музики, декоративно-вжиткового мистецтва, навчилися бачити зв'язки між різними явищами та об'єктами дійсності, відкрили для себе світ у його цілісності й красі.

На базі багатопрофільної гімназії було проведено обласні семінари, в межах яких презентувався набутий учителями досвід формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій: «Естетичне виховання учнів в умовах багатопрофільної гімназії», «Створення культурно-творчої атмосфери на основі комплексного використання різних видів мистецтва в навчально-виховному процесі».

Дещо іншим шляхом рухався до своєї мети педагогічний колектив школи художнього-естетичного напрямку. Розробивши філософію свого закладу, яка ґрунтується на розумінні світу як єдиної системи багатогранних форм існування культур, мов, ідей, поглядів, що слугуватиме підставою для пошуку нових підходів до виховання людини культурної, гуманної й духовно збагаченої, навчально-виховний процес педагоги будували на основі естетичних і моральних цінностей.

Упровадження найважливіших людських цінностей у педагогічний процес почався з естетичного оформлення інтер'єру та екстер'єру школи (естетика предметного середовища) й продовжився діалогічними відносинами учителів і учнів в процесі навчальної й позакласної діяльності (естетика соціально-педагогічних відносин). Таким чином створювалось естетично ціннісне педагогічне середовище, відкрите до активної взаємодії із зовнішнім соціокультурним простором.

Концепція розвитку школи орієнтує навчально-виховний процес на реалізацію принципів толерантності, культуровідповідності, полікультурності, що передбачає збереження особливостей української культури в процесі інтеграції до європейських і світових цінностей. Реалізація цих принципів означає забезпечення умов для формування особистості на ґрунті національної культури з одночасним прилученням її до культурних надбань світу.

Для вирішення поставлених завдань керівник школи мав подбати про створення в закладі необхідних умов, що полягають у розвитку професійної майстерності вчителів, впровадження в навчально-виховний процес інноваційних технологій (інтеграції предметного й мистецького матеріалу, ІКТ, інтерактивні форми роботи тощо), матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу. У зв'язку з цим у школі було створено систему методичної роботи з педагогічними кадрами, що включала: психолого-педагогічні читання, діяльність творчої групи, діяльність шкільних методичних комісій, засідання методичної ради школи, педагогічні наради, методичні оперативки, настав-

ництво, обмін досвідом на відкритих уроках та позакласних заходах, творчі звіти.

Увесь процес підвищення науково-теоретичних, практичних знань і вмінь педагогів супроводжувався розробкою рішень, наказів, пам'яток, методичних рекомендацій для використання в роботі вчителів. Цей процес обов'язково включав самоосвіту вчителів за власними програмами професійного саморозвитку.

Для вирішення завдань експериментальної роботи в кожному класі додатково було введено години хореографії, до варіативної частини навчального плану включено спецкурси і факультативи:

- курс декоративно-вжиткове мистецтво «Оригамі» (2–4 класи, 6 годин);
- факультатив «Мистецтво в культурі сучасності» (8–9 класи, 2 години);
- факультатив «Історія та культура рідного краю» (10-11 класи, 1,5 години);
- факультатив «Сучасна риторика» (10 клас, 1 година);
- факультатив «Закони природи в звичаях українського народу» (10 клас, 1 година).

Усі вчителі школи за рішенням педагогічної ради на кожному уроці проводили естетичні хвилинки.

Для обміну досвідом серед учителів у шкільному методичному кабінеті постійно накопичувалась скринька розробок естетичних хвилин, інтегрованих уроків, позакласних заходів і виховних годин щодо естетично ціннісного орієнтування школярів. Наприклад, для викладання інтегрованих курсів із мистецтва та художньої культури в методичній скарбниці накопичено розробки з тем: «Епоха класицизму», «Екранні мистецтва», «Радянська архітектура», «Історія мистецтв», «Творчі надбання епохи Відродження», «Особливості архітектурних споруд», «Засоби графічної виразності» та ін.

Результати дослідно-експериментальної роботи постійно відстежувались за допомогою спостереження, оцінювання творчих робіт учнів, констатації їх участі в діяльності гуртків і фікультативів. Отримані позначки діагностування давали змогу коригувати

плани роботи класних керівників, змінювати питання, що розглядалися на педагогічних радах і методичних комісіях. Таким чином відбувався зворотній зв'язок між педагогами й учнями, оперативне реагування на невирішені проблеми.

За час роботи над експериментальною проблемою значно підвищився рівень естетично ціннісної компетентності вчителів, відбулись суттєві зміни в ціннісних орієнтаціях школярів. Моніторингові дослідження з означеного питання довели, що кількість учнів (5–9 класи) із достатнім і високим рівнем сформованості естетичних ціннісних орієнтацій збільшилась. Діти із задоволенням беруть участь у позакласних заходах, у роботі гуртків, шкільного театру, самі пропонують учителю певні твори мистецтва, з якими хотіли б більш детально познайомитись на уроках, обирають теми рефератів, які представляють до уваги своїм однокласникам.

Процес формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій у школі з поглибленим вивченням окремих предметів був спрямований на те, щоб навчити учнів бачити красу в симетрії і асиметрії, у пропорції і диспропорції, в кольорі і звуках природи, мистецтва, праці, побуті, відносинах між людьми.

Основне гасло, яке спрямовувало дії педагогічного колективу школи з поглибленим вивченням окремих предметів, звучало так: **жити в красі, бачити красу, створювати красу своїми руками**. І це гасло виникло і було прийняте майже всіма педагогами після звернення до поглядів відомих митців і вчених.

Як стверджував російський письменник К. Паустовський: той, хто знає, побачить красу землі там, де її ніколи не побачить людина неосвічена, а французький фізик Поль Дірак зазначав, що аксіоми можуть бути і непростими, але обов'язково математично витонченими і красивими.

Найважливіша ознака розвинутої в учнів естетичних потреб — їхнє прагнення до творення і «споживання» краси в усьому: будь-то зовнішній вигляд чи створення книжки-складки учнями початкової школи, які намагаються виконувати роботу красиво,

акуратно.

У даному експериментальному закладі педагоги разом із дітьми створили куточки краси. Так, у кабінеті літератури — куточок із цитатами великих поетів-класиків, у кабінеті географії — фотографії красивих пейзажів, у кабінеті історії — фотографії картин старовини. Усе це задля того, щоб школярі вчитувалися і вдивлялися в те, що їх оточує, і відповідно, вчилися цінувати красу в житті, природі, стосунках, мистецтві. Тож, процес формування естетичних ціннісних орієнтацій відбувається ненав'язливо, кожна дитина рухається своїм шляхом до прекрасного.

Усі сфери життя школи (ігри, конкурси, вікторини, екскурсії, свята або уроки) під час експериментальної роботи були естетизовані. Всією своєю діяльністю педагогічний колектив доносив до кожної дитини, що краса є скрізь:

Красота — это мир и покой,
Крики чаек и запах лесной.
Сон ребёнка, весною гроза,
Белый снег и любимых глаза.
Красота — это девичья стать,
Летний вечер и нежная мать.
Красота — это музыки звук,
И пожатие дружеских рук.

Методами естетичного виховання є: роз'яснення, аналіз творів мистецтва, предметів і явищ, рішення естетичних завдань (визначення жанру мистецтва тощо), вправи в мистецтві (слухання музики, гра на музичних інструментах, малювання тощо), позитивний приклад, захоплення і т.і. Форми естетичного виховання — бесіди, лекції на естетичні теми, кінолекторії, вечори поезії, зустрічі за круглим столом, дискотеки та ін.

Особливе значення вчителі школи приділили святам, адже свято — це стан душі, емоційної радості, підйом, викликаний переживаннями якої-небудь події, і педагогічний колектив прагнув організувати їх на основі об'єднання моральних і естетичних цінностей, сприяючи гармонійному розвитку кожної особистості.

Якщо свято — це подія, то урок — будні. Шлях до міжгалузе-

вої (міжпредметної) інтеграції на основі культурологічного підходу був довготривалим. Для її реалізації на уроках спочатку здійснювались попередні кроки: порівнювались навчальні програми, знаходились точки перетину між предметами різних галузей для кожного класу основної і старшої школи, напрацьовувались методичні прийоми застосування творів мистецтва на уроках з інших предметів. Діяльність творчих майстерень доповнювалась самоосвітою, індивідуальною роботою із науковою, мистецтвознавчою, методичною літературою. Далі відбувалось занурення в окремі види мистецтва, знайомство з їхніми особливостями, виявлення спільних естетичних властивостей, ознак, що можуть слугувати об'єднуючими ланками між видом мистецтва, художнім твором і об'єктами та явищами навколишнього світу.

Наступний крок — інтегрування мистецтвознавчого й культурологічного матеріалу з предметними знаннями, створення естетично ціннісного навчально-виховного середовища, де мистецтво та естетичні цінності стають ядром, усередині якого триває життєдіяльність учителів і учнів.

Відкриття, зроблені педагогами під час підготовки та проведення уроків, осмислювались, узагальнювались і репрезентувались на педагогічних радах, методичних заходах, у вигляді карт-схем, методичних розробок, бюлетенів тощо.

Уроки різні, але мета в них одна — створити такий освітній простір, де б дитина могла навчитися **адекватно сприймати, правильно розуміти, вірно оцінювати** прекрасне в природі, мистецтві та суспільстві, а також **навчитись створювати красу своїми руками**.

Прикладом до цього може бути система естетичного виховання, створена вчителем біології, де діти не тільки отримували наукові знання, але й осягали красу навколишнього світу за допомогою людських уявлень, втілених у творах мистецтва.

Для зростання мотивації і підвищення якості знань учнів учитель біології оживлював урок музичним супроводом; звертався до репродукцій картин видатних художників, співзвучних із матеріалом уроку; використовував літературні твори; інтегрував знання з

різних наук.

Наукові й естетичні знання інтегрувались у щорічному святі *День науки*, тематика якого кожного року змінювалась, набуваючи нових цікавих аспектів: «Подорож у ХІХ століття», «Нобелівські лауреати», «Книга збирає друзів», «Світ прекрасний, і він належить тобі ...», «Світ, який відкрив Інтернет», «Чарівний світ мистецтва», «Україна має таланти», «Історія одного успіху», «Людина — головне диво світу».

Не кожна людина може стати композитором, письменником, художником, але кожна може навчитися любити, цінувати й розуміти прекрасне в мистецтві, в природі, в суспільному житті, у вчинках людини, у побуті. Ким би не була людина, життя її повинне бути духовно багатим, вона повинна бачити прекрасне і вміти милуватися ним. Уміння відчувати красу робить життя людини більш осмисленим, багатим, яскравим. А іноді визначає сенс її життя.

Щорічне діагностування й опитування учнів, педагогічні спостереження, бесіди й розмови зі школярами довели, що створене в школі з поглибленим вивченням окремих предметів естетичноціннісне навчально-виховне середовище є дієвим засобом інтелектуального й духовного розвитку особистості.

Для педагогічного колективу спеціалізованої школи в умовах переходу освіти до нової — гуманістичної парадигми пошуки інноваційних технологій організації навчально-виховного процесу стали необхідними в зв'язку з метою цього типу освітнього закладу, діяльність якого мала спрямовуватись на розвиток здібностей учнів, надавала б їм можливість для духовного зростання.

В основу дослідно-експериментальної роботи педагогічного колективу було покладено поєднання традиційних і інноваційних технологій, що слугувало підґрунтям створення світоглядно-виховної моделі естетичної освіти, формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій як бази естетичної компетентності.

Цінність дослідно-експериментальної роботи в умовах спеці-

алізованої школи полягала в створенні сприятливого середовища для розвитку творчого потенціалу особистості педагога і учня за рахунок впровадження інноваційних технологій навчання та виховання поєднання їх із традиційними підходами.

Педагогічний колектив школи поставив перед собою *мету*: розробити та апробувати модель навчально-виховного процесу, яка забезпечує естетичне виховання учнів в умовах спеціалізованої школи.

Основними завданнями експериментальної діяльності було визначено:

- вивчення спеціальної наукової педагогічної і психологічної літератури з проблем дослідно-експериментальної роботи;
- розроблення моделі навчально-виховного процесу спеціалізованої школи, яка б забезпечувала формування естетичної культури учнів;
- створення освітнього середовища для розвитку творчого потенціалу особистості педагога та учня за рахунок впровадження інноваційних технологій навчання та виховання і поєднання їх із традиційними підходами.

Експериментальна діяльність передбачала створення культуротворчої атмосфери і була спрямована на формування цілісного естетичного світогляду дитини. Для цього педагоги використовували різні методи художньо-естетичної освіти й виховання: від репродуктивних та інформаційних до проблемних та евристичних.

На підготовчому етапі вчителями опрацьовувались вітчизняні й зарубіжні досягнення в галузі естетичного виховання особистості, що дало змогу творчим групам надалі розробляти методичні ідеї за проблемою «Використання творів живопису в навчально-виховному процесі як засіб формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій». Методичні ідеї, розроблені творчими групами вчителів, знайшли своє втілення на уроках гуманітарно-естетичного циклу, трудового навчання, природничого циклу, а також у початковій ланці.

Використання на уроках творів високого мистецтва — живо-

писних полотен художників різних епох — сприятиме не тільки розвитку пізнавальної активності учнів, але й реалізації їхніх інтелектуальних здібностей, а головне — слугує основою для формування естетичної свідомості, де справжні естетичні цінності посідатимуть провідне місце. Звернення до мистецьких цінностей допомагає учням пізнавати духовний аспект культури, який збагачує їх внутрішній світ, впливає на формування естетичних ціннісних орієнтацій.

На формуальному етапі експериментальної діяльності педагоги разом із учнями активно опановували технологію проектної діяльності. Так, творча група вчителів *англійської та української філології* спрямувала свої дії на проект «Наш світ кращий, ніж ти вважаєш», в основу якого покладено міжпредметні зв'язки. У межах цього проекту відбувалось вдосконалення комунікативної й мовленнєвої компетентності учнів, розвиток навичок міжкультурного спілкування. Стимулювання учнів до активної пізнавальної й творчої діяльності в межах проекту дало змогу розвинути в них комунікативну, соціокультурну компетентність, що виявляється в толерантному ставленні до художньо-естетичних особливостей і надбань інших культур.

Творча група вчителів *природничого циклу* реалізувала проект «Ми всі господарі природи, тож бережімо її вроду», під час впровадження якого учні проводили дослідницьку роботу щодо якості питної води, екологічних та естетичних властивостей оточуючого середовища. Основну увагу було зосереджено на вмінні бачити та зберігати красу навколишнього світу.

Вчителі *початкових класів* втілили в життя творчий проект «Театр у палітрі мистецтв». Педагоги познайомили дітей із казковим світом лялькового театру, разом з учнями готували вистави, що сприяло розвитку в дітей пізнавального інтересу, формуванню вмінь і навичок в галузі театрального мистецтва. Більш глибоке занурення в сферу театру відбувалось у межах курсу «Абетка театрального мистецтва».

Учнями разом з *учителями предметів естетичного циклу* було підготовлено проект «Віртуальні екскурсії виставковими та концертними залами». Матеріали проекту: відеотека, відеоконцерти,

історія театрів, дослідницька робота учнів та педагогів школи з живопису. Напрацювання рекомендовано використовувати на уроках музичного мистецтва, художньої культури, під час літньої освітньої практики, якою передбачено відвідування музеїв, концертних та виставкових залів.

Педагоги спеціалізованої школи в межах дослідно-експериментальної роботи визначили ще один перспективний і ефективний напрям щодо формування в учнів естетичних ціннісних орієнтацій — організація співпраці з культурними й освітніми закладами: філіалом дитячої бібліотеки, міським музеєм, дошкільним навчальним закладом «Барвінок», які знаходяться в мікрорайоні школи. *Спільна робота із закладом дошкільно освіти* — це творча лабораторія, яка спонукає до нових форм роботи. В процесі такої взаємодії було проведено: виставки «Чотири бажання», «Справа в капелюсі», «Футбольний м'яч крокує світом», фестиваль «Ми з книгою дружимо». Учениками старшої школи проводились заняття майстер-класу з живопису для вихованців дитячого садка «Барвінок». Результатом цієї роботи став фестиваль пленерного живопису.

Співпраця з філіалом дитячої бібліотеки сприяла створенню інформаційного середовища, а звідси — розширенню в учнів знань у різних галузях. Діти із задоволенням спілкувались із працівниками бібліотеки, отримуючи інформацію в живій емоційно-насиченій формі.

Пізнання історії, збір, аналіз та систематизація краєзнавчих матеріалів відбувалась у межах шкільного *проекту «Музейна педагогіка»*. Робота спрямовувалась на співпрацю з міським музеєм. Розвиток творчих здібностей учнів, їхніх пізнавальних потреб через залучення до історико-культурних надбань людства стали основними завданнями реалізації цього проекту.

Матеріали творчих груп вчителів школи були представлені на педагогічних радах, шкільних та міських методичних об'єднаннях, обласному науково-практичному семінарі «Аксіологічні засади естетичного виховання школярів у контексті сучасної освітньої парадигми: проблеми, пошуки, перспективи». Напрацювання педагогів у межах експериментальної роботи опубліковані в педагогічних

виданнях «Основа», «Шкільний світ».

Психологом школи розроблено діагностичний інструментарій для вивчення творчого потенціалу учнів, який включає методики: «Естетичні нахили», «Музично-образні графіки», «Музичний образ», «Картинна галерея» та ін..

Дослідження естетичного розвитку учнів 5-9 класів на констатуючому й контролюючому етапах експериментальної діяльності дало змогу зробити висновок про збільшення кількості школярів із високим і достатнім рівнями сформованості естетичних ціннісних орієнтацій.

Отже, створення в школі естетичноціннісного навчально-виховного середовища сприяло реалізації завдань сучасної освіти: дати можливість кожній дитині самостійно й усвідомлено робити вибір ціннісних орієнтацій і свого життєвого шляху.

Досвід експериментально-дослідної роботи ще одного освітнього закладу з проблеми формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій **«Упровадження в навчально-виховний процес інноваційних педагогічних технологій щодо розвитку творчої особистості»** також заслуговує на увагу.

Основними напрямками реалізації означеної проблеми педагогічним колективом гімназії було визначено:

- використання в навчально-виховному процесі сучасних педагогічних технологій, розвиток педагогічної творчості;
- зорієнтованість навчально-виховного процесу на розвиток в особистості дивергентного мислення, формування ціннісних пріоритетів, що детермінують соціально значущі форми поведінки, в основі яких — виважене та відповідальне ставлення до своїх дій, активна громадянська позиція, вміння спільно діяти, усвідомлено впливати на життєдіяльність громади та суспільства в цілому;
- практична і особистісна зорієнтованість освіти, яка передбачає формування в особистості естетичної культури, прагнення до творчої самореалізації;
- активна взаємодія з сім'єю, психолого-педагогічний всеобуч

батьків щодо створення сприятливого розвивального простору для дитини в умовах родини, допомога батькам і дитині у виборі професії, залучення батьків до спільної художньо-естетичної діяльності, спрямованої на формування в гімназистів естетичних ціннісних орієнтацій.

Виходячи з цього, педагогічним колективом вирішувались наступні завдання:

- оновлення змісту шкільної освіти на засадах інноваційних технологій навчання з наданням переваги художньо-педагогічним технологіям інтегративного та пошуково-дослідницького характеру;
- орієнтація на виховання в учнів ключових компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в мінливому соціокультурному просторі;
- партнерство та співробітництво в процесі навчальної та позакласної діяльності, максимальне задоволення потреб гімназистів у їх індивідуальній освітній і художньотворчій діяльності;
- інтегрування змісту освіти на основі естетичного, культурологічного та мистецтвознавчого матеріалу з метою формування в гімназистів цілісної картини світу;
- створення комфортного емоційно-психологічного клімату шляхом естетизації навчально-виховного простору гімназії (створення естетично ціннісного середовища, тобто естетичного поля мислення та дії).

Провідна ідея експериментальної роботи: естетичні цінності краси і гармонії в змісті навчальної і виховної діяльності гімназії є основним підґрунтям формування творчої особистості за принципом «навчання мистецтвом, а не мистецтву».

Теоретичні засади

- концепції гуманізації освіти (А. Бойко, С. Гончаренко, В. Гриньова, М. Євтух, Ю. Мальований, О. Мороз, О. Савченко, О. Сухомлинська, А. Сущенко та ін.);
- теорії, присвячені усвідомленню природи краси та естетичного ставлення до дійсності (В. Асмус, М. Каган, Л. Коган, К. Кантор, О. Лосев, О. Никифорова, М. Чернишевський та ін.);
- філософська теорія цінностей (С. Анісімов, О. Дробницький,

- М. Каган, В. Тугарінов, Ю. Турчанінова, З. Файнбург та ін.);
- основні положення теорії особистості, діяльності й спілкування (Л. Виготський, І. Кон, О. Леонт'єв, А. Маркова, С. Рубінштейн та ін.);
 - принципи й положення особистісно орієнтованого підходу в навчанні й вихованні (Ш.Амонашвілі, І.Бех, Є. Бондаревська, С. Подмазін, В. Сериков, І. Якиманська та ін.);
 - роботи психологів, що досліджують психологічні особливості дітей шкільного віку (Л. Божович, Л. Буєва, Д. Букреева, Ю. Гіппенрейтер, І. Кон, Н. Кузьміна, Л. Обухова та ін.);
 - теоретичні положення про взаємозумовленість раціонального та емоційного в процесі творчої художньо-естетичної діяльності (Л. Божович, І. Кон, О. Никифорова, К. Поливанова, П. Якобсон та ін.);
 - праці, які визначають взаємозв'язок естетичних й моральних ціннісних орієнтацій особистості (В. Днепров, В. Кандинський, О. Олексюк, В. Панпурин, В. Толстих та ін.);
 - теоретичні питання художньо-естетичного виховання, розкриті в роботах філософів, педагогів, психологів (А. Бодальов, В. Бутенко, М. Верб, Л. Виготський, Д. Джола, С. Кудрявцева, Т. Левашова, Б. Ліхачов, Б. Неменський, Л. Масол, Н. Миропольська, В. Селіванов, Г. Шевченко, Ю. Фохт-Бабушкін, Б. Юсов та ін.)

Методологічні засади

- *системний підхід*, який дозволяє розкривати, усвідомлювати закономірні зв'язки між структурними компонентами педагогічного процесу як цілісної системи;
- *синергетичний підхід*, що є підставою для розгляду суб'єкта творчої діяльності в його постійному розвитку відповідно до внутрішніх законів і загальних тенденцій розвитку культури, суспільства та Всесвіту взагалі;
- *культурологічний підхід*, який дозволяє сприймати естетичні явища крізь призму національної та загальної культури людства;
- *діалогічний підхід*, що реалізується в різних видах спілкуван-

ня (діалог з митцем, учителем, внутрішній діалог), а також розуміється як відносини між типами культур — історичними, національними, регіональними, особистісними;

- *полікультурний підхід*, що дає можливість сформувати в учнів толерантне ставлення до різних національних культур, розвинути навички позитивного міжетнічного діалогу;
- *інтегративний підхід*, що базується на принципі зв'язку і взаємодії явищ і предметів оточуючої дійсності і є підґрунтям для створення в свідомості дитини уявлення про Красу як неперевершену якість Всесвіту;
- *технологічний підхід*, який реалізується в запровадженні в навчально-виховний процес інноваційних педагогічних технологій, спрямованих на розвиток творчого потенціалу кожного суб'єкта навчально-виховного процесу;
- *особистісно діяльнісний підхід*, що допомагає усвідомлювати сутність особистості як діючої істоти, яка завдяки залученню до художньо-естетичної діяльності здатна до збереження й творення краси навколо себе;
- *компетентнісний підхід*, що передбачає забезпечення в навчально-виховному процесі школи формування в учнів художньо-естетичної компетентності, озброєння їх «системою мистецьких знань, художньо-естетичних понять та категорій, здатність керуватися набутими художніми знаннями та вміннями, використовувати отриманий досвід у самостійній діяльності згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями» (Концепція загальної мистецької освіти).

Управлінська діяльність у режимі експерименту визначалась комплексним підходом до створення естетично ціннісного навчально-виховного середовища гімназії, його науково-методичним забезпеченням.

Основні управлінські рішення щодо реалізації мети й завдань формування творчої особистості спрямовувались на :

- *розробку Концепції і Програми діяльності гімназії щодо формування творчої особисті на естетико-аксіологічних засадах;*
- *розробку моделі творчої особистості;*

- *розробку багатовекторної моделі взаємодії гімназії з іншими освітніми закладами та соціальними інститутами;*
- *створення естетичноціннісного навчально-виховного середовища гімназії, складовими якого є: предметно-естетична (естетизація інтер'єру приміщення гімназії й подвір'я); змістова (наповнення змісту навчальних предметів і позакласних заходів естетичноціннісним змістом), чим забезпечується **естетичне поле мислення**; діяльнісна (створення системи позакласної роботи через художньо-естетичну діяльність факультативів, гуртків, хореографічного колективу, театру пісні та ін.), що є підґрунтям **художньо-естетичного поля дії**;*
- *науково-методичне забезпечення діяльності гімназії щодо розвитку творчої особисті через науково-практичні семінари, конференції, діяльність методичної ради, обмін і розповсюдження прогресивного педагогічного досвіду;*
- *залучення батьків до активної участі в створенні естетичноціннісного середовища гімназії.*

У гімназії успішно була реалізована система управління творчим художньо-естетичним розвитком учнів, яка об'єднала зусилля методичної, художньої, технічної ради та ради гімназійних лідерів.

Основні принципи діяльності методичної ради: системність і безперервність, що виявляється в проведенні методичних сесій (чотири рази на рік) і різних формах методичної роботи з учителями в міжсесійний період.

Значний внесок у реалізацію завдань дослідно-експериментальної роботи зроблено вчителями предметів гуманітарних предметів, оскільки мистецтво як ядро художньо-естетичного розвитку найбільш природно інтегрується саме з цими предметами, що дає можливість створити умови для розвитку асоціативного мислення та сенсорного поля дитини. Ефективними формами щодо цього є проектна діяльність учнів, міні-дослідження, різноманітні творчі завдання, поведення нестандартних уроків: урок-відкриття поета і його творчого світу, урок-творчий проект, урок-дослідження, урок-реквієм, урок-подорож, урок-створення книги, урок-мис-

тецький салон, урок-вітальня.

Інтеграція як засіб і педагогічна технологія застосовувалась й учителями природничо-математичного циклу у варіантах часткової (окремий фрагмент уроку інтегрується з іншими предметами та видами мистецтва) і повної інтеграції (зв'язки встановлюються протягом усього уроку з кількома видами мистецтва).

Враховуючи спрямованість навчально-виховного процесу на мистецтво, вчителі початкової школи обирали форми роботи, які відповідають інтересам і психологічним можливостям дітей цього віку. В першу чергу це — театралізована діяльність і ігри, що дозволяють навчальний матеріал засвоїти через активні дії. Перевагу у виборі матеріалу було віддано іграм, які потребують самостійного вибору моральних чи естетичних ідеалів.

Значна увага приділялась іграм, спрямованим на розвиток творчих здібностей, емпатії, комунікативних навичок, уяви, фантазії. У ході використання ігрової технології відбувалось безпосереднє спілкування з творами мистецтва. Ігровою діяльністю учні були охоплені і при вивченні спецкурсу «Основи театральної грамоти», «Риторика», а також у гуртковій художньо-творчій діяльності.

Згідно з розділом «Культура сучасного уроку» річного плану гімназії у 1-4 класах гімназії заплановано проектний день, у ході якого вчителі разом із дітьми презентують свої проекти: «Масляна» (1 кл.), «Свято найдорожчої людини» (2 кл.), «До зірок у гості» (1 кл.), «Велике свято українців — Великдень» (4 кл.), «Зелені свята в Україні» (2 кл.) та ін..

Учителем музики було запроваджено **технологію творчого розвитку особистості** через включення учнів в активну співочу і театральну діяльність. Діти не тільки осягали специфіку музичного мистецтва завдяки його порівнянню з живописом, літературою, театром, але й намагались виявити те, що їх об'єднує. Методична допомога в цьому процесі належала Інтернет-ресурсам, а також створена вчителем музична фонотека та відеотека.

Естетична складова знайшла відбиток у програмі «Я і світ»,

упровадження якої спрямовувалось на реалізацію Я-концепції особистості учня. Кожний розділ програми передбачав вирішення конкретних завдань:

«Я — *особистість*» — забезпечити умови для самопізнання, саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення дитини;

«Я — *учень*» — сприяти розвитку пізнавальних інтересів учнів, створення ситуації успіху в навчальній діяльності;

«Я і *моя сім'я*» — навчити учнів спілкуватися з батьками, поважати їх, берегти родинні традиції;

«Я і *суспільство*» — формувати в учнів навички поведінки в суспільстві, громадянські якості, виховувати відповідальність за свої вчинки;

«Я і *культура*» — забезпечувати збагачення емоційного досвіду учнів, формувати культуру почуттів; виховувати естетичне ставлення до дійсності, розуміння мов різних культур світу; формувати культурознавчі знання; виховувати естетичне сприймання творів мистецтва, естетичні смаки й потреби, вміння надавати естетичну оцінку художнім творам; формувати практичні навички художньо-творчої діяльності;

«Я і *природа*» — розвиток екологічного мислення учнів, розширення світогляду, формування навичок природоохоронної поведінки;

«Я і *моє професійне самовизначення*» — ознайомлення підлітка зі світом професій, формування потреби в самовизначенні та досягненні високого кар'єрного росту.

Навчальна та виховна діяльність педагогічного колективу тісно пов'язана з формуванням творчих здібностей учнів. На формування творчої особистості була спрямована реалізація методичного проекту «Культура сучасного уроку», програми «Гімназист» та «Українська сім'я. Мистецтво бути сім'єю», програми розвитку учнівського самоврядування «Лідер».

Отримані результати:

- створення естетичноціннісного навчально-виховного середовища, яке є основою розвитку творчого потенціалу особистості, її ціннісних орієнтацій;
- підвищення рівня професійної майстерності педагогів, що ви-

являється в наповненні уроків естетичноціннісним змістом, запровадженні інтегративних технологій, особистісно орієнтованого, діалогічного, культурологічного, діяльнісного, компетентнісного підходів;

- підвищення рівня художньо-естетичної культури гімназистів (на основі моніторингових досліджень, що проводяться два рази на рік), якості продуктів їхньої художньо-естетичної діяльності;
- на 17,5 відсотків збільшилась кількість батьків, що беруть активну участь в естетизації навчально-виховного процесу гімназії.

Досвід експериментальної роботи педагогів гімназії висвітлювався на шпальтах фахового видання «Основа», видавництва «Шкільний світ», презентувався у виданнях ЛОППО «Технопарк для вчителів», «Школи Луганщини: практичний досвід модернізації освіти», «Обдаровані діти», на Міжнародних виставках «Сучасні заклади освіти», «Інноватика в сучасній освіті».

Отже, організація педагогічного процесу на естетичноціннісних засадах із застосуванням сучасних педагогічних технологій сприятиме розвитку креативних здібностей, дивергентного асоціативного мислення, самоактуалізації і самореалізації особистості, здатної до художньо-естетичної і практичної діяльності за «законами краси».

У Додатку В представлено узагальнені кроки опанування проблеми з формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій у сучасних соціокультурних умовах педагогічними колективами експериментальних освітніх закладів Луганської області.

Тож, багато нових, необхідних та цікавих знань було отримано в ході експериментальної роботи, в межах якої здійснювалось спілкування творчих груп учителів, відбувались науково-дослідницькі пошуки школярів, проводилось безліч масових і позакласних заходів із залученням батьків, розроблялись і впроваджувались програми взаємодії з культурно-просвітницькими та громадськими організа-

ціями, визначались найбільш ефективні форми методичної роботи (деякі з них представлено в Додатку Г), напрацьовувалась технологія формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій. Теоретичні знання, методичні поради колегам і педагогічні нароби видавались у «Методичному бюлетені», в журналі «Освіта на Луганщині», українських і зарубіжних наукових і науково-методичних виданнях.

У процесі спільної роботи нами було визначено **основні принципи організації естетично ціннісного навчально-виховного середовища, якими є:**

- принцип **аксіоцентризму** (мистецтво, краса й гармонія як естетичні та педагогічні цінності);
- **єдності естетичного й морального** (залучення до естетичних цінностей як основа формування моральної культури особистості, орієнтування її на духовний розвиток);
- **полікультурності** (знайомство з культурними особливостями й творами мистецтва різних народів світу, усвідомлення їхнього розуміння краси й гармонії на основі естетичної компаративістики);
- **поліхудожності** (використання в навчально-виховному процесі, особливо в позакласній роботі, комплексу мистецтв на основі їх інтеграції);
- **компліментарності** (мистецтво та естетичні цінності не тільки як засоби естетичного виховання, а як складова навчання й стрижень усіх напрямів виховної роботи);
- **вільної творчості** (творчої активності) — надання всім учасниками навчально-виховного процесу (педагогам, учням, батькам) можливості для творчої самореалізації в науковій, художній та естетичній діяльності;
- **естетичного катарсису** як основи для самовдосконалення та пошуку власних смислів життя через пізнання естетичних цінностей в ході діалогічного спілкування з ними на рівні чуттів, емоцій, розуму;
- **технологічності** (застосування інноваційних педагогічних технологій — інтерактивного навчання, проектної діяльності, інформаційно-комунікаційних технологій, інтеграції мистецтвоз-

навчого матеріалу та предметних знань).

- За певний час роботи над експериментальною проблемою відбулись значні зрушення й зміни в ціннісних орієнтаціях педагогів, усвідомлення ними своєї професії як цінності, розуміння значення мистецтва та естетичних цінностей у формуванні духовного світу, розвитку творчих здібностей особистості, її життєвої компетентності.

Експеримент в освіті — річ складна, і його результат видно не відразу, потрібен певний час, щоб отримати очікувані показники. І хоча ця діяльність потребує значних зусиль, ми переконалися в тому, що експериментальна робота:

- сприяє підвищенню професійної майстерності вчителів, оскільки вимагає творчості, постійного пошуку, саморозвитку, що є необхідною умовою якості освіти учнів;
- стимулює педагогів до самостійної дослідницької діяльності, розвитку діалектичного мислення;
- вимагає від учня навичок самостійної роботи, що сприятиме формуванню й розвитку проблемного і творчого мислення;
- вимагає поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю;
- забезпечує високий рівень розвитку в учнів естетичних ціннісних орієнтацій.

2.2. Методичні рекомендації щодо проведення інтегрованих уроків

Для того, щоб вам, шановні колеги, були зрозумілі наші знахідки, радимо ще раз уважно прочитати все, що написано раніше, адже без цього наші досягнення досягнути повністю вам не вдасться.

Основними принципами організації інтегрованих уроків є:

- принцип «небуденності», що пов'язано з відходом від повсякденного життя дитини і створення умов для філософських роздумів про універсальність Всесвіту, що є Істина, Добро, Краса;
- принцип «естетичного діалогу», що реалізується в умінні ставити запитання, які вимагають внутрішньої розмови, розмови з іншим (учителем, друзями, автором твору), коли думки кожного

- приймаються для осмислення й обговорення;
- принцип «творчої діяльності» у будь-чому: при підготовці презентацій, дидактичних матеріалів, використанні мистецьких творів, розробці навчальних завдань, використанні форм навчальної діяльності тощо;
 - гармонійне поєднання предметних знань із мистецтвознавчим і культурологічним матеріалом (нічого зайвого, все в міру, і як результат — інтелектуальне та естетичне задоволення);
 - принцип доступності та випереджаючого навчання (працюємо з урахуванням рівня предметних і мистецтвознавчих знань, орієнтуючись на «зону найближчого розвитку»).

Хочемо попередити — не все одразу! Нам не вдалося уникнути помилок, оскільки бажання «объять необъятное» затягувало, як кругообіг гірських річок. Роблячи перші кроки, інколи зацікавленість учителя творами мистецтва і розмовою навколо них призводила до того, що він не встигав провести чіткі паралелі й зробити узагальнення, а звідси, й досягти поставленої мети. Досвід інтеграції напрацьовується поступово, від уроку до уроку.

Відбір мистецьких творів, прийоми їх застосування, вміння розкрити спільне з темою, яка вивчається, — це довготривалий процес накопичення мистецтвознавчих і культурологічних знань, процес пошуку й напрацювання власного стилю роботи з цим матеріалом, консультування з колегами, відвідання найкращих уроків інших учителів. Можливо, рухаючись таким кроками, які вже відпрацьовані, ви зможете досягти значних результатів із меншою кількістю помилок.

Практична значимість очікуваних результатів буде залежати від того, наскільки вдасться пов'язати конкретну тему уроку з культурними цінностями. Якщо це відбудеться, естетичні елементи стануть внутрішнім механізмом навчальної діяльності, і урок буде виховувати, сприяти формуванню естетичних ціннісних орієнтацій.

Для нас надто важливим є емоційний настрій учителя на урок, адже відомо: від нього залежатиме емоційний фон уроку, а звідси — його ефективність. Позитивні емоції породжують інтерес, який сприяє виникненню зібраності, уваги, інтелектуального напружен-

ня, результатом чого є вирішення поставлених завдань і отримання задоволення.

В основі навчальних досягнень завжди лежить інтерес — це не наше відкриття, але воно перевірено й неодноразово підтверджено тими досягненнями, які ми отримали, — зацікавленість дітей історією мистецтва, активна художня та естетична діяльність, зміна ціннісних пріоритетів, визначення власного естетичного ідеалу, сьогодні є, на наш погляд, значним результатом. Крім того, практична діяльність доводить, що більшого успіху досягають ті вчителі, хто намагається говорити про свій предмет яскравою, образною мовою, здатною доторкнутися розуму й серця дітей.

Творення власного образу й смислу через образи рухів у ритмі та пластиці, образи звуків у мелодії, образи кольору й світу в картинах, художні образи через слово, образи, що виникають через дотик, запах, смак пов'язано з саморозкриттям, усвідомленням себе у світі. А якщо до цього додається образ матеріалу, який вивчається, отримуємо саме той образ світу, який ближче до реальності, ніж той, який формується в межах окремого предмета. Дитина навчається мислити, а не просто накопичувати певний об'єм знань, більшість яких так і залишаться незатребуваними через відсутність вміння ними користуватись.

Проблемні запитання на уроці, вирішення яких вимагає звернутись до творів мистецтва, історії культури, художньої зокрема, сприяють розвитку асоціативного мислення, вміння порівнювати, аналізувати, узагальнювати, висловлювати судження, що загалом призводить до підвищення інтелектуального рівня, необхідного для формування естетичної культури особистості. «Красивий розум створює образи, за допомогою яких людина глибше поринає в реальний світ. Відчуття краси наукової істини неодмінно вимагає краси та істинності в усій багатогранній діяльності учня», — вказував А. Федь.

Зазначимо, що інтеграція предметного та мистецтвознавчого матеріалу на уроці дозволяє підсилити педагогічний вплив на довольну пам'ять учня ненів'язливими методами. Відомі психологічні прийоми входження в бесіду за допомогою гри «Покажи колір своєї настрою», використання кольорової гами для тестування дити-

ни ми застосовуємо на уроках літератури, музики, образотворчого мистецтва та мови для розвитку в учнів кольорового слуху.

Пропонуємо ознайомитись із таблицею використання кольору на уроках в основній школі.

Форми роботи на уроці	Творчі завдання
Література Кольорово-буквений аналіз вірша. Створення звукової і кольорової картини вірша. Картини — асоціації. Словникова робота.	Порівняти романтизм і класицизм у колірній гамі. Створити психологічний портрет героя в кольорі. Створити колірну аплікацію головного героя і його почуттів до події і після неї. Скласти колаж по подіях твору. Створити дизайн уроку, його колірне рішення.
Хімія, біологія, математика Психологічні особливості кольору. Колір і звук. Людина в колірній гамі. Визначення солей речовини і барвника за кольором.	Визначити риси характеру людей, що живуть у тій чи іншій країні, використовуючи колірну гаму прапора держави. Колір прапора і рельєф місцевості.
Мови Використання кольору для формування навичок грамотного письма.	Створити кольоровий образ правильного написання й помилки для деяких орфографічних правил.
Математика, хімія, фізика Використання кольору при подачі нового матеріалу. Використання кольору для формування площинної і просторової уяви.	Зобразити переріз багатогранника. Порівняти, побачити, зіставити загальне та різне.

Методичні поради вчителю математики

*Не можна бути справжнім
математиком, не дудучи трохи
поетом.*

Т. Вейерштрасс

Кроки створення інтегрованого уроку

1. Обравши тему, слід осмислити її з філософсько-естетичної позиції і визначити ідею уроку: «Єдність світу», «Гармонія Всесвіту та людства», «Загальне в природі, мистецтві й математиці», «Порядок, гармонія і хаос», «Математика як основа мистецтва» тощо.
2. Здійснюємо відбір предметного, міжпредметного, мистецтвознавчого і культурологічного матеріалу для створення образу майбутнього уроку. Для себе слід уявити, які образи необхідно створити через встановлення зв'язків між відібраними матеріалом та ідеєю уроку, адже це — найголовніше і потребує перегляду значної кількості інформації, її аналізу, синтезу та узагальнення.
3. Виокремлюємо головне, розробляємо алгоритм дій, дозуємо предметний матеріал, визначаємо прийоми переходу до мистецтва, проектуємо результат. Надто важливо визначити, які мисленнєві операції й типи мислення мають бути задіяні в процесі руху до досягнення учнями ідеї уроку.
4. Відбираємо найбільш ефективні форми роботи й методи роботи (інтерактивні, проектні, ІКТ, творчі завдання, проблемні запитання, пошуковий метод тощо) та наповнюємо їх змістом.
5. Визначаємо форми контролю та оцінювання навчальних досягнень (самоконтроль, взаємоперевірка, вибіркова перевірка тощо).
6. Продумуємо домашнє завдання.

При підготовці інтегрованого уроку дуже важливо визначити головне й другорядне, правильно підібрати мистецькі твори й культурологічну інформацію.

Учителі математики наших експериментальних шкіл дійшли висновку, що найбільш вдалимися виявляються уроки із включенням міжпредметних зв'язків (розгляд одного, рідше — кількох творів одного виду мистецтва) або фрагментами синтезу мистецтв (задіяно кілька творів різних мистецтв, пов'язаних однією темою). Повна інтеграція можлива на узагальнюючих уроках або уроках-конференціях.

Афоризми до інтегрованих уроків

Ніщо не подобається, крім краси, в красі — ніщо, крім форм, у формах — ніщо, крім пропорцій, у пропорціях — ніщо, крім числа.
А. Августин

Краса міститься в пропорції, адже насолода виникає при сприйнятті речей, в яких є пропорція. *Фома Аквіант*

Симетрія... є тією ідеєю, через яку людина впродовж віків намагається осягнути і створити порядок, красу і досконалість. *Г. Вейль*

Для нас, чії плечі стогнуть від тягара спадщини грецької думки, хто рухається стопами героїв епохи Відродження, цивілізація неможлива без математики. *Г. Вейль*

Мистецтво орнаменту містить у неявному вигляді найбільш древню частину відомої нам вищої математики. *Г. Вейль*

Краса тісно пов'язана з симетрією. *Г. Вейль*

Усі проблеми Перспективи можна прояснити за допомогою п'яти термінів Математики: точка, лінія, кут, поверхня й тіло. *Леонардо да Вінчі*

Математика залишається уособленням науки, символом мудрості, царицею всіх наук. Краса математики серед наук недосяжна, а краса є однією із ланок, що пов'язують науку й мистецтво. *О. Волошинов*

...математика в усі часи була й залишається «першою красунею» серед наук і, отже, естетичні принципи науки найбільш ярко виявляються в математиці. *О. Волошинов*

...математика є символом мудрості науки, зразком наукової строгості й простоти, еталоном досконалості краси в науці. *О. Волошинов*

Поет подібний до математика, який конструює ці стосунки *a priori*, в чистій свідомості. *А. Шопенгауер*

Математика краще за все допомагає нам у розумінні різноманітних божественних істин. *М. Кузанський*

Математика й музика знаходяться на крайніх полюсах людського духу, адже цими двома антиподами обмежується й визначається вся духовна діяльність людини й те, що між ними розміщується, все, що людство створило в галузі науки та мистецтва. *Г. Нейгауз*

Математика виявляє порядок, симетрію та визначеність, а це — найважливіші види прекрасного. *Аристотель*

Математика є прообраз краси світу. *І. Кеплер*

Методичні поради вчителю біології

Підготовка інтегрованого уроку або уроку з використанням міжпредметних зв'язків завжди передбачає чітке усвідомлення вчителем, із якою метою це робиться і в якій формі здійснюватиметься.

Метою може бути систематизація знань, формування в свідомості цілісного сприйняття світу, розвиток інтересу до вивчення природи, естетичне сприйняття й ціннісне ставлення до навколишнього природного світу. Звертаючи увагу учнів на красу, досконалість форми, гармонію, симетрію, ритм у природі, на багатство та різноманітність рослинного й тваринного світу, звертаючись паралельно до творів мистецтва, які підсилюють емоційний настрій, вчитель досягає певних емоційних переживань, що стають підґрунтям естетичноціннісних орієнтирів, які діти обиратимуть «самостійно».

Закони краси й закони природи мають багато спільного, адже краса в природі й краса, створена людиною, близькі одне до одного, однак при цьому між ними є й розходження, що й забезпечує гармонійну єдність природної й штучної краси. У переживанні краси життя й мистецтва оживлюються вищі цінності, відбувається переніс краси з одних явищ на інші: від краси в природі й мистецтві до краси в людських стосунках і праці.

Серед найбільш цікавих і ефективних форм слід назвати використання літературних текстів, робота з кількома джерелами інформації (картками, підручником, перегляд слайдів, комплексні таблиці, схеми), підготовка рефератів міжпредметного змісту.

На прикладі теми «Птахи» розкриємо зв'язки, які можуть слугувати основою створення інтегрованого уроку.

Навчальний предмет	Міжпредметні зв'язки	Матеріал до уроку	Об'єднуючий елемент
Фізика, математика	Чому вони летять? Роль пір'їв різного виду	Вага пера, міцність стовбура, гнучкість віяла, визначення опору повітря цілого пера й розщепленого пера у віялі	
Музика	Симфонія природи	Нова наука — орнітомузика	Образ-звук
Живопис	Образ птаха у свідомості людини	Пікассо «Голуб світу»	Образ-форма
Скульптура	Образ птаха у свідомості людини	«Гостра могила», м. Луганськ — пам'ятник воїнам-визволителям	Образ-пластика
Міфологія, література	Образ птаха у свідомості людини	Легенда про Дедала та Ікара, казки про птахів	Образ-слово
Географія	Чому у птахів різні клюви?	Географія пташиного царства	Образ-форма

Кожний фрагмент уроку має бути використаний для посилення образу уроку, розкриття його ідеї й досягнення мети. Якщо міжпредметні зв'язки встановлюються тільки з однією частиною предметного матеріалу, що вивчається на уроці, можна говорити про часткову (фрагментарну інтеграцію), якщо ці зв'язки пронизують весь урок, — інтеграція буде повною (або вузловою). Уроки першого виду готувати легше, другий вид потребує набагато більше часу для підготовки, в деяких випадках виникає необхідність звернення до колег і проведення уроків разом із ними.

Міжпредметні зв'язки біології та літератури слід засновувати на проблемному підході, адже він дозволяє розвивати мисленнєву діяльність учнів, систематизувати їхні знання.

Афоризми до інтегрованих уроків

Творіння природи досконаліші за творіння мистецтва. *Цицерон*

Доторканість до природи є останнім словом будь-якого прогресу, науки, розсудку, здорового глузду, смаку й відмінної манери. *Ф. Достоевський*

Немає нічого кращого за добре оброблене поле. *Цицерон*

Краса — це вічність тривалістю в мить. *Альбер Камю*

Чим далі я живу, тим більш стає ясним, що прекрасне тільки те, що неважко зрозуміти. *Анатоль Франс*

Матеріали для організації уроків географії

Тема. «Вулкан»

Брюллов К. «Останній день Помпеї».

Блукаючи зниклим містом, Карл оживляв у своїй уяві останні миті його життя. Ось, у блиску блискавок, пронизуючих густі хмари, в напружених контрастах світла і тіні, застигла фігурна група — це дорослі закривають собою малюків, в очах молоді жінки застиг страх. Скільки їй? 18? 20? Жити та жити. Але грізна природа не надасть їй такої можливості.

Цю картину Брюллов писав серцем. Писав 6 років. Він доводив себе до такої знемоги, що іноді засинав біля полотна з пензлем у руці, і його відносили в ліжко. Він відчував, співпереживав, намагався до нас донести почуття цих людей.

— З якими фарбами асоціюється у вас тема уроку?

— Складіть колірну кругову діаграму ваших почуттів, викликає уявленнями про вулкан.

Тема. «Північна Америка»

Завдання групам: підготувати матеріал і захистити проекти за темами: «Історія освоєння материка»; «Історія назв географічних об'єктів»; «Найдивовижніше в Америці»; «Письменники і художники Північної Америки».

Створити образну карту географічного об'єкта. Пояснити використані образи і колірні рішення.

Тема. «Зона степу»

Перед вами дві картини відомого художника О. Г. Венеціанова — «Жнива в степу» і «...».

Подивіться на них і послухайте рядки відомих творів. Подумайте, які з них найбільш підходять до цих картин.

Ах ты, степь моя,
Степь привольная,
Широко ты степь пораскинулась
К морю Чёрному понадвинулась!
Степь раздольная
Далеко вокруг,
Широко лежит,
Ковылой-травой Расстиляется!

О. В. Кольцов

Купрін О. І. «Молох»: «...степь весело пестреет цветами: ярко-жёлтый дрок, скромно синеют колокольчики, белеет целыми зарослями пахучая ромашка...».

Гоголь М. В. «Тарас Бульба»: «...Степь чем далее тем становилась прекраснее. Вся поверхность земли представлялась зелёно-золотым океаном, по которому брызнули миллионы разных цветов. Сквозь тонкие, высокие стебли травы сквозили голубые, синие и лиловые васильки, жёлтый дрок выскакивал вверх своєю пирамидальной верхушкою, белая кашка зонтикообразными шапками пестрела на поверхности, занесённый бог знает откуда колос пшеницы наливался в гуще. Под тонкими их корнями шныряли куропатки, вытянув свои шеи. Воздух был наполнен тысячею птичьих свистов. Чёрт вас возьми, степи, как вы хороши!»

— Назвіть колірну гаму весняного степу, липневої степу, зимового степу.

— Як ви думаєте, які запахи підходять до запропонованих картин?

— Як пахне жовтий колір? Зелений? Фіолетовий?

Методичні поради вчителю літератури

Спілкування з мистецтвом — це не розвага, а праця душі. Приймаючи погляди Б. Неменського, не можна не погодитись із тим, що на уроці мистецтва слід використовувати специфічні методи і прийоми викладання. Для цього вчитель повинен бути готовий до зміни свого мислення від репродуктивного до продуктивного, від виконавського до творчого, від установки на трансляцію знань до конструювання діалогу. В умовах експерименту професіоналізм учителя-словесника немислимий без здатності до саморефлексії, до моральної і професійної досконалості, без уміння входити в духовно-емоційний світ дитини з позиції «презумпції особистості», визнання її права на слово або мовчання, на рівність у діалозі, свободу думки і волі, на самовираження і творчість.

Ідея синтезу найповніше реалізується в інтегрованих уроках мови та літератури. Створюючи інтегрований урок, вчитель стає майстром, володарем особливого світорозуміння. С. І. Львова назвала такі уроки «Співдружність мистецтв». На них школярі розглядають літературні твори у порівнянні з творами інших видів мистецтва (живопису, графіки, музики, хореографії).

Для проведення такого уроку вчитель обирає прийоми й методи, які допоможуть йому разом з учнями відповісти на запитання: Як за допомогою мовних засобів художник слова описує певне явище дійсності, передає свої відчуття і враження і як ті ж самі явища і внутрішні переживання розкриваються у творах композитора, живописця? Якими прийомами користується письменник, художник, композитор при створенні близьких образів? Які засоби образотворчості, емоційного впливу є в арсеналі музиканта, співака і як з цими засобами співвідносяться мовні можливості в передачі подібних образів? Як взаємодіють один з одним основні види мистецтва, який вплив здійснюють один на одного?

Для пошуку відповідей на ці запитання можна скористатись методикою, запропонованою Т. Недайною. Суть цієї методики полягає в тому, щоб образ, створюваний на уроці, сприймається і на раціональному, логічному (ліва півкуля), і на чуттєвому (права півкуля) рівні. Завдання вчителя на такому уроці — дати інформацію і викликати емоції учнів, щоб кожний зміг створити свої асоціативні

образи. Підбираючи матеріал уроку, зазначає Т. Недайнова, слід задіяти якомога більше чуттєвих аналізаторів: органи зору, нюху, слуху, руху; визначити, які образи, асоціації, настрої виникнуть у процесі сприйняття та аналізу матеріалу. Особливість цих уроків — розвиток сенсорного поля, асоціативного мислення та творчої уяви учнів.

Наведемо основні правила проектування сценарію уроку.

Елементи сюжету уроку	Зміст елементів уроку
I. Актуалізація художнього педагогічного досвіду вчителя та учнів	Що було? Про що? Що необхідно згадати, відтворити і використати на уроці: досвід, емоції, уяву, враження, досвід творчої діяльності; в тому числі досвід взаємодії з навколишнім світом, життям учнів; попереднім домашнім завданням?
II. Задум, завдання уроку	Про що буде урок? Які почуття, емоції, переживання я (вчитель) хочу розбудити в учнів? До яких видів художньо-естетичної діяльності я хочу пробудити інтерес дітей? Що з навколишнього світу дитини може бути використано на уроці? Яка проблема розглядатиметься на майбутньому уроці?
III. Пошукова діяльність вчителя з наповнення уроку змістом	Що з матеріалу цього уроку мені відомо (теми, образ, зміст, форма)? Що потрібно вивчити, подивитися в мистецтвознавчій, психологічній, літературознавчій, методичній, педагогічній літературі? Чого я не знаю?
Про що буде майбутній урок?	

Основні методичні елементи інтегрованих уроків

1. Занурення в епоху.
2. Пошук настроїв і мотивів.

3. Співвідношення образів (предмета з твором мистецтва, твору мистецтва з твором мистецтва, предмета з предметом).
4. Співвідношення настроїв з інформацією.
5. Зіставлення мови предмета з мовою видів мистецтв.
6. Створення власних образів у свідомості людини.
7. Відображення образу у власній художньої діяльності.

Механізм реалізації ідеї інтегрованого уроку

У свідомості вчителя виникає ідея — філософський стрижень уроку, закладений у творі або темі, що вивчатиметься. Учитель шукає образи, здатні «оживити» матеріал, розбудити мислення дитини; продумує і обґрунтовує форми занурення в епоху (дизайн уроку, музичні, літературні заставки, епіграф уроку, перетворення простору класної кімнати). На наступному етапі підготовки до уроку необхідно знайти схожі (діаметрально протилежні) настрої і мотиви у темі, яка вивчається, і залучених творах інших видів мистецтва і співвіднести ці образи, зіставити мови мистецтв. У ході уроку учень, сприймаючи інформацію, пропускає її через чуття (бачить, чує, відчуває, співвідносить, мислить), і в його свідомості виникає власний образ. Кожен учень може створити своє індивідуальне уявлення про досліджуваний предмет, явище, образ. Щоб побачити ступінь індивідуальності виниклого образу, вчитель пропонує відобразити отримані знання у будь-якій творчій діяльності.

Це може бути малюнок, твір, діалог, лист герою, танець ...

Уроки літератури із залученням інших видів мистецтва допомагають знищити диспропорцію між інтелектуально-теоретичним та художньо-естетичним розвитком. Мистецтво, на думку Б. Неманського, «...плуг на ріллі душі, а не ліки. Плуг не оре сам. Їм потрібно вміти користуватися». І якщо вчитель готовий з'єднати наукові знання з мистецтвом, розуміє і знає, як це краще зробити, тоді його предмет стане знаряддям (плугом) духовного розвитку учня.

Живопис, пластика, архітектура і слово

Ви не раз помічали, що картина художника і слово літератора доповнюють одне одного. Подивіться на картину «Запорожці»

І. Репіна. Зоровий образ дає уявлення про велич народу, про бунтарський дух запорожців. Однак цього замало, адже хочеться дізнатись і про зміст написаного ними листа; і чому одні особи відверто веселі, хтось тільки посміхається, а хтось стоїть, замислившись; і хто ці люди, зображені на картині, які вони, які їхні долі. Для угамування цієї зацікавленості однієї картини недостатньо, потрібно слово вчителя або екскурсовода. А буває й так: звучить уривок із твору, а вам хочеться подивитися на образ, і ви шукаєте ілюстрації до твору. Ви шукаєте те, що може посилити ваше сприйняття. Іноді настрої ілюстрації збігається з вашим уявленням про твір, а іноді ні. І тоді ви шукаєте цей образ серед тисячі полотен, а знайшовши, радієте, як дитина: не тільки я так відчуваю і сприймаю світ!

Готуючись до інтегрованого уроку, будь-який учитель шукає зорову опору до матеріалу. Живопис, пластика, архітектура посилюють образ, створюваний у свідомості учня.

Ця робота починається в початкових класах і триває упродовж усього шкільного навчання. «Відчувати» живопис, музику, твір архітектури, скульптури вчать малят на уроках розвитку мовлення. Починається все з розвитку вміння розуміти живопис. Для цього ми користуємося алгоритмом:

Вчимо виокремлювати в картині одиничне (що і як зображено): а) споглядання картини; б) мистецтвознавча розповідь педагога і докладні відповіді на запитання, передбачені вчителем; в) відповідь учнів на запитання вчителя; г) словесне живописання — вигадування асоціацій, словникова робота.

Вчимо цілісно й творчо сприймати твір: відповіді на запитання узагальнюючого характеру і уявне створення образу картини за її назвою.

Етапи ознайомлення з живописом

Завдання: формування інтересу до живопису, творів образотворчого мистецтва, вміння «читати» картину, емоційно відгукуватися.

Мистецтвознавча розповідь: повідомлення назви картини і прізвища художника; розкриття змісту твору, виокремлення головного (розкриття композиційного центру); засоби його зображення

(колір, побудова, розташування); другорядні деталі, їх зв'язок між собою і головним (встановлення зв'язку між змістом твору та засобами його вираження); у чому краса твору; настрої, який виникає при спогляданні картини.

Споглядання картини, бесіда за картиною: Яка тема (про що?) картина?; Що зображено на картині(зміст)?; Предмети, люди, як розташовані, чому саме так?; Що найголовніше в картині?; Як це зобразив художник?; Що саме яскраве, відразу впадає в очі?; Що цим хотів сказати художник?; Який настрої відображено? Як вдалося це зробити?; Що було в житті до цього епізоду, що буде пізніше?; Що б ви почули, якби «увійшли в картину» в цей момент?

Робота зі збагачення словникового запасу, розвитку виразності мовлення

Читається літературний твір, педагог інтонаційно виділяє ті місця, які відображені художником у змісті картини.

- ✓ Вправи на підбір епітетів, синонімів, образних порівнянь.
- ✓ Гра на активізацію слів, що виражають настрої картини.
- ✓ «Дізнайся, про кого або про що я розповідаю: (замислений, суворий, сумний, задерикуватий, веселий, похмурий — людина; веселий, різнокольниковий, строкатий — луг)».

«Співвіднесемо слово і настрої картини». «Який настрої виїде, якщо використовувати кольорні поєднання: сіро-блакитне, оранжево-червоне» і т.д.

Мімічні вправи для театралізації дійства картини.

- ✓ Вправи на виразність мови: скажи сумно, тихо, радісно, голосно, задумливо словосполучення «нерухоме повітря», «красивий лук».
- ✓ Створення прислів'їв, приказок по темі картини.
- ✓ Вправи на знаходження аналогії в музиці та живопису.

Формування вміння «читати» картину

Розвивати вміння самостійно аналізувати зміст картини, виділяти «виражальні засоби», мотивування емоційно-особистісного ставлення до твору — цей етап можливий, якщо діти оволоділи навичками аналізу картини.

Бесіда на пояснення зв'язку між змістом і засобами виразності: Про що картина? Чому так думаєте? Як би ви назвали картину? Чому саме так? Порівняйте з авторською назвою. Що приваблює в картині? Який настрій? Від чого він виникає? Що хотів сказати художник образом картини? Що він особливо виділив?

Якщо учень не в змозі відповісти на поставлені запитання, тоді використовують

- *прийом установок:* «Перш ніж відповісти, поглянь і подумай, про що картина, що зображено, що найголовніше, як художник це показав, а потім відповідай на запитання: про що картина»;
- *прийом композиційних варіантів:* закрити аркушем паперу частину композиції. «Що змінилося? Про що картина? Про що вона розповіла б нам? Поясніть, чому художник зобразив людину, предмет саме такої величини?»;
- *прийом колористичних варіантів:* змінити колорит картини словами або накладенням плівки іншого кольору на картину. Що змінилося в картині? Вона написана тепер не теплими, а холодними тонами. Який колір більше звучить в картині: колір, обраний художником чи нами?
- При розгляданні натюрморту можна змінити колірне поєднання предметів шляхом накладення колірних пластин ідентичними з ними форми, відзначаючи найбільш гарне поєднання кольору і пояснюючи, які почуття виникають від різного поєднання фарб у натюрморті;
- *прийом порівняння:* порівняти дві картини одного жанру, різних художників, що відображають контрастний настрій; різне колористичне рішення. Репродукції порівнюють спочатку лише по одній ознаці — настрою, кольором, композиції, виділяючи спочатку одну ознаку. Потім шукаємо дві розпізнавальних ознаки і т.д.

Формування особистісного ставлення дітей до живопису

Потрібно ставити запитання окремо, чекаючи на кожне відповідь: Що сподобалося? Що тобі пригадується, коли дивишся на картину? Про що думається? Що представляється? Чому сподобалась картина?

Порівняння, класифікація картин, уявне створення власної картини за назвою художника сприятимуть розвитку естетичного сприйняття.

Створення картини за її власною назвою

Цей прийом вимагає від дитини високої розумової діяльності, тому потрібна значна попередня робота. На початку точні установки: Про що буде картина? Що в ній ти видокремиш як головне? Як це буде зображено? Що буде написано навколо головного, якими фарбами, на якому тлі? Що буде особливо красивим?

Добре було б застосувати ігровий момент: «Хто розповість краще і цікавіше про ...», «Хто поставить цікаве запитання стосовно твору?», «Хто поставить більше запитань відносно картини?».

Критерієм високого розуміння твору мистецтва є сприйняття його з опорою на особистий життєвий досвід. Інтерес до мистецтва неможливий без уміння дитини висловити свої думки, а значить, вміння поставити свої запитання. Запитання дітей носять різнобічний характер. Умовно їх можна об'єднати в кілька груп:

Про засоби виразності, використуваних художником. (Чому трава яскраво-зелена, а люди сумні? Як написав би художник світлий день, якщо сонця немає?)

1. Про моральні норми людей. (А чому діти прибирають картоплю?)
2. Про техніку роботи художника. (Як створені такі світлі фарби?)
3. Про події, що передують зображенням на картині і наступних до них. (Чому сюди прийшли люди?)

Організація знайомства школярів із портретним живописом

Портрет вчить нас розуміти душевний світ іншої людини, дбайливо ставитися до нього ...

Ігрове завдання: а) Розкажи мені про свого сусіда. Опиши його. Що виражають його очі?; б) Опиши друга по фотографії.

Прийоми, що використовуються в бесіді про портретний живопис

Логіка запитань: Хто особа — одяг — деталі — предмети — фон — оточення — яке враження — чому?

Акцентування деталей. Суть полягає в тому, що все зображення закривається аркушем паперу, залишається відкритою одна деталь — очі, рука, підборіддя. Цей прийом допомагає встановити взаємозв'язок цілого і частин у портреті. «Про що говорять нам руки?»

Виклик адекватних емоцій. Пропонується згадати ситуацію, подібну описаній у картині, й пережити подібні емоції.

«Входження» в картину. Уявіть себе на місці зображеної людини. Картина ожила. Що ви відчуваєте?

Метод музичного супроводу. Музика може випереджати сприйняття портрета, тоді вчитель запитує, хто зображений на портреті. Музика може бути фоном для розповіді вчителя, дітей. Музику можна підбирати до образу на портреті, встановлюючи зв'язок між образом картини та музичним образом.

Ігрова практика: «Придумай свою назву даного портрета»; «Хто краще і красивіше передасть у русі положення тіла (руки, голови) зображеного образу»; «Відкрий «таємницю» людини, яку приховав від нас художник»; «Конкурс на кращого екскурсовода».

Варіанти поєднання музичних і живописних творів

А. Почергове включення творів різних видів мистецтв

Мета: посилити вплив на емоції.

Структура: установка на прослуховування; прослуховування музичних творів; спілкування педагога з дітьми про характер музичного твору; перегляд живописного твору; порівняння музичного та живописного творів по їх емоційному настрою, характеру художнього образу, знаходження подібного.

Б. Попарне включення творів різних видів мистецтва

Мета: посилити вплив творів через порівняння.

Структура: прослуховування музичних творів; обмін думками, порівняння, чим схожі і чим відрізняються за характером музичні твори; перегляд декількох живописних творів; визначення подібних і відмінних рис; порівняння схожих за емоційним настроєм живописних і музичних творів.

В. Одночасне використання різних видів мистецтва

Мета: розкрити гармонію музики та живопису.

Структура: звучить музичний твір, на його фоні читається мистецтвознавчий матеріал; пропонується один твір живопису і кілька музичних творів. Потрібно відібрати з музичних той, що найбільш співзвучний даному живописного твору; звучить один музичний твір, а діти підбирають до нього з кількох живописних полотен одне, співзвучне за настроєм.

Г. Включення контрастних творів різних видів мистецтва

Мета: сформувати оціночне ставлення, естетичний смак.

Структура: прослуховування контрастних за звучанням музичних творів; обмін думками дітей і педагога стосовно їхнього контрасту; перегляд контрастних за настроєм, колоритом, композицією живописних творів; обмін думками дітей і педагога про їх відмінність; сприйняття контрастних між собою музичного та живописного творів; обмін думками дітей і педагога про їх відмінність.

Слово і музика

Слово і музика ... На перший погляд вони дуже далекі одне від одного. Проте, і слово, і музика допомагають нам спілкуватися між собою. Слова діють насамперед на розум, а потім вже на почуття. Але бувають моменти в житті, коли слів не вистачає, і тоді музика «домальовує той внутрішній душевний світ, для якого слово — тільки сама зовнішня і досить груба оболонка» (А. Серов — критик і композитор). Музика, не згадуючи ні про що, може розповісти про все. Відбувається спілкування почуттів — розмова двох сердець.

Однак музику кожен сприймає по-своєму, а слово не завжди здатне передати емоції. Саме тому вони прагнуть злитися в єдине ціле. Музика окрилює слово, роблячи його більш схвильованим, а слово дає музиці більшу визначеність; в художній літературі можна знайти чимало прикладів образного розкриття музики словом. Музика теж здатна точно передати зміст твору.

Одного разу Римський-Корсаков провів «контрольну» для своїх друзів-музикантів. Він запросив їх послухати увертюру до його нової опери і попросив відповісти, що конкретно, на їхню думку, висловлює музика. Присутні довго сперечалися, але все ж зійшлися на одному — музика малює морозну ніч, холод і без-

турботну тишу. І тільки тоді композитор відкрив секрет — назва опери «Ніч перед Різдвом», де він хотів передати «кришталевий передзвін зірок».

Музичні принципи аналізу віршів

Інтонація	Мінорна або мажорна, підвищує або понижує.
Інтервал	Пов'язаний з інтонацією, широкий або вузький. Це поетичний жест, широкий чи обмежений у рухах, сильний чи слабкий, стверджуючий або безсилий.
Темп	Пов'язаний із ритмом: помірний, повільний, швидкий.
Пульс	Регулярне повторення метрики в певному ритмі. Уривчастість пульсу завжди пов'язана з фактором ритму вищого порядку.
Фраза	Обсяг поетичного дихання, який вимагає тієї чи іншої довжини рядка. Часто лінгвістичні дольники з позиції поетичного виявляються цілісною фразою.
Регістр	

Музика на уроках літератури

- Музична заставка уроку.
- Музика як занурення в епоху
- Музика як супровід літературного тексту.
- Музика як створення емоційного світу героя.
- Зіставлення музичних фрагментів різних авторів по одній темі.
- Слухання музики і малювання колірної гами твору.
- Передавання характеру руху мелодії лініями.
- Добір відповідно до музичного образу-настрою колірної гами в живописних композиціях.
- Створення музичних образів (інтонації, ритми), «звучових плям», які б характеризували героїв казки чи оповідання.
- Створення ілюстрацій, які передають ідею або настроїв віршу.
- Ілюстрування фрагментів музичних творів.

- Малювання ескізів декорацій і костюмів до театрального спектаклю.
- Слухання музики і опис словами нав'язаних образів у формі міні-твору.
- Збереження музичних образів. Завдання: намалювати зримий образ почуття після прослуховування «Реквієму» Моцарта (малярки- символи: силует людини та її тінь, палаюча свічка на тлі вікна, за яким проглядається гроза).
- Зв'язок мов видів мистецтва. Порівнюючи, постає висновок: мелодія — те саме, що лінії силуету, штриху; музичний лад — те саме, що відповідає колірній гамі живописного полотна; ритміка, темп, динаміка мають місце у розвитку художнього образу кожного виду мистецтва.

Кодування емоцій засобами музики

повільний темп, мінорне звучання	смуток, скорбота, печаль за тим, що пішло
повільний темп, мажорне звучання	стан спокою, розслабленості задоволення
швидкий темп, мінорне звучання	драма, хвилювання, героїка, пристрасть
швидкий темп, мажорне звучання	оптимізм і веселощі, радість

Музика як «стенограма почуттів» (О. Толстой), «дзеркало душі» надихає митців слова на створення яскравих словесних її образів, які змушують читача творити слідом за автором.

Саме з цих позицій і був підібраний даний матеріал про взаємодію слова і музики. Він може бути використаний при знайомстві з особистістю поетів і письменників, при вивченні окремих творів, для занять творчих лабораторій по доробку окремого автора, факультативних занять. Багато аспектів, точки перетину музики і слова можуть стати темою дослідницьких робіт і творчих міні-проектів.

Чим старша дитина, тим багатшою повинен бути її внутрішній світ, тим глибше повинні бути асоціації. За роки роботи над про-

блемою було отримано цілу серію подібних в емоційному плані образів предметного та мистецтвознавчого матеріалу.

Створити урок — значить вкласти в нього свою душу. Є діти, яким важко виступати публічно, проте їх необхідно до цього привчати. Допоможуть учителю в цьому художньо-прикладні роботи, виконані такими учнями. Адже для них легше розповісти про те, що зроблено своїми руками. Завдання вчителя так підвести до цього моменту, щоб дитина відчула себе значущою. Ось перелік деяких художньо-прикладних робіт, що пропонуються учням:

Порівняти романтизм В. Жуковського і К. Рилеєва в кольорі, формі, образі.

- Намалювати обкладинку до книги О. Мандельштама.
- Намалювати ілюстрації до рубаї Омара Хаяма.
- Підготувати запрошення на урок (урок музики, іноземної мови).
- Оформити дошку до проведення уроку-реквієму (література), уроку-концерту (музика).
- Створити дизайн уроку до вивчення творів А. Ахматової, використовуючи предмети-символи.
- Зробити макет козацької чайки (історія).
- На заняттях гуртка м'якої іграшки зшити ляльки Пересвета і Кочубея (історія).
- Зробити макет озброєння певного історичного часу (історія).
- Намалювати образ річки (географія), якщо б ти був метеликом.
- Намалювати комікс про один день свого життя (біологія).

Робота з живописом, архітектурою скульптурою в старших класах стає більш складною. На уроках літератури виділяємо в ній кілька етапів: ілюстрування художнього твору живописним полотном; зіставлення настроїв твору з настроєм репродукції; відображення внутрішнього світу автора в живописних полотнах; пошук схожого і відмінного між літературним героєм і героєм картини; зіставлення ілюстрацій різних художників до одного літературного епізоду, сцени; зіставлення тексту оригіналу і перекладу; перегукування літературного героя й автора, прототипу.

Використання кольору на уроках літератури

В. Боголюбов, визначаючи інфраструктуру педагогічної технології, однією з її складових називає кольоропис [7]. Учитель, готуючись до уроку, продумує кольорове оформлення пізнавального матеріалу, і цьому вмінню (відчуванню, розумінню кольору) він повинен навчити свого учня.

Психологи давно довели, що здатність до малювання, тобто відображення світу в кольорі, найбільш яскраво проявляється у дітей молодшого та середнього шкільного віку. Тому, учням 5–6 класів можна пропонувати такі завдання: зобразити кольором свої почуття після знайомства з твором, зіставити з колірною гамою ліричного вірша; у кольорі зобразити найбільш яскраві риси героїв, обгрунтувати свою думку.

Для учнів 7–9 класів, які намагаються уникнути виконання таких завдань, потрібна мотивація діяльності: «М. Гоголь не пише, а малює; його зображення дихають живими фарбами дійсності. Бачиш і чуєш їх ...» (В. Белінський) — перечитайте першу главу «Тараса Бульби», покажіть її в кольорі; А. Чехов, згадуючи «Тараса Бульбу», назвав М. Гоголя «царем степу», — перечитайте опис степу в повісті. Зобразіть в кольорі шкалу свого настрою при читанні.

У 9 класі, працюючи над елегією В. Жуковського «Вечір», учням пропонується звернути увагу на зорові образи і колірну гаму. Який настрій створюють ці образи? Чи впливає колір на настрій? Які міні-дослідження можна запропонувати для зіставлення колірної палітри елегій «Вечір» і «Море». Цікавим може бути завдання, пов'язане з установленням зв'язку колірної гами цих творів із внутрішнім світом людської душі. Для цього знадобляться відомості про значення кольору в психології.

У 10–11 класах завдання, пов'язані з кольором, повинні носити не тільки аналітичний характер, але й дослідницький, з опорою як на літературний текст, так і інші джерела.

Працюючи над віршем О. Блока «Незнайомка», доцільно залучити ряд репродукцій І. Глазунова, які дають можливість зіставлення кольорової палітри творів різних видів мистецтва.

Перечитавши вірш В. Маяковського «Ніч», учням пропонується її намалювати.

Після вивчення лірики С. Єсеніна цікавим буде завдання: простежити, як змінюється колірна гама пізньої лірики («Не жалею, не зову, не плачу») порівняно з ранніми віршами («Заметался пожар голубой»).

Більш серйозної підготовки вимагатиме робота над великим твором. Тому тут будуть доцільні попередні завдання текстологічного, дослідницького, мистецтвознавчого змісту.

Робота над кольором (на зоровому рівні) у поєднанні зі словом (на слуховому рівні) створює той цілісний комплекс, який впливає на учня на емоційно-духовному рівні. Саме це і забезпечує входження учня в простір Світобудови. А завдання вчителя — показати шляхи, дороги, стежки в цьому безмежному просторі.

Розвивати асоціативне мислення дитини в середній ланці допомагають прийоми і завдання подібні тим, які у своєму вірші використовувала поетеса Наталя Бромлей:

Скажи, скажи, художник,
Какого цвета дождик?
Какого цвета ветер?
Какого цвета вечер?
Скажи, какого цвета
Зима, весна и лето?

Учні повинні підібрати докази з поезії світових майстрів слова. Наприклад, дощ може бути різного кольору: у А. Майкова літній дощ — золотий: «Золото, золото падает с неба!»; у К. Симонова — жовтий: «Жди, когда наведут грусть жёлтые дожди».

Зображати час року фарбами теж можна по-різному, і це залежить від того, як творець сприймає те чи інше явище. Тому і весна на полотнах І. Левітана «Март», В. Бакшаєва «Голубая весна», К. Юона «Конец зимы» зображена в різній колірній гамі.

До цього різновиду прийомів можна віднести і такі: добрати до картини поетичний епіграф (урок по творчості О. Фета і Ф. Тютчева. 5 клас); добрати до поезії картину, музику, які передають подібний настрій, викликає ті ж емоції.

«Уява». Це прийом, який можна використовувати в 5, 6 класах. За його допомогою діти вчать спостерігати і фантазувати. Наприклад:

— За вікном йде дощ. А ви не замислювалися, чому краплі зриваються з хмаринки і падають на землю? Подивіться на похмуре небо. Ви там помітили каплетрусів. Опишіть їх.

— Ви сьогодні йшли до школи і, напевно, відчули, як сильний мороз щипав вас за ніс, щоки, пальці. Як ви думаєте, чому? Та тому, що в повітрі оселилися мікроскопічні морозульки. Уявіть, що у вас є прилад, через який їх можна розглянути. Що ви побачите?

Такі завдання на уяву дають можливість і підштовхують дітей на створення цілих історій, казок про вигадані істоти і цілі світи.

«Малюнок у печері». Первісні люди на стінах печер зображували тварин і речі, які стосувалися особливостей їхнього життя. Учневі необхідно вибрати одну річ, яка б символізувала художній твір. Наприклад:

— Розкішний олень, у якого між рогами росте вишня (Р. Распе «Пригоди барона Мюнхгаузена»);

— Суха гілка гераніуму (І. Тургенев «Ася») тощо.

«Один день із життя героя». У кожного в житті є найбільш пам'ятний день. Чи був він у літературного героя? Чим він був особливий?

«Добре — погано!». Кожне явище, поняття, літературний герой мають позитивні і негативні сторони. Назвіть їх.

Такі психолого-дидактичні прийоми забезпечують простір для розвитку вміння бачити, думати, розуміти, оцінювати.

Методичні поради вчителю-словеснику

Уроки російської мови теж дають можливість планомірно працювати над поняттям кольору, його відтінків. Особливо важлива ця робота на уроках розвитку мовлення.

Значні можливості для роботи з кольором дає тема «Опис предметів» у 5 класі, присвячена димківській іграшці. Колір допомагає дізнатися про історію приготування і використання фарб, дослідити етимологію їх назв, поспостерігати за кольоровою га-

мою димківської іграшки, зіставити її з настроєм і призначенням іграшки.

Працюючи над описом природи в 5 класі, доцільно звернутися до глави «Море» в повісті В. Катаєва «Белеет парус одинокий» і зупинити увагу учнів на колірних характеристиках моря.

Ці спостереження дозволяють дійти висновку: морський пейзаж — мінливий фон життя; він створює настрій урочистості і таємничості.

Доцільно на цьому уроці представити до уваги учнів кілька картин І. Айвазовського, запропонувавши їм вибрати полотно, яке може бути ілюстрацією художнього тексту, і обґрунтувати свій вибір. Можна запропонувати зіставити колірну гаму уривка і картини «Дев'ятий вал».

У 7 класі, працюючи над описом зовнішності людини за картиною В. Серова «Дівчинка з персиками», діти відновлюють у пам'яті низку відомих понять, пов'язаних із кольором: колорит, палітра, знайомляться з новими поняттями, необхідними для роботи над картиною: пленерний живопис. У пошуку настроїв, мотивів полотна їм допомагає план:

1. Композиція картини (обстановка, у якій зображена героїня; передній план, перспектива).
2. Освітлення.
3. Зображення героя (фігура, поза, жести, обличчя, особливості одягу, колірне рішення цих складових).
4. Мальовничий тон полотна.
5. Загальний настрій, який створює картина.
6. В учнів не викликає труднощів запитання про кольорову гаму картини, вони легко пояснюють вибір саме цих тонів і відтінків, ґрунтуючись на отриманій раніше інформації про бажання художника «писати втішне», і пов'язують їх із настроєм, пануючим у картині.

До поняття кольору, його відтінків учитель має можливість звертатися і при вивченні мовних тем.

Наприклад, при вивченні синонімів можна дати завдання — написати твір-мініатюру по картині А. Куїнджі «Місячна ніч на Дні-

прі», запропонувавши ряд опорних слів, в тому числі і зі значенням кольору (світло-місячний, блідий, молочний; небо — темно-оксамитове, синяво-чорне; місяць — яскравий, блискучий, перловий).

Знайти синоніми, пояснивши їх вживання в мові, можна і в ускладненому списуванні по картині В. Поленова: *«Московский дворик»*. — *Лучезарная картина. Раннее летнее утро.*

Лучи солнца золотят купола церкви, окутанные прозрачной дымкой. Лёгким кружевом поднялась высоко белая колокольня. Зелёным ковром застелен дворик. Изумрудная зелень переливается на солнце.

Текст дає можливість повторити однокореневі слова і може бути використаний при вивченні іменника за морфологічними ознаками.

Вивчаючи злите і дефісне написання прикметників, запропонуємо творчій диктант по картині К. Коровіна «Взимку»: *Обычная картина зимней деревни. Однако цветное богатство очень велико. Главную роль здесь играет серый цвет. И мы видим тончайшие переходы серого цвета.*

Назвіть ці відтінки, використовуючи складні прикметники.

При вивченні дієслова, його ознак, орфограм можна запропонувати вільний диктант по картині І. Айвазовського «Дев'ятий вал» з опорою на слова зі значенням кольору: *Мы видим беспокойное движение сине-зелёных волн, багряные краски восхода. Солнечные лучи расцветили тяжёлые волны всеми цветами радуги. Но больше всего в картине густой зелени, изумруда. Это цвет надежды.*

Зоровий диктант по картині Н. Ромазіна «Рожевий вечір» допоможе закріпити дієслівні закінчення, правопис дієслова: *Зима. Скрипят полозья саней. Похрапывают косматые лошади. Бегут по розовому снегу лиловые тени. На бледнозелёном небе румянится заря. Вечереет.*

Як пояснювальний диктант із комплексним завданням може бути запропонований такий текст по картині М. Нестерова «Видение отроку Варфоломею»: *Ах, как дивно хороша осень! Золото лучится в каждой травинке; искрится на деревьях, одиноко стоящих берёзок, мерцает в гуще леса. Нежными кажутся и*

красные рябинки с пламенеющими на них гроздьями, и побуревшая осенняя трава с редкими цветами, и пушистые ёлочки. По мнению К. Паустовского, «в чистом, как ключевая вода, воздухе видны каждый листок, каждый скромный венчик полевого цветка, каждая тропинка и крошечная девочка-берёзка». О чём-то шепчутся бронзовые листья могучего дуба. Виднеются вдали деревенские избы и часовенка с серебристо-голубыми маковками куполов. Мы очарованы этой божественной, но, увы, уходящей красотой.

Цікавою може бути вибіркова робота по картині І. Левітана «Золота осінь». Виписати словосполучення зі значенням кольору, визначити їх вид по головному слову.

Сентябрь. Деревья в позолоте. Берёзы украсились жёлтыми листьями. При малейшем дуновении ветерка они падают, кружатся в воздухе и медленно опускаются на пожелтевшую траву. Верхушки некоторых берёз уже сбросили свою побуревшую листву. Опавшие листья шуршат под ногами.

Пахнет сыростью.

Цікавий матеріал, що допомагає вчителю скласти різноманітні завдання, пов'язані з поняттям кольору, можна знайти в дидактичному посібнику «Живопис на уроках російської мови. Лексика. Морфологія. Синтаксис» (Артемівськ, 1995).

Матеріали для організації уроків історії

Урок історії рідного краю, 6 клас. Тема. «Так крокували в безсмертя сини шахтарської землі»

Завдання першого рівня складності: розфарбувати або «реставрувати» чорно-білу картину.

Учитель: от і відбулася наша розмова про подвиг молодогвардійців. Якими вони були, про що мріяли, за що боролися? Перед вами пам'ятник героям. Він однотонний. А в які кольори ви б його розфарбували, щоб висловити ті почуття, той настрій, який викликала у вас наша сьогоднішня розмова?

Завдання другого рівня складності: з яким кольором або кольоровою гамою асоціюється у вас музика, текст? Чому?

Завдання третього рівня складності: скласти пазл характеру історичного героя. Які кольори будуть переважати? Чому? Які кольори ви б використовували для передачі свого настрою?

Урок історії. Тема. «Реформи 60–70-х років»

Зачитуються рядки:

Церковь Спаса на крови!
Над каналом дождь как встарь
Ради правды и любви
Тут убит был русский царь.
Был разорван на куски,
Не за грех иль подвиг свой
От безвыходной тоски
И за морок роковой...

— Чи мають дані рядки колір?

— Яка колірна гама виникає у вашій уяві? Чому?

— Чи можна про таку подію сказати іншими кольорами? Чому?

Урок історії, 10 клас. Тема. «Дисидентський рух»

Перший фрагмент уроку

Робота з репродукцією картини Петра Валюся «Інквізиція». Учням пропонується вдивитися в картину. Одночасно звучать рядки:

Зажгло землю и небо Горнов жаркое пламя.

Красные искры смешались с тёмно-лиловым небом.

Душа, тобою жизнь столетий прожита.

Трагедией родины удручен

Я слёзы лью на цветы.

И вздрогнет душа — если птица вдруг

Крикнет из темноты.

— Який настрій викликає у вас ця картина?

— Якими прийомами автор домагається цього?

— Які кольори і чому переважають? Чи співзвучні кольори вірша, музики і картини?

— Як твори мистецтва посилюють почуття, що виникають у вашій душі? Звідки такий трагізм, така похмуристь?

— Про що, по-вашому, піде мова на цьому уроці? (Про долю дисидентів, про їхню боротьбу з тоталітарним режимом, про їхні долі).

Другий фрагмент уроку

Перед учнями картина, де зображена веселка над полем.

— Символом чого в природі є веселка? (Краси і гармонії).

— Розкрийте смисл словосполучення «веселка в душі».

(Це гармонія людини з собою, з навколишнім світом).

— А якщо у веселку додати чорного кольору, що з нею станеться?

— Що станеться з душею людини, якщо на неї обрушиться негуманна жорстокість каральних органів держави?

Третій фрагмент уроку

Робота з інтер'єром класної кімнати.

— Чому в нашому інтер'єрі переважає червоний колір? Що символізують маска, закрита червоною завісою?

Матеріали для організації уроків музики

Тема. «Оркестр — історія виникнення. Роль оркестру в музиці»

Мета: Знайомство з поняттям «оркестр». Систематизація знань учнів про оркестр як про зібрання інструментів, про гармонію звукового колориту, про заслуги великих композиторів.

Складові частини уроку

1. Музична вікторина — повторення і закріплення раніше пройденого матеріалу.
2. Оркестр — ознайомлення з поняттям «оркестр», робота з музичним словником.
3. Слухання музики: Бізе-Щедрін «Кармен-сюїта» (Симфонічний оркестр), Гарланд-Разаф «У хорошому настрої» (джаз-оркестр), нар.песні «Трава, моя травушка (орк.нар.інструм.), Марш «Прощання Слов'янки» (духовий оркестр), П. І. Чайковський «1 концерт для ф-но з оркестром» (симф.орк.).
4. Розучування музичного матеріалу. «Піаніно і рояль» (муз. Б. Ліха, вірші В. Кравця).

Розповідь учителя: «У 1912 році газети всього світу облетіло повідомлення про страшну загибель величезного пароплава «Титанік». Мало людей з тих, хто врятувався, розповідали потім про різні зворушливі й страшні сцени загибелі величезної кількості людей. Човнів було мало, і в момент катастрофи в них саджали тільки жінок і дітей. Оркестранти, обслуговуючі багату публіку, знали, що їм не врятуватися, і вони зі своїми інструментами вийшли на палубу. Якби вони віддалися думам про близьких, кожен пережив би страшну загибель поодинці, можливо, в безглузкій передсмертній боротьбі зі стихією, в божевіллі. Але оркестранти в єдиному пориві дістали інструменти й заграли злагоджено і урочисто, пам'ятаючи і виконуючи кожен свою партію, але слухаючи ціле. Йшли вони з життя з дивним спокоєм, не перестаючи грати, поки хвилі не дійшли до інструментів і не затонула повільно опускаючись у воду палуба».

Це уривок зі спогадів письменниці Марієтти Шагинян, вона писала: «Я хотіла розповісти про великий урок спільної дії, якого вчить МУЗИКА!».

Духовна єдність, взаєморозуміння, музична співдружність людей, ім'я якої «оркестр», зуміли протистояти і страху смерті, і самої смерті! Напевно, не всі музиканти в тому оркестрі були близькими друзями і, можливо, були в них розбіжності, але не в той момент, коли вони — ОРКЕСТР! І не в той момент, коли вони — МУЗИКА!

Духовное единство и взаимопонимание
И рокот волн бушующих окрест...
И это музыкальное содружество
Людей по имени — ОРКЕСТР!..
В минуту самых горьких испытаний,
Решив с искусством неизбежное принять —
Сумело бросить вызов страху смерти
И самой смерти противостоят!
Наверное в том слаженном оркестре
Друзьями были далеко не все.
И разногласия, наверное, случались,
Жизнь мчалась к черной полосе...

Но забывались ссоры и обиды,
Когда садились музыканты по реестру.
Нет ничего священной МУЗЫКИ,
В тот миг, когда они — ОРКЕСТР!

Повіriamo очевидцям тієї страшної трагедії, які з величезною повагою і захопленням говорили про велику роль музикантів потопуючого корабля, і перед нами постає ПРЕКРАСНИЙ І ВЕЛИЧНИЙ ОБРАЗ ОРКЕСТРУ. Мы, смотрящие с водной глади,

Мы, оставшиеся в живых...
Мы расскажем, мы все расскажем...
Только слов где найти таких?!
Ужас крика в безлюдном просторе,
Пламя... скрежет... и музыки плен!
В бездну моря уходят звуки,
Где громады «Титаника» крен.
Дивный образ того оркестра!
Над волной музыкантов лик...
Он прекрасен, он трижды прекрасен!
Нет! Во истину он Велик!

Музику часто порівнюють із морем, кажучи про неї: «море звуків», «океан звуків». Насправді, якщо простежити шлях всіх музичних річок, то з'ясується, що всі вони спрямовані до величезного музичного моря, ім'я якому — оркестр.

Якщо пояснити в кількох словах, що таке ОРКЕСТР, — можна сказати, що це хор музичних інструментів-родичів, а якщо ще простіше — то два слова: багато і разом. В оркестрі інструментів справді «багато», і він — прекрасне «разом», яке дарує нам музика.

Два понятных, подходящих слова:
Слово «вместе» и слово «много».
Это самое дивное «вместе»,
Что нам музыка дать готова!
Инструментов прекрасных «много»,
Интересна у них дорога...
Вам ответит любой маэстро,
Что путь музыки — путь к оркестру!

Для того, щоб зрозуміти, як виникло диво оркестру, нам потрібно згадати про музичне явище, що зветься «ансамбль»: Що таке ансамбль? Які ансамблі бувають? Назвіть відомі вам ансамблі.

Уявімо картину — зібралися музиканти, що жили в давні часи. Інструменти в них не налаштовані, тому що немає ані піфагорового ладу, ані Піфагора, ані Стародавньої Греції. Інструменти в музикантів хоч і красиві, але не дуже музичні — більше шуму і тріску, ніж мелодійних звуків. Але навіть у цьому музичному хаосі був порядок — музиканти грали різне, але в єдиному ритмі.

Прикладіть руку до серця, послухайте, як воно б'ється ваше серце: бу-тум ... бу-тум ... рівномірно, в одному і тому ж порядку. Це — ритмічно організований час.

Його можна відзначати накатами хвиль морського прибою, цоканням годин, постукуванням коліс поїзда на стиках рейок, чергуванням дня і ночі, зими і літа.

Ось що пишуть дослідники, які побували в Африці серед диких племен: «Ми можемо підтвердити, що у первісних мисливців дуже розвинене почуття ритму. Під час танців всі рухи і голоси танцюристів виявляються на рідкість злагодженими. Після стрибка танцюристи приземляються настільки синхронно, що чується єдиний удар ніг об землю, наче приземлилася одна людина».

Музичний ритм здавна допомагав організовувати роботу, до якої було залучено багато людей:

Співали веслярі на галерах, опускаючи весла на воду.

Пісня бурлаків допомагала їм ритмічно рухатися. Кожна польова або лісова робота, виконувана спільно, супроводжувалася співом. Ритмічні візерунки слідували один за іншим, звук ніби накладался на розмірені кроки — іноді на 2 (раз-два), іноді на 3 (раз-два-три).

Розміреність ритмічного малюнка, що вкладається в рівні кроки, назвали метром.

Одного разу сучасник Бетховена, музичний майстер-винахідник на ім'я Мельцель приніс великому композитору цікаву машинку, в якій рівномірно клацав маятник. Швидкість маятника можна

було міняти. Цю машинку назвали метрономом. Бетховен навіть склав на честь цього винаходу хвалебну пісню.

Тож, із ритму, упорядкованого метрономом, починається музичне «разом».

Вся наша жизнь клокочет в мерном ритме –

Мерцанье звезд и пенных волн прибой,

И сердца ритм, и ритм гитары звонкой,

И ритм природы между летом и зимой.

Он помогал организовывать работу–

Ритм музыкальный — вот и пели все:

Гребцы галер и бурлаки на Волге,

Сборщицы чая, рубщик в лесополосе...

И в этих песнях, в этих музыкальных ритмах,

Когда трудились люди сообща –

В едином ритме гулко билось сердце

И отдыхала чуткая душа!

Завдяки ритму були організовані перші музичні ансамблі, в складі яких нараховують сотні, а іноді й тисячі музикантів. Ці перші ансамблі були віддаленими предками нинішніх оркестрів.

— Як ви гадаєте, з якої країни оркестр почав свій розвиток? Так. Ця країна — Стародавня Греція!

Орхестра — це майданчик, на якому співав хор.

Голоси хору підтримував інструментальний ансамбль (випадкові інструменти).

Щоб музиканти не роз'їхалися «хто куди», ними керував «підкований» музикант (взутий у сандалі з залізними підковами) і голосно відбивав такт ногою, щоб його чули і співаки, і інструменталісти — його звали КОРИФЕЙ. Отже, назва майданчика поступово перейшла на музикантів-виконавців та ансамбль, які почали називати оркестром.

— А чи був він насправді оркестром? Є така приказка: 100 нот — ще не симфонія, 100 музикантів — ще не оркестр!

Уявіть: ми зібрали багато музикантів, дали їм у руки налаштовані інструменти, поставили перед ними ноти — музикантів «ба-

гато», інструментів «багато»: 10 домбр, 10 скрипок, 40 саксофонів, гітари, губні гармошки, арфи, валторни Чи вийде у такого оркестру красиве «разом»?

Є одна важлива якість музичного звучання — СПОСІБ вимови звуків.

Справа в тому, що музика — звукова мова, і якщо звуки вимовляються по-різному, то пропадає чіткість і ясність вимови. Музичні інструменти теж вимовляють звуки по-різному, і «різновзвуччя» може зіпсувати, спотворити звукову картину. Для того, щоб вийшло гарне гармонійне «разом», в оркестрі повинна бути загальна манера музичної вимови.

У нашому уявному оркестрі «100 випадкових інструментів» відсутня ГАРМОНІЯ ЗВУКОВИХ ФАРБ, злагода інструментальних тембрів. (Що таке тембр?)

Звукова картина вимагає такого ж вправного і правильного підбору звукових фарб, як і живописне полотно.

Подивіться на цю репродукцію ...

Скажіть, чи зможемо ми з вами зараз точно і скрупульозно, до останніх штрихів і деталей перерахувати всі моменти на цій репродукції?! ... Та й не треба! Скажіть, а що ми зможемо відчутти навіть при побіжному погляді на цю картину? ... НАСТРІЙ! Це нам підказує поєднання фарб, колорит («кологор» від слова «колір»). Тому навіть швидкого погляду на картину художника-живописця достатньо, щоб відчутти — тут панують лад, злагода, гармонія фарб. Майстер-художник вміло поєднує безліч самих різних відтінків і кольорів так, щоб вони не заважали, а допомагали одне одному.

Смелый мастер, тонкий художник!

Как подвластны ему цвета!

Даже сотни оттенков цвета...

Масло, холст — и парит мечта!

На картине все так гармонично!

Здесь все замыслу подчинено —

Не мешают оттенки, а дружат,

Цвет с художником — заодно!

При зустрічі з гармонією звуків, фарб, ліній, рухів — бажання людини стати «співзвучною» цієї гармонії, вписатися в неї. З цього починається «разом», яке з'єднує слухача і художника.

Історія створення оркестру — це історія пошуку звукового колориту, гармонійного набору звукових фарб для музичної живопису. А таку гармонію звукових фарб можуть створити інструменти, підібрані особливим чином. Отже, **ОРКЕСТР** — це зібрання інструментів-родичів, дружна сім'я, а не строкатий натовп, не випадкове єднання.

У медицині є поняття «група крові». Таких груп декілька, і люди, в кого група збігається, можуть допомагати кров'ю один одному в нещасних випадках. Але різні групи змішувати небажано. Іноді вони несумісні! Щось подібне відбувається і в світі звуків. Існують звуки «однієї групи крові», майже «цілі родини»: струнно-смичкові; струнно-щипкові; мідні духові; дерев'яні духові; ударні; пневматичні.

Оркестр — це звукова спільнота, де інструменти підібрані за ознакою спорідненості.

Інструменти примірялися до оркестру іноді десятиліттями, а іноді і століттями перш ніж остаточно увійти до його складу, і сприяв цьому, як правило, відомий композитор. Майже в кожного великого композитора є заслуги перед оркестром: італійський композитор Клаудіо Монтеверді перший почав об'єднувати інструменти по групах; Алессандро Скарлаті поділив оркестрові голоси на «соліруючі» і «акомпануючі»; Жан Батист Люллі ввів в оркестр віолончель та особливе кольорування «під сурдину» для «сутінкового» звучання (скрипка, альт, віолончель); К. Глюк ввів кларнети й тромбони; Й. Гайдн і В. Моцарт завершили створення «класичного» оркестру; Л. Бетховен розширив його склад та розподілив основні ролі між групами оркестру.

Композитори вивчали оркестр зсередини й переконувались, що він складається не зі скрипок, кларнетів та арф, а зі скрипалів, кларнетистів і арфістів... Створення звуку в оркестрі — спільна творчість. (Кого?)

Про оркестр, який складається упродовж кількох тисячоліть, розповісти на одному уроці неможливо, однак щоб поставити

крапку в нашому занятті, слід сказати: всі сучасні оркестри створюються за принципом спорідненості інструментів. Прослухавши музичні фрагменти (симфонічний оркестр, оркестр народних інструментів, духовий оркестр, джаз-оркестр), назвіть інструменти, які створювали цю музику.

Розучування музичного матеріалу «Піаніно і рояль» (муз. Б. Ліха, вірші В. Кравця).

Домашнє завдання: скласти кросворд із назв музичних інструментів, щоб або по вертикалі, або по горизонталі утворилось слово «ОРКЕСТР».

Методичні поради вчителю інтегрованих курсів «Мистецтво» і «Художня культура»

Інтегровані курси «Мистецтво» і «Художня культура» завдяки своїй структурній інтеграції здатні вирішувати найскладніші завдання виховання підростаючого покоління в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Вони не тільки включають взаємозв'язки всередині гуманітарного циклу, але й обумовлюють затребуваність знань із математики, фізики, географії та інших шкільних предметів.

Ми вже звикли до того, що педагог передає учням загальноприйняту інтерпретацію смислу твору, його образів, не залишаючи їм можливість для роздумів і висловлення власної думки. Саме через спілкування з митцем, героями твору, вчителем, однокласниками учень набуває не тільки комунікативної та культурологічної компетентності — в нього розвивається здатність до самостійного мислення й власної естетичної оцінки, що впливає на його художньо-естетичний імунітет до низькопробної мистецької продукції, якою насичений сучасний художній ринок.

Виховний потенціал курсів «Мистецтво» та «Художня культура» пов'язаний перш за все з властивістю мистецтва створювати цілісну картину світу в яскравих чуттєвих образах, безпосередньо звернених до емоцій учня. **Основні принципи, на яких має будуватись робота вчителя в процесі викладання інтегрованих курсів «Мистецтво» і «Художня культура»,** на наш погляд, такі:

1. органічне поєднання *універсального* (загальнолюдського, полікультурного), *національного* (державного) і *регіонального* (етнолокального, краєзнавчого) компонентів освіти та виховання;
2. *синергетичний підхід* — націлює вчителя на художньоестетичний розвиток учнів не тільки на уроках і в позакласній діяльності, а й мотивацію школярів на культурологічний та художньо-естетичний саморозвиток;
3. *природовідповідність* (врахування вікових особливостей та індивідуальних здібностей учнів);
4. *гуманізація і гуманітаризація* (повага інтересів і потреб особистості, «олюднення» знань, побудова навчально-виховного процесу на основі педагогіки співробітництва, толерантності взаємин і спілкування);
5. *цілісність* — передбачає взаємодію культурно-історичних та художньо-естетичних знань, світоглядних уявлень, емоційно-ціннісного ставлення, художніх умінь, творчості;
6. *діалогічність* — виявлення існуючих зв'язків між видами мистецтв, культурними пам'ятками, діалог культур. Саме «*діалог культур*» дозволяє особистості не лише долучитися до світових та національних культурних цінностей, а й самовизначитися у світі культури, включитися в збереження й створення естетичних цінностей, удосконалюючи насамперед власний духовний світ;
7. взаємозв'язок естетичного виховання з *мікросоціокультурним середовищем* (взаємодія з роботою місцевих соціокультурних центрів — театрами, бібліотеками, музеями та ін.).

Змістовне наповнення інтегрованих курсів передбачає формування в учнів ціннісно-сміслових, загальнокультурних, навчально-пізнавальних та інформаційних компетентностей, що досягається не тільки вивченням предметного матеріалу, а й розвитком самостійної творчої діяльності, формуванням ставлення до цієї діяльності як невід'ємної частини свого життя.

Викладання мистецтва та художньої культури має здійснюватися на основі діяльнісного, культурологічного, інтегративно-

го підходів, що сприятиме розвитку в дітей інтересу до історії мистецтва, світової, національній культурній спадщини, а також до культури рідного краю.

Цілісність сприйняття культури забезпечуватиметься *культурологічним підходом* до аналізу творів мистецтва та пошуком тих «точок зіткнення», де відбувається зустріч сучасної культури з культурою минулих епох. Це дає змогу реалізувати *діалогічний підхід*, який сьогодні є найбільш ефективним у розвитку художньо-естетичної свідомості підлітків та учнів раннього юнацького віку.

Реалізація культурологічного підходу при вивченні художньої культури передбачає вміння аналізувати, синтезувати й критично осмислювати матеріал. Володіння хоча б мінімальними навичками аналізу звільняє підлітка та старшокласника від нав'язаних оцінних стереотипів, чужих позицій, надаючи йому можливість свободи вибору в галузі культури й художньої творчості.

Пропоновані для вивчення теми в рамках інтегрованих курсів «Мистецтво» та «Художня культура» припускають розвиток творчих здібностей учнів за умови оптимального поєднання на уроці пояснювально-ілюстративного, репродуктивного та дослідницького методів навчання.

Пояснювально-ілюстративний метод важливий для організації сприйняття учнями творів мистецтва. Це можуть бути зорова, слухова, мовна форми надання учням інформації: демонстрація наочного матеріалу, музичного супроводу (за допомогою технічних засобів); розповідь учителя, бесіда, спрямовані на організацію сприйняття, осмислення і запам'ятовування інформації для подальшої роботи з нею. Використання **репродуктивного** методу необхідно для закріплення отриманих знань. Для цього можна запропонувати учням бесіду, контрольні запитання по темі. Слово, засоби наочності, практичні завдання можуть використовуватися як у самостійній роботі учнів, так і в спільній діяльності з учителем. Духовно-світоглядна спорідненість тем і образів різних видів мистецтв — вербальних,

візуальних, звуко-інтонаційних, синтетичних, які різними мовними засобами відбивають універсалізм світосприймання людини, дає можливість застосовувати систему творчих завдань, що передбачають активізацію міжсенсорних образних асоціацій учнів як у процесі сприймання, так і в перебігу художньої діяльності. Рішення творчих завдань можливе при створенні умов для творчого підходу до набуття знань і виборі способів діяльності. Звернення до **дослідницького** методу найбільш доступно в ході підготовки до уроків, що пов'язано з пошуком інформації з проблеми, її обробкою і представленням в тій чи іншій формі (реферат, проект).

Ефективність методів, що застосовуються на уроках з мистецтва та художньої культури, залежить від дотримання наступних педагогічних умов: врахування вікових, психологічних, індивідуальних особливостей школярів; створення ситуацій, що зацікавлюють до вивчення певної теми; зміна видів діяльності учнів у ході уроку, надання їм свободи у виборі видів завдань; поєднання індивідуальних і колективних форм роботи; використання технічних засобів навчання, аудіо-та відеоапаратури, наочних матеріалів; постановка перед учнями творчих і проблемних завдань, вирішення яких передбачає їхню самостійну діяльність; систематичне використання різних методів, що сприяють розвитку образного мислення учнів, їх емоційної чуйності; використання на уроках ігрових видів діяльності; проведення уроків з мистецтва та художньої культури із залученням навчального матеріалу інших предметів (історії, географії, природознавства, літератури).

На уроках узагальнення знань бажано використовувати поліхудожній підхід, наприклад, в його синестезійному варіанті, завдяки чому розвивається синестезійне сприйняття навколишнього світу, що є основою для творчої самореалізації учнів. Синестезія (накладення в одночасному когнітивному акті різних за модальністю видів сприйняття) відіграє важливу роль у процесі пізнання, розвитку емоційно-чуттєвої сфери учнів.

Вірші, казки, фрагменти оповідань, музичні твори, відомості про життя людей інших країн та епох тощо будуть взаємодоповнювати один одного і допомагати усвідомленому включенню культурного явища в загальну картину світу, давати учням цілісне уявлення про нього.

Учителю також слід звернути увагу на:

- розвиток мовлення, комунікативних навичок, уяви, активної і самостійної художньо-творчої діяльності, естетичного смаку учнів, створення на уроці умов для формування емоційно-ціннісного ставлення до явищ культури, вміння вести дискусію, спостерігати, аналізувати, зіставляти, робити висновки, узагальнювати;
- виховання в школярів почуття патріотизму, толерантності через прилучення їх до цінностей регіональної, вітчизняної та світової художньої культури;
- підвищення рівня мотивації, формування естетичних ціннісних орієнтацій.

У цьому відношенні в роботі з учнями необхідно орієнтуватися на формування умінь: самостійно і мотивовано організувати свою пізнавальну діяльність; встановлювати реальні зв'язки і залежності; оцінювати, зіставляти і класифікувати феномени культури і мистецтва; здійснювати пошук і критичний відбір потрібної інформації в джерелах різного типу; використовувати мультимедійні ресурси та комп'ютерні технології для оформлення творчих робіт; володіти основними формами публічних виступів; розуміти цінність мистецтва як засобу розвитку культури особистості; визначати і висловлювати власне ставлення до культурно-історичних пам'яток і досягнень сучасної культури; усвідомлювати власну культурну приналежність.

Плануючи урок, слід обирати таку форму, яка найбільш відповідає темі і допомагає вирішенню навчальних і виховних завдань. Це може бути: урок-гра, урок-свято, урок-зустріч, урок-роздум, урок-екскурсія, урок-презентація, урок-подорож і т.п. Бажано перейти від інформаційної подачі матеріалу до культуротворчій стратегії, коли учні стають активними учасниками

процесу пізнання за допомогою інтерактивних форм як на уроці, так і в позаурочній діяльності.

У контексті уроків із мистецтва та художньої культури більшою мірою має розвиватися діалог між учителем і учнями, який базується на вірі в інтелектуальні і творчі можливості кожного учня. Він пов'язаний з переорієнтації керуючої, керівної позиції педагога на фасилітативну: педагог не інформує — він актуалізує, стимулює бажання дитини до пізнання, творчого розвитку, створює умови для самореалізації. Діалогічність взаємин спрямована на розвиток культури спілкування від простих систем: «учитель-учень», «учень-учень», до більш складної — «особистість-культура».

Різні форми спілкування (бесіда, діалог, полілог, колективний пошук) сприяють розвитку інтелектуальної діяльності, емоційно-чуттєвої і вольової сфери учнів. Атмосфера неформального спілкування, психологічного комфорту, вільного саморозкриття, що особливо важливо для молодших підлітків, — найбільш сприятлива для формування і розвитку індивідуальної культури кожного, хто занурений в культуро-творче середовище, наповнене емоційно-ціннісними відносинами.

Оскільки почуття і емоції є основою виховного процесу, стимуляторами пізнавальної активності, тому дуже важливо наповнити уроки естетичними емоціями, емоціями задоволення від процесу спілкування та розкриття свого творчого потенціалу. У процесі роботи необхідно дати можливість кожному відчути себе дослідником, творцем, може бути, в чомусь першовідкривачем, мислителем, актором.

Таким чином, використовуючи інтерактивні форми і методи, інноваційні технології, орієнтуючись на діалогічний стиль взаємодії з учнями, створюючи на уроці атмосферу творчості, позитиву, емоційного розкріпачення, вчитель вирішує найважливіші педагогічні завдання розвитку в учнів естетичної свідомості, культурологічної, мистецтвознавчої, естетичної компетентності, здатності до самореалізації, потреби в духовному самовдосконаленні.

2.3. Таблиці інтеграційних зв'язків предметних знань і мистецтва
5 клас. Математика

Тема	Філософська ідея	Мистецький і культурологічний матеріал
Натуральні числа й дії з ними	єдність і різноманітність світу	7 див світу, міфи різних народів, вузелкове письмо
Римська нумерація	єдність і різноманітність світу	Фальконе. «Пам'ятник Петру I»»
Формули	єдність і різноманітність світу	Художник. Фарби. Малюнок
Рішення рівнянь	схожість і відмінність	Остер Г. «Задачник». Задачі давнини
Квадрат і куб числа	єдність і різноманітність світу	Міфи Давньої Греції. Квадрати в давньому та сучасному світі. Платонові тіла
Шкала	єдність і різноманітність світу	Слово та образ. Образ і дія
Масштаб	парадокси — шлях до істини	Свіфт Дж. «Мандри Гулливера»
Множення і ділення десятичних дробів	протиріччя між машинним і людським сприйняттям світу	Скульптури: «Давид», «Артеміда» Картини, створені ЕОМ («Венера Милоська»)
Множення і ділення десятичних дробів	єдність і різноманітність світу	Єршов П. П. «Коник-горбоконики»
Звичайні дробы	єдність і різноманітність світу	Архітектура. Могнолії. Сопілка. Звукоряд Піфагора

5 клас. Історія

Тема	Вид мистецтва	Мистецький матеріал
Речові історичні джерела. Музеї	Ювелірне мистецтво. Архітектура	Золотий гребінь із кургану Солоха. Скіфська пектораль із кургану Товста Могила. Руїни Пантікапея. Сучасний вигляд
Мова як джерело знань про минуле. Фольклор	Живопис	Васнецов В. «Богатирі» (1881–1898 рр.)
Київські князі. Запровадження християнства	Скульптура	Пам'ятний знак на честь засновників Києва. Молодожанин Л. Пам'ятник Св. Володимиру в Лондоні (1998 р.)
Українське козацтво в битвах і походах	Живопис Література	Васнецов В. «Хрещення киян». Розпис Володимирського собору в Києві. Повість минулих літ (уривки)
Україна в роки Другої світової (1939–1945) та Великої Вітчизняної (1941–1945) воєн	Живопис Скульптура	Сластін О. «Проводи на Січ» Васильківський С. «Козаки в степу». Іжакевич І. «Запорожці готуються до морського походу» Климко О. «Хотинська битва» (1937 р.) Репін І. «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» (1878–1891 рр.)
Храми та ікони. Софійський собор і Києво-Печерська лавра	Архітектура Живопис	Пам'ятник «Клятва», м. Краснодон Пам'ятник загиблим героям «Гюстра Могила», м. Луганськ Меморіальний комплекс «Жертвам фашизму», м. Красний Луч Софійський собор у Києві. Перша половина ХІ ст. Києво-Печерська лавра. Успенський собор. Богомагір Оранта. Мозаїка Софійського собору.

5 клас. Англійська мова

Тема	Вид мистецтва	Мистецький матеріал
Різдво	Музика Пісенна творчість Живопис Фотомистецтво Література	Чайковський П. «Лускунчик», (танець феї Драже) Пісні «Jingle Bells», «Hello, hello», «Silent Night» Репродукції картин: Архіпов О. Різдвяна казка, Далі С. Різдво, Ларссон К. «Знову Різдво», Боровиковський В. «Різдво Христове» Вітальні листівки Фотографії «Головні ялинки світу» Ліричні дитячі вірші зі збірки англійської народної поезії «Mother Goose Nursery Rhyme Lyrics» («Казки Матінки Гусині») George Withers «A Christmas Carol»
День подяки	Пісенна творчість Живопис Фотомистецтво Література	Пісні: народна пісня «The First Thanksgiving», Mary Chapin Carpenter «Thanksgiving Song» Ферріс Дж. Л. «Первый День благодарения» Добірка фотографій святкування Дня Подяки в англійських країнах Вірші: «Thanksgiving» (old rhyme), Judith.A. Lindberg «Thanksgiving»
Традиції Великодня	Живопис Декоративно-вжиткове мистецтво Фотомистецтво Поезія	Лимоненко М. «Великодня утрєня» Писанки, вишивка Фотографії з музею Писанки (м.Коломия) Ліричні дитячі вірші зі збірки англійської народної поезії «Mother Goose Nursery Rhyme Lyrics» («Казки Матінки Гусині»), Langston Hughes «Thanksgiving Time»

Тема	Вид мистецтва	Мистецький матеріал
В гостях у казки. Спляча красуня	Балет Живопис Мультиплікація	Балет Чайковського П. «Спляча красуня» Репродукції гравюр Гюстава Доре на тему казки «Спляча красуня» М/ф студії Уолта Діснея «Спляча красуня»
Краса природи. Пори року	Музика Живопис	Вівальді А. «Пори року», Чайковський П. «Пролісок» Репродукції картин: Пуссен Ніколя. Цикл «Пори року» Саврасов О. «Праки прилетіли» Левітан І. «Золота осінь», «Взимку в лісі. Вовк» Вірші: Lisa A. Marchesi «Four seasons» Robert Bridges «London Snow», Thomas Satew «The Spring»
	Поезія	

5 клас. Українська мова

Тема	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Наймоширеніші впадки чергування голосних і приголосних звуків	Архітектура Живопис Пісенна творчість Література	Зображення різноманітних домівок від минулого до сучасності Шевченко Т. «Хага батьків у Кирилівці», Зяблов І. «Хага» «Рідна хага» (муз. О. Морозов, сл. В. Крищенко); «Смерекова хага» (муз. П. Дворський, сл. М. Бакай) Лещкий Б. «Любіть свою хату», Красоткіна Н. «Батьківська хага»

Тема	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Вимова префіксів з- (зі-, с-), роз-, без-	Література Фотомистецтво Музика Образотворче мистецтво	Нагорний В. «Батькам і дітям», Бакай М. «У рідному краї» Фото пам'ятних місць Києва «Кливе мій» (муз. І. Шамо, сл. Д. Луценко) Малюнки учнів «Пам'ятні місця нашого міста»
Правила вживання апострофа. Правильна вимова та написання слів з апострофом	Театральне мистецтво Фотомистецтво Музика Скульптура	Інсценізація укр. нар. казки «Як тварини стали свійськими» Фотоілюстрації диких та свійських тварин Запис голосів тварин Презентація «Пам'ятники свійським тваринам»
Подвоєння букв у загальних і власних назвах. Виразне читання вголос	Фотомистецтво Театральне мистецтво Література Архітектура	Створення фотоколажу «Школа — наш другий дім» Інсценування гумористичних сценок шкільної тематики Підгір'янка М. «Школа» Мельничук К. «Моя школа» Красоткіна Н. «Школа — велика дитяча країна» Презентація «Незвичайні споруди шкіл у світі»
Тренувальні вправи з теми «Фонетика. Орфоенія. Орфографія»	Декоративно-вжиткове мистецтво Пісенна творчість Література	Виставка рушників та вишиванок «Два кольори» (муз. О. Білаш, сл. Д. Павличко) «Пісня про рушник» (муз. П. Майборода, сл. А. Малишко) Коломієць Т. «Біле поле пологняне.» Кордонєць В. «Вишитий рушник» Цюпа І. «Рушник від бабусі» Вороний М. «Євшан-зілля» Литвиненко Я. «Невмирущий оберіг»

5-6 класи. Фізична культура

Тема уроку	Вид мистецтва	Мистецький ресурс
Футбол	Скульптура	Чайков І. М. Футболісти
Баскетбол	Фотомистецтво	Кидок м'яча в корзину в стрибку
Гімнастика	Скульптура	«Три граці» (м.Симферополь)
Легка атлетика	Архітектура	Спортивний центр ВібаоАгера в м. Більбао
Лижний спорт	Живопис	Дейнека А. «Лижники» (1962)

8 клас. Математика

Тема	Вид мистецтва	Твори
Відношення та порції	Дизайн Ландшафтний дизайн Архітектура	Дизайн інтер'єра квартир Англійський парк Парфенон (V в. до н.э.) Пантеон, Леонардо да Вінчі «Монна Ліза» (правильні трикутники, частини правильного зіркового п'ятикутника) Шишкін І. «Сосновий гай» (поділ картини за правилом «золотого перетину»)
Від'ємні та додатні числа	Фотомистецтво	Українська експедиція на Еверест, 1998 р. Марианська западина (11022 м) Зимовий і літній пейзажі

Тема	Вид мистецтва	Твори
Додавання і віднімання дробів	Мультиплікація	М/ф «У країні невивчених уроків» (півгора землекопа) фрагмент
Координатна пласкість	Література	Верн Ж. «Діти капітана Гранта» (32 паралель, без другої координати)

6 клас. Біологія

Тема	Навчальна дисципліна. Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Клітинна будова рослин	Фізика	Оптика. Принцип роботи світлового мікроскопа
Водорості	Географія Кіномистецтво	Рослинний світ океанів і морів К/ф «Капітан Немо»
Основні функції рослинного організму	Фізика Хімія Географія Живопис Література	Дифузія в рідинах. Тиск у рідині. Природа світла. Енергія кванта світла. Властивості води. Склад ґрунтів. Анохін М. «Старі дуби» Тургенєв І. С. «Записки мисливця» (фрагменти опису природи).

Тема	Навчальна дисципліна. Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Різноманітність по- критонасінних	Географія Література Архітектура Хімія Живопис	Різноманітність і поширення рослин на Землі. Міфи, казки, легенди та пісні про дуб і інші рослини. Висячі сади Семіраміди. Використання рослинної олії у створенні фарб. Особливості роботи художника масляними фарбами. Репродукції картин, написаних маслом: Айвазовський І. «Дев'ятий вал», Дубовський М. «Морозний ранок», Анохін М. «Квіти на фортеці» та ін.
Царство грибів	Хімія Історія Культурологія	Кагалізатори. Священний гриб індійців майя. Камінгаулю. Гватемала. І тис.до н.е.
Живі організми і довкілля	Географія Ландшафтний дизайн Історія	Взаємозв'язок компонентів природного комплексу. Використання та охорона рослин Паркові ансамблі в Петергофі, Міжгір'ї; дизайн англійського парку. Вплив воєнних подій на зміни рослинному світі.

6 клас. Географія

Тема	Вид мистецтва	Твори
Епоха Великих географічних відкриттів	Живопис	Портрети Х. Колумба, Ф. Маргілана, А. Тасмана
Землетруси	Музика	Стравинський І. «Весна священна» (балет, 1 частина)
Вулкани	Музика Живопис	Артем'єв Е. «Ода доброму віснику» №7. Брюллов К. «Останній день Помпеї»
Ріки	Музика	Свиридов Г. «Час, уперед» (середній розділ, ріка гірська)
Полонини	Музика	Свиридов Г. Музикальна ілюстрація до повісті Пушкіна О. «Метіль» №1, Гройка

6 клас. Історія

Тема	Вид мистецтва	Твір
Найдавніші держави Дворіччя. Давній Вавилон	Архітектура Скульптура	Чорний стовп із базальгу з текстом законів царя Хаммурапі. Зображення Хаммурапі перед богом Сонця та справедливості Шамашем. 18 ст. до н.е. Зикурат із міста Ура. Гільгамеш душить лева. Рельєф із палацу Саргона II. 8 ст. до н.е.

Тема	Вид мистецтва	Твір
Ассирія. Фінікія	Скульптура	Ассирійський цар на бенкеті. Барельєф. Крилатий бик з палацу Саргона. Рельєф. Фінікійський корабель. Рельєф.
Давньоєврейське царство	Живопис Скульптура Література	Суд царя Соломона (з картини Н. Пуссена). Мойсей. Статуя Мікеланджело Буонарроті. Біблія.
Халдейське царство	Архітектура Живопис	Висячі сади Семіраміді. Ворога богині Іштар у Вавилоні. Реконструкція. «Вавилонська вежа». Пігер Брейгель Старший.
Перська держава	Живопис Образотворче мистецтво	«Битва Олександра Македонського з персидським царем Дарієм III Кодоманом» з будинку Фавна в Помпеях. Фрагмент мозаїки «Цар Дарій з персами» (барельєф)
Кіммерійці та скіфи на території сучасної України	Ювелірне мистецтво	Золотий гробінь із кургану Солоха. Скіфська пектораль з кургану Товста Могила

6 клас. Російська мова

Тема	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язи
Способы образования имен существительных	Живопись	Пуртвилет Р. Иллюстрации к книге «Гномы»
РР. Изложение текста повествовательного характера с элементами описания природы	Живопись Музыка	Грабарь И. «Февральская лазурь» Чайковский П. «Времена года»
Имя прилагательное. Общее значение, морфологические признаки. Качественные, относительные, притяжательные прилагательные	Живопись	Крузен Й. «Солнечная песня» Кузьменко И. «Лес» Адамова А. «Осень»
Полные и краткие имена прилагательные, их синтаксическая роль в предложении	Живопись Музыка	Репродукции картин И. Левитана, И. Шишкина, В. Васнецова Шопен Ф. «Весенний вальс»
Степени сравнения качественных прилагательных. Наиболее употребительные суффиксы	Живопись	Михайлов И. «Русская природа» Булгаков О. «Природа Кубани»
РР. Особенности описания интерьера	Живопись	Самарская Е. «Утречко». Ван Гог «Кафе».

Тема	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язи
Имя числительное	Живопись	Айвазовский И. «Девятый вал» Перов В. «Тройка. Ученики-мастеровые вертут воду» Руссо А. «Столетие свободы» Маковский В. «Две сестры» Фридрих К. «Двое, созерцающие луну» Маковский В. «Первый фрак» Айвазовский И. «Маневры Черноморского флота в 1850 году» Васнецов В. «Бой Добрыни Никитича с трехголовым драконом» Дюрер А. «Меланхолия» (гравюра).

6 клас. Українська мова

Тема	Вид мистецтва	Інтеграційні зв'язки
Іменники — назви істот і неістот	Література	Українка Л. «Лісова пісня»
Рід іменників	Живопис Поезія	Лисова К. «Запрошення до осені». Гринько В. «Рідна мова».

Тема	Вид мистецтва	Інтеграційні зв'язки
Відмінки іменників	Усна народна творчість Живопис	Календарно-обрядова пісня «Ой весна, весна — днем красна». Басов Я. «Моя Україна».
Відміни іменників	Фотомистецтво Музичне мистецтво	Зображення Софіївського собору, Покровського собору. Жуковський Г. «Київський вальс»
Правопис НЕ з іменниками	Музичне мистецтво Поетія	Українська народна пісня «Місяць на небі». Олесь О. «Рідна мова в рідній школі!»

6 клас. Музичне мистецтво

Тема	Предмет, вид мистецтва	Твори
Музика — царица почуттів та настроїв	Живопис	Тарасенко Г. «Українська мати» Ренуар П. «Бал в Мулен де ла Галет»
«Симфонія почуттів»	Література	Юдін С. «Спогади хірурга» (фрагменти книги)
«Витоки джазової музики»	Література	Бічер-Стоу Г. «Хагіна дядька Тома» (фрагменти книги)

Тема	Предмет, вид мистецтва	Твори
«Знайомство з неперевершеним Бахом»	Живопис	Чурльоніс М. «Фуга»
«Музика боротьби за незалежність українського народу»	Живопис	Васильківський С. «Козаки в степу»
«Веселий жарг музики Баха»	Живопис	Мане Е. «Флейтист»
«Чарівна казка із стверджувальним фіналом»	Живопис	Васнецов В. «Снігуронька»
«Весняні образи в музиці»	Живопис	Васнецов В. «Снігуронька», Айвазовський І. «Корабель «Мрія» під час шторму»
«Ритми епохи»	Література	Рождественський Р. «Арфа»
«Естетика музики К. Сен-Санса»	Живопис	Репін І. «Портрет А. Г. Рубінштейна»
«Дитячий куточок»	Живопис	Ренуар О. «Дівчатка за фортепіано»
«Оспівана краса рідної землі»	Живопис	Тригор'єв С. «Мирна земля», Коцек А. «Смараглова весна», Дубовський О. «Весна»
«Король вальсу»	Література	Кінгеплер Г. «Йоган Штраус» (фрагменти)
«Творець духовної музики»	Живопис	Васнецов В. «Хрещення Русі»

7 клас. Хімія

Тема	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Хімія наука про природу. Хімія в навколишньому середовищі	Живопис Музика	Дуглас В. «Алхімік» Бородін О. «Половецький танок»
Історія хімії : короткі відомості	Література	Апдайк Дж. «Танці твердих тіл»
Фізичні та хімічні явища. Хімічні реакції та явища, що їх супроводжують	Музика Живопис	Бах Й.-С. «Токата і фуга в D-мінор» Ревланд Д. «Дощ», Левітан І. «Золота осінь»
Поняття про оксиды, окисление, горение. Условия возникновения и прекращения горения	Живопис	Данієл ван Хейл «Пожежа Історичного будинку»
Ферум. Залізо. Фізичні й хімічні властивості заліза	Поезія	Мартинов Л. «Просто вода» Щипачов С. «Я — залізо»

7 клас. Біологія рослин

Тема	Твори мистецтва	Науки
Живлення рослин. Фотосинтез	Живі та гербарні екземпляри рослин Живопис: Шишкін І. «Серед долини ровня»	Хімія (хімічна реакція фотосинтеза)
Будова квіткових рослин. Вегетативні та генеративні органи	Поезія: Аброскін А. «Квіти», Роддественський Р. «Пахучий горошок», Холодков М. «Левовий зев»; Література: Легенда «Венерин черевичок» Фокліна О. «Оленка»; Живопис: Джанільятті А. «Квіти»	Математика — симетрія Географія — природні зони

Тема	Твори мистецтва	Науки
Семена, плоди	Поезія: Роджественський Р. «Малина» Література: Загадки «Плоди», Миколаєв О. «Хліб»; Живопис: Серов В. «Дівчинка з персиками», «Жито»; Кустодієв Б. «Купчиха за чаєм»; Пісенна творчість: Балачан В., Кудрін М. «Хліб усьому голова»	Математика — геометричні фігури Географія — мандри з рослинами Фізика — перетворення енергії
Папоротникоподібні. Папоротник	Література: Гоголь М. «Купальська ніч», Легенда про папоротник, Бальмонт М. «Папоротник» Живопис: Левітан І. «Папоротники в лісі»	
Різноманіття хвойних. Їх значення	Живопис: Шишкін І. «Ранок у сосновому лісі» «Корабельний гай», «Ялинковий ліс»; Пісенна творчість: Гнатюк М. «Смерека» Поезія: Лайне М. «Сосна», Титов А. «Перший корінь», Зеленін Л. «Голубі ялини». Література: Алтайська Легенда «Кедр» Декоративно-вжиткове мистецтво: поробки, ялівець	Хімія — утворення озону

Тема	Твори мистецтва	Науки
Родина Пасльонові	Живопис: Ван Гог «Споживачі картоплі» Література: Бажов П. «Господарка мідної гори», міф «Яблуко розбрату» Пісенна творчість: «Дурманом солодким вяло» у виконанні А. Герман	Математика — симетрія
Червона книга України. Охорона рослин	Фотомистецтво: фотозображення рослин, що охороняються. Пісенна творчість : Фадеев О. «Конвалії» Література: Андерсен Г. Х. «Пролісок», Усна народна творчість: Запівки «Ряст» Легенда «Шафран сітчастий», казка «Ірис» Пезія: Холодовський П. «Венерин черевичок»	Хімія — зміни Рн (медичина)

7 клас. Географія

Тема	Вид мистецтва, навчальний предмет	Міжпредметні зв'язки
Клімат, органічний світ Тихого океану та Океанії	Література Музика Образотворче мистецтво	Поезія: Дубцов С. «Тихий океан» Інструментальна музика «Шум океану» Живопис: репродукції картин І. Айвазовського

Тема	Вид мистецтва, навчальний предмет	Міжпредметні зв'язки
Населення Африки	Культурологія Музика	Ілюстрації костюмів африканських племен. Колекція «Шедври етнічної музики», альбом «Африканські барабани»
Природа Антарктиди	Фотомистецтво Література Кіномистецтво	Колекція фотографій «Природа Антарктиди» Санін В. «Новачок в Антарктиді» (уривок) к/ф «Загублені в Антарктиді» (уривок)
Внутрішні води Євразії	Пісенна творчість Література	«Пісня про Дніпро» (сл. Є. Долматовського, муз. М. Фрадкіна) Бондарчук О. «Пісня про Байкал» (уривок) Відеопрезентація «Ріки Євразії»

7 клас. Англійська мова

Тема	Вид мистецтва	Твори
Свята Англії	Література	По Е. «Іава» Рошет К. «До моєї мами» Кіплінг Р. «Моя мама» Репродукції картин різних митців на тему «Різдво»
Кінематограф	Фотомистецтво Мультиплікація	Фото популярних актерів «Ког учоботях», «Русалонька», «Белосніжка і сім гномів»
Шекспір В.	Образотворче мистецтво Архітектура Література Скульптура	Друшау М. Шекспір (гравюра). Дім В. Шекспіра Шекспір В. Сонеты (5, 7, 8) Скульптурні зображення В. Шекспіра
Лондон	Архітектура Фотомистецтво Музика	Букингемський палац, Національна галерея Світлини королівської родини Гімн Великобританії

7 клас. Українська мова

Тема	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Мова — скарбниця духовності народу	Поезія Пісенна творчість	Яворський І. «Україна моя барвинкова» Зинкевич В. «Залишені квіти»
РЗМ Особливості побудови опису зовнішності людини	Живопис	Репін І. «Запорожці пишуть листа турецькому султанові»

Тема	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
РЗМ Повторення вивченого про текст і стилі мовлення	Поезія	Тичина П. «Ганнусенька із Західної України» Бердник О. «Мамині казки» Білокур К. «Квіти за тином»
Прислівник: загальне значення, морфологічні ознаки	Живопис	
РЗМ Письмовий твір — опис процесу праці (Як писати писанку)	Декоративно-вжиткове мистецтво	Процес вимальовування писанок, писанки різних регіонів, випилювання писанок
Прийменник як засіб зв'язку слів у словосполученні	Поезія	Лежанська Л. «Бабусини вишиванки»
Сполучники сурядності і підрядності	Поезія	Гау О. «Без добрих справ — вік щастя не знайти»

7 клас. Українська література

Тема	Вид мистецтва	Інтеграційні зв'язки
Соціально- побутові пісні. Їхнє ідейно -художнє навантаження	Пісенна творчість Живопис	«Червона калина» (народна пісня) «У лузі калина стояла» (народна пісня) Пимоненко М. «Викуп нареченої»
Жанрове розмаїття пісень. Козацькі та чумацькі пісні	Пісенна творчість Живопис	«За річкою вогні горять» (народна пісня) «Зажурилась Україна, бо нічим прожити» (народна пісня) Лях О. «Козаки»

Тема	Вид мистецтва	Інтеграційні зв'язки
Іван Франко «Захар Беркут»	Живопис	Мордовець А. «Карпати» Тришук Ж. «Карпати»
Т. Г. Шевченко — видатний український поет	Живопис Скульптура	Автопортрет Пам'ятники поетові у м.м. Київ, Харкові, Полтаві (фотогалерея)
Тарас Шевченко. Повторення життєпису поета. «Мені тринадцятий минало». Зміна емоційного стану захищеної дитячої душі у великому й складному світі	Музичне мистецтво Образотворче мистецтво	«Реве та стогне Дніпр широкий» (сл. Т. Шевченка, муз. М. Лисенка). Репродукції картин Т. Шевченка періоду заслання; автопортрети Т. Шевченка 1845, 1849, 1851рр.
Тарас Шевченко «Тополя». Романтична ідея незнищеності справжнього кохання, краси, вірності	Музичне мистецтво Образотворче мистецтво	«По діброві вітер віє» (сл. Т. Шевченка, муз. Я. Степового), «Тополя» (сл. Т. Шевченка, муз. К. Стеценка та М. Лисенка) «По діброві вітер віє» (сл. Т. Шевченка, муз. Я. Степового), «Тополя» (сл. Т. Шевченка, муз. К. Стеценка та М. Лисенка). Етюд «Тополя» (1839).

Тема	Вид мистецтва	Інтеграційні зв'язки
Тарас Шевченко. «І виріс я на чужині...». Автобіографічні мотиви у вірші	Образотворче мистецтво Театральне мистецтво	Репродукція картини І. Їжакевича та І. Філонова до вірша «І виріс я на чужині...» Черкасенко С. «Як Тарас ходив до залізних стовпів» (акторська гра учнів)
Позакласне читання Кобзарі — творці та вихованці дум. Особливості вивчення дум	Фотомистецтво Живопис Музичне мистецтво	Фотографії народних інструментів (кобзи, ліри, бандури) Жемчужников Л. «Кобзар Остап Вересай» Дерегус М. «Малій Тарас слухає кобзаря». Аудіозаписи бандуристів В. Мішалова, В. Нечепи
«Заповіт» — твір, що єднає минуле, теперішнє і майбутнє. Мрія Т. Шевченка про майбутнє свого народу, ідея твору «Заповіт»	Музичне мистецтво	«Заповіт» (сл. Т. Шевченка, муз. Г. Гладкого та М. Лисенка) Пісня «На високій дуже кручі»
Михайло Стельмах «Гуси — лебеді летять»	Живопис	Городничий Д. «Буяння бузку»

7 клас. Музичне мистецтво

Тема	Предмет	Твір
«Образний зміст музики. Характер людини в музичному образі»	Література, історія	Гоголь М. «Гарас Бульба»
«Пісня-балада»	Література	Гете Й. В. «Лісовий цар»
«Шубертіада»	Живопис	Швінд М. «Шубертіада у І. Шпауна»
«Перлини шопенівського генія»	Живопис	Непомяний Л. «Ф. Шопен»
Ліричні образи С. Рахманінова	Живопис	Левітан І. «Весна. Велика вода», «Рання весна»
«Як композитор поріднився зі своїм твором»	Живопис	Васильківський С. «Три брати»
«Богатирські ворота» до опери	Живопис	Репін І. «М. І. Глінка за створенням опери «Руслан і Людмила»
«Вічні теми»	Література	Шекспір В. «Ромео і Джульєтта»
«Бачив рідний край, бачив Батьківщину»	Живопис	Тоїдзе І. «Шога Руставелі»; Кобуладзе С. «Витязь у тигровій шкурі»
«Процання з Батьківщиною»	Живопис	«Повстання польських патріотів під керівництвом Т. Костюшка у 1794 році» (репродукція)
«Дух оновлення»	Живопис	Бакшеев В. «Блакитна весна»
Музичні символи Великої Вітчизняної війни.	Живопис	Тоїдзе І. «Батьківщина-мати кличе»
«Партизанські картини»	Живопис	Шовкуненко О. «Портрет А. Ковпака»

7 клас. Фізична культура

Модуль	Вид мистецтва	Твори
Гімнастика	Музика	Оркестр фірми «Мелодія» «Сафарі»
Волейбол	Музика	Рахманінов С. Італійська полька. Ритмічна інструментальна мелодія для релаксації та медитації
Баскетбол	Музика	Шостакович Д. Полька з балету «Золотий вік»
Легка атлетика	Література	Шанін Ю. «Герої античних стадіонів»
Футбол	Скульптура	Пам'ятник В. Лобановському в Києві

8 клас. Математика

Тема	Вид мистецтва, предмет	Міжпредметні зв'язки
Чотирикутники	Живопис Архітектура Культурологія Література	Малевич К. «Чорний квадрат» Курасов Г. «Живописний кубізм» Піраміда Хеопса Обрядові речі. Слово і образ
Прямокутник	Живопис	Дюрер А. «Керівництво до вимірювання»
Гіпербола	Архітектура	Шуховська (Шаболовська) башта в Москві (архітектор В. Шухов)

Тема	Вид мистецтва, предмет	Міжпредметні зв'язки
Парабола	Архітектура	Параболічні арки палацу Гуеля (архітектор Антоніо Гуті-ді-і-Корнете). Параболічні арки станції «Київська кольцова» Московського метрополітена (архітектор Е. Катонін). Фонтан у Золотих воріт (м. Київ) — парабола струй Фонтан у Казанського собора (м. Санкт-Петербург) — парабола струй
Теорема Фалеса	Філософія	Філософія Фалеса
Рух	Література Музика	Пушкін О. «Рух». Свиридов Г. «Вальс» (музика до твору О. Пушкіна «Метіль»)
Вектор	Етнографія	Із історії українського рушника
Системи рівнянь	Література	Чехов А. «Репетитор»
Тотожність	Література	Заходер Б. Вірші
Слупінь	Музичне мистецтво	Музичний інструмент Піфагора
Формула коренів квадратних рівнянь	Скульптура Образотворче мистецтво Архітектура	Леохар. Аполлон Бельведерський Шпінкін І. «Корабельний гай» Софіївський собор (м. Київ)

8 клас. Хімія

Тема	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Розповсюдження солей у природі та їх практичне значення.	Фото мистецтво Музика Скульптура	Види гірських порід, зображення поробок із каменя Григ Е. «Ранок» Мікеланджело. «П'єта»
Періодичний закон хімічних елементів Д. Менделєєва	Література	Щипачов С. «Читаючи Менделєєва»
Поняття про радіус атома. Стан електронів в атомі. Енергетичні рівні та підрівні	Література	Брюсов В. «Світ електрона»
Кристалічні решітки. Атомні, молекулярні та йонні кристали	Література Фото мистецтво	Апдайк Дж. «Танці твердих тіл» Кришли мідного купоросу, повареної солі
Життя та наукова діяльність Д. Менделєєва	Література	Глазков М. «Таблиця Менделєєва»

8 клас. Біологія тварин

Тема	Вид мистецтва	Твори
Різноманіття свійських тварин, їх роль у житті людини	Живопис Література	Хант Е. «Селянське подвір'я» Оруелл Дж. «Скотний двір»

Тема	Вид мистецтва	Твори
Різноманіття кишковопорожнених	Література	Конан Дойл. «Лєвова грива» Вересаєв В. «Тасмннця двох океанів»
Ряд Павукоподібних	Фольклор Література	Лєгєнда «Арахна» Гіпсіус З. «Павуки»
Різноманіття комахових	Література Фольклор Живопис	Вірш «Мєгєлики» Лєгєнда «Скарабєй» Биков А. «Мєдовий спас»
Молюски. Двостулкові	Фольклор Література Живопис	Лєгєнда «Перлини» Лєгєнда «Гридактна» Гумільов М. «Шукачі перлин» Сєребрякова Г. «Біля туалєту» Рєрєх М. «Квіти Морії» Боттїчєллі «Народжєння Венєри»
Різноманіття птахів	Пієсєнна твор- чїсть Література Живопис	Пієсні «Лєлека на даху», «Лєбєдина вїрнїсть», «Ох, лєгїли лєбєдї» Асадов Е. «Лєбєдї» Бєрнєс М. «Журавлї» Саврасов О. «Граки прилєтїли» Врубєль М. «Царївна-лєбїдь» Примачєнко М. «Жар-птїця»
Охорона тварин. Червона книга	Поезія Живопис	Вірші про тварин та птахів. Шпїшкін І. «Ранок у сосновому лісі»

8 клас. Географія

Тема	Вид мистецтва, навчальний предмет	Міжпредметні зв'язки
Рельєф України, гео-морфологічна будова	Пісенна творчість Живопис	Ротару С. «Край», Куйнджі А. «Лунна ніч на Дніпрі», «Вечір на Україні»
Поверхневі води України	Живопис Фотомистецтво Фольклор	Куйнджі А. «Волга», «Дар'яльська ущелина. Місячна ніч». Рерих М. «Брахмапутра» Фото рік, озер України Легенди про українські озера (Синевір, Синє, Бребе-нескул)
Зони степу	Фото мистецтво Пісенна творчість Живопис	Фотогалерея «Степові заповідники України» Пісня «Ой ти, степ широкая» у виконанні хору Сре-тенського монастиря Куйнджі А. «Степ у цвіті»
Географічні дослід-ження на території України	Скульптура	«Скифські кам'яні баби» (відеофільм «Дива Луган-щини»)
Охорона природних умов і ресурсів	Кіномистецтво Фольклор	Уривок із д/ф «Біосферні заповідники України» Легенда про дендропарк «Софіївка» (м. Умань)

8 клас. Історія України

Тема	Вид мистецтва	Твори
Передумови Національно-визвольної війни. Б. Хмельницький, його сподвижники	Живопис	Гондус В. «Портрет Богдана Хмельницького» (гравюра, сер. XVII ст.) Дерегус М. «Козаки закликають селян до повстання»
Розгортання Національно-визвольної війни у 1648-1649 рр.	Живопис	Самокиш М. «Бій Максима Кривоноса з Яремою Вишневецьким», 1934 р.. Трибацький Є. «Посли львівського магістрату в таборі гетьмана Богдана Хмельницького під Львовом. 1648 р.», 1907 р., «Перемовини Богдана Хмельницького з польським послом під Замостям. XVIII ст.» (гравюра) Івасюк М. «В'їзд гетьмана Богдана Хмельницького до Києва», 1912 р..
Збарзько-Зборівська кампанія	Живопис	Івасюк М. «Богдан Хмельницький після Зборівської битви», 1912 р. Івасюк М. «Богун під Берестечком», 1919 р. Данченко А. «Подвиг трьохста під Берестечком», 1954 р.
Утворення української козацької держави — Гетьманщини	Живопис	Портрет Богдана Хмельницького з Іллінської церкви у Суботіві. XVII-XVIII ст.

Тема	Вид мистецтва	Твори
Внутрішньо- і зовнішньополітичне становище Гетьманщини у 1652-1653 р.	Живопис	Смокиш М. «Бій І. Богуня з С. Чарнецьким під Монастирищем у 1653 р.», 1931р. (фрагмент картини)
Українські землі в системі міжнародних відносин	Живопис	Ікона «Покрова Богородиці» із зображенням Богдана Хмельницького, перша пол. XVIII ст. Шевченко Т. «Дари в Чигирині 1649 р.», 1844 р.
Українсько-московська міждержавна угода 1654 р. Военні дії в 1654-1655 рр.	Скульптура Живопис	Мікешин М. Пам'ятник Богдану Хмельницькому. Київ, 1888 р.. Добронравов М. «Іван Богун», 1952 р.

8 клас. Всесвітня історія

Тема	Вид мистецтва	Твори
Народження нової культури	Живопис Літерагура	Ганс Гольбейн Молодший. «Еразм Роттердамський», 1523 р., «Томас Мор», 1527 р. Томас Мор. «Утопія» (уривок)
Мистецтво Високого Відродження	Живопис	Леонардо да Вінчі. «Темна вечеря», «Мона Ліза», «Благовіщення». Мікеланджело Буонарроті. Розпис плафону Сікстинської капели Рафаель Санті. «Сікстинська Мадонна», «Афінська школа» Дюрер Альбрехт. «Чотири вершники», «Автопортрет», «Еразм Роттердамський» (гравюри), Босх Ієронім. «Віз сіна» Мікеланджело Буонарроті. «Давид», «Мойсей», «П'єта»

Тема	Вид мистецтва	Твори
Освіта і наука	Живопис Скульптура	Вермер Ян. «Астроном», «Торгури і страга відьом», 1514 р. Пам'ятник Джордано Бруно у Римі
Література й мистецтво	Література Скульптура Живопис Архітектура	Шекспір Вільям. «Гамлет» (уривок) Пам'ятник Дону Кіхогу і Санчо Пансі в Мадриді Рембрандт ван Рейн. «Нічна варта», «Повернення блудного сина» Рубенс Пітер Пауль. «Коронація Марії Медичі» Дієго Веласкес. «Пляхи» Донатو Браманте, Мікеланджело Буонарроті. Собор Святого Петра в Римі
Польська держава	Архітектура	Кафедральний собор. Вавель. XIV-XVI ст.
Московська держава	Живопис Архітектура	Васнецов В. «Цар Іван Васильович Грозний», 1897 р. Ківшенко О. Д. «Покликання на царство Романових — Михайло Федорович (Депутація від Земського собору)», 1880 р. Ікона «Покрова Богородиці» із зображенням Богдана Хмельницького та російського царя, 1-ша пол. XVII ст. Храм Василя Блаженного. XVI ст.

8 клас. Англійська мова

Тема	Вид мистецтва	Твори
Школа в моєму житті	Архітектура Живопис Пісенна творчість Фото мистецтво	Незвичайні форми счасних шкільних будівель у різних країнах Інтелектуальна еко-школа майбутнього Решетніков Ф. «Знову двійка», 1952р. Босс А. Школа (гравюра) Санті Рафаель. «Афінська школа» (фреска) Станца делла Сен'ятура, кабінет Папы Римского Пісня «Чому вчать у школі» (муз. В. Шайнського, сл. М. Пляцковського) Фото шкіл Англії
Книги — наші друзі	Література Архітектура	Кекстон У. «Разповіді з історії Трої» — перша друкована книга Англії. Британська бібліотека в Лондоні, Театр В. Шекспіра «Глобус» (Лондон)
Музика навколо нас	Архітектура Музичне мистецтво Хореографія Театр Фото мистецтво	Історія Англії в архітектурі (по кн.: Волков А. «Музика в камені») Пісня Jason Donovan — Sealed With A Kiss. Ірландські танці (відео) Уеббер Е. Л. Жінка в білому («Woman in White») (мюзикл) Фото групи «Біглз»

Тема	Вид мистецтва	Твори
Преса	Архітектура Видавнича діяльність Фотомистецтво	A papermill is a factory that produces paper(фото підприємства з виготовлення паперу) Популярні англійські журнали в Україні «Whatison», «Cosmopolitan» Фото членів королівської родини)
Географічний огляд	Архітектура Живопис Музичне мистецтво Кіномистецтво	Стоунхендж (англ. Stonehenge, «кам'яний хендж») — включена до списку Всесвітнього доробку кам'яна мегалітична споруда (кромлех) у графстві Уолтшир (Англія). Тауерський міст (англ. Tower Bridge) — розвідний міст у центрі Лондона над річкою Темза, неподалік від Лондонського Тауера. Портрет В. Шекспіра Народний інструмент Шотландії — волінка. «This is London» — фільм-путівник вулицями й місцями Лондону

8 клас. Література

Тема	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Омар Хайам. Відомості про відомого перського поета	Архітектура Образотворче мистецтво	Мавзолей Омара Хайама в Нішапурі. Илюстрації до іранського видання «Рубай»
Танка. Свіжість, гострота почуттів, поезиї Сайге	Живопис	Репродукції гравюр з альбому «Квіти» Кітагава Утамо

Тема	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Шекспір В. «Ромео і Джульєтта»	Кіномистецтво Пісення творчість	Кадри з к/ф «Ромео і Джульєтта» Дассен Д. «Якщо б не було тебе...»
Пушкін О. С. «Капітанська дочка». Утвердження свободи, гуманності, честі та обов'язку	Живопис	Перов В. «Суд Пугачова»

8 клас. Музичне мистецтво

Тема	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
«Велич музики Баха»	Скульптура Література	Роден О. «Мислитель» Дубровін Б. «Бах у Домському соборі»
Імпресіонізм та музика	Живопис	Кунджі А. «Місячна ніч на Дніпрі»
«Вічна молодість Фауста». Мистецькі зустрічі Ф. Ліста	Живопис	Рембрандт. «Фауст»
«Творчість Миколи Лисенка як відображення життя народу»	Українська література	Крищенко В. «Родина»
Станкович Є. «Диалог із сучасником»	Хореографія	Балет «Ольга» (фрагмент)
«Мелодії Щастя»	Живопис	Гончар І. «Веснянки»
«Народна музична драма»	Живопис	Репін І. «Портрет М. Мусоргського»

8 клас. Фізична культура

Модуль	Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Волейбол	Музика	Штраус Й. «Грім і блискавка» (полька)
Баскетбол	Музика	Фаль Л. «Ми танцюємо хоровод»
Легка атлетика	Скульптура	Мирон. «Дискобол»
Футбол	Кіномистецтво	К/ф «Гол»
Футбол. Вдосконалення техніки гри голкіпера	Кіномистецтво	Х/ф «Голкіпер республіки» (Мосфільм, 1936 р.) Відеофільм «Історія розвитку футболу»

9 клас. Алгебра. Геометрія

Тема	Вид мистецтва	Твори
Арифметична прогресія	Театральне мистецтво	Театр Діюнісія
Геометрична прогресія	Література	Салтиков-Шедрін М. «Господа Головлєви» (легенда про шахову дошку)
Гомотетія	Живопис	Малюнки пустелі Наска
Багатокутники	Архітектура	Біоформи в сучасній архітектурі. Паркет Будівля багатокутника в Лондоні. Піраміди Гізи. Піраміди Єгипту
	Образотворче мистецтво	Ілюстрації до книги «Про божественні пропорції» Леонардо да Вінчі
	Живопис	Дюрер А. «Меланхолія» (додекаедр) (гравюра) Далі С. «Гала перед розп'яттям на гіперкубі», «У пошуках четвертого виміру»

Тема	Вид мистецтва	Твори
Основні поняття стереометрії	Література Живопис Скульптура	Брюсов В. «Світ електрону» Ешер К. «Безмежність у мистецтві» Фальконе. «Пам'ятник Петру I»
Елементи прикладної математики	Література	Ільф І., Петров Є. «Дванадцять стільців» (Частина II. «Статистика знає все»)

9 клас. Хімія

Тема	Вид мистецтва	Твори
Вода як розчин. Будова молекули води. Поняття про водневий зв'язок. Розчинність, її залежність від різних чинників	Живопис Література	Айвазовський І. «Море» Мартінов Л. «Вода» Смирнов С. «Криштал»
Електрична дисоціація. Електроліти та неелектроліти	Фотомистецтво	«Електроліти в природі»
Тепловий ефект хімічних реакцій. Екзотермічні та ендотермічні реакції	Фотомистецтво	Фотовиставка «Реакції горіння — поезія вогню»

Тема	Вид мистецтва	Твори
Використання етанолу, метанолу, гліцерину. Отруйна дія спиртів, їх вплив на організм людини	Література	Хайям О. Рубаї («Про вино», «Про шкоду і користь виноградного грона»)
Значення хімічних процесів у природі	Живопис	Рерих М. «Гори» Левітан І. «Осінь» Моне К. «Ранок», Кустодієв Б. «Гроза»
Роль хімії в житті суспільства	Література Фотомистецтво	Чернишевський М. «Що робити?» (глава «Четвертий сон Віри Павлівни») «Виробництво хімічної продукції — від побутової хімії до нанотехнологій»
Місце хімії серед інших наук про природу. Роль хімічних знань у пізнанні природи	Література	Апдайк Дж. «Танці твердих тіл»

9 клас. Біологія людини

Тема	Навчальна дисципліна. Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Походження людини	Поезія Живопис	Гриммс І. «Походження людини» Кранах Л. «Адам і Єва»

Тема	Навчальна дисципліна. Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Організм людини як біологічна система	Хімія Історія Живопис	Елементарний склад живих систем Історія розвитку наук, які вивчають людину. Увага до здоров'я в різні часи Брюллов К. «Останній день Помпеї»
Регуляція функцій	Фізика Література	Природа нервового імпульсу Булгаков М. «Собаче серце»
Опора і рух	Фізика Література Скульптура	Важіль Юго В. «Людина, яка сміється» 1. Статуя куроса. VI ст.до н.е.. 2. Статуя кори. VI ст.до н.е.. 3. Мирон.Дискобол. V ст.до н.е. 4. Мікеланджело Буонарроті Давид. VI ст.до н.е.. 5. Леохар.Аполлон Бельведерський. Дейнека А. «Майбутні льотчики» Українські народні танці
Кров. Кровообіг	Хімія Фізика Література	Народні традиції. Традиційні дитячі танці. Розчини Дифузія в рідинах Амосов М. «Серце на долоні»

Тема	Навчальна дисципліна. Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Дихання	Фізика Хімія	Дифузія в газах і рідинах Типи хімічних реакцій Окислення.Властивості кисню
Травлення	Хімія Поезія Живопис	Типи хімічних реакцій. Каталізатори Кислоти та їх властивості Маяковський В. «Поради для здоров'я» Кустодієв Б. « Купчиха за чаєм» Веласкес. «Селянський обід» Піросмані. «Пікнік» Стен Я. «Дівчина з устрицями»
Обмін речовин і енергії	Фізика Хімія Історія медицини Географія	Потенційна і кінетична енергія.Закон збереження енергії Типи хімічних реакцій.Окислення Відкриття доктора Луніна. Загадкові хвороби Доля експедиції капітана Беринга
Виділення	Хімія	Розчини
Шкіра	Фізика Живопис	Випаровування Пластов А. «Зимня баня»
Сон	Живопис Література	Босх І. «Сон у літній день» Гоголь М. «Тарас Бульба» (уривок)

Тема	Навчальна дисципліна. Вид мистецтва	Міжпредметні зв'язки
Ендокринна регуляція функцій, розмноження та розвитку людини	Література Живопис	Тургенев І. «Живі моці». Доннер К. «Гаємниця анатомії». Рубенс. «Портрет Сусанни Фоурмент»
Темперамент	Живопис	Леонардо да Вінчі «Джоконда» Крамський І. «Незнайомка» Репін І. «Іван Грізний і син його Іван» Гоголь М. «Тарас Бульба» (опис характерів)

9 клас. Англійська мова

Тема	Вид мистецтва	Твори
Видагні місця Великобританії	Архітектура Музика Кіномистецтво Поезія	«Buckingham Palace» «Houses of Parliament» «Westminster Abbey» «Tower of London» «Madam Tussaud`s» Музична композиція «Dido's Lament» К/ф «Window in Britain» Роберт Б. «My heart`s in the highlands»

Тема	Вид мистецтва	Твори
Телебачення. Улюблені фільми та телепередачі	Кіномистецтво Телебачення	K/ф «JustinBieber, allaroundtheworld» Фрагменти програм англomовних каналів: - BBC - Discovery channel - Travel channel - CNN - EuroSport
Винахідники і винаходи	Живопис Технічні досягнення	Репродукції портретів відомих винахідників: - NicolaCopernic - Ivan Pavlov - Charls Darwin - Isaak Newton - MichaelFaraday - DmitryMendeleev Фото винаходів XX — XXIст.
Реп. Стиль у музиці	Музичне мистецтво Фотомистецтво Графіка	Уривки музичних творів у стилі реп відомих виконавців: - The Dirtball - Kingspade - Johnny Richter - Twizted Фото відомих виконавців руху «хіп-хоп» Графічні замальовки молодіжної культури «хіп-хоп»

Тема	Вид мистецтва	Твори
Бермінгем	Архітектура	Фото видатних місць Бермінгему: «Birmingham Town Hall» «The Queen Arms Pub» «Birmingham St. Philip`s Cathedral» «The University of Bermingham» «Centenary Square, hall of Memory»

9 клас. Українська мова

Тема уроку	Вид мистецтва, сфера діяльності	Твори
Складносурядні речення, його будова, засоби зв'язку в ньому	Живопис	Білокур К. «Квіти. Соняшники»
РЗМ Усний переклад тексту українською мовою (Київ — столиця України)	Архітектура Скульптура	Золоті ворота (м.Київ) Софіївський собор (м.Київ) Пам'ятники Т. Г.Шевченку, Б. Хмельницькому, Володимирі Великому
РЗМ Тематичні виписки	Авіаконструювання	Українські літаки
Узагальнення вивченого. Фонетика. Чергування голосних	Поесія	Коломієць Т. «Гінь» Барановська К. «Рідна мова»
Повторення вивченого. Частини мови	Поесія	Савицька І. «Квіти України»

9 клас. Українська література

Тема уроку	Вид мистецтва	Твори
«Поучення» Володимира Мономаха	Фотомистецтво Кіномистецтво	Володимир Мономах (фото) «Утворення Київської Русі» (документальний фільм)
«Слово о полку Ігоревім» — найвидатніша пам'ятка давньослов'янської літератури	Кіномистецтво Живопис	Д/ф «Битва на річці Калці» Васнецов В. «Після битви Ігоря з половцями»
Г. С.Сковорода — видагний український філософ, поет	Архітектура Скульптура	Музей Г. Сковороди в селі Сковородинівка Пам'ятники Г. Сковороді (м.м. Харків, Київ)
Котляревський І. «Наталка Полтавка»	Театральне мистецтво	Уривок із п'єси «Наталка Полтавка»
Т. Г.Шевченко — основоположник нової української літератури	Живопис Скульптура Кіномистецтво	Автопортрет Т. Г.Шевченка Пам'ятники Т. Шевченку (м.м. Полтава, Київ, Львів, Харків) Х/ф«Тарас Шевченко»

9 клас. Література

Тема	Вид мистецтва	Твори
Гете. Відомості по життю і творчість. «Фауст» як відображення передових просвітницьких ідей епохи. Суперечка про призначення людини	Музика Образотворче мистецтво Архітектура	Ліст Ф. «Фауст» Шуман Р. «Фауст» Малюнки Й. В. Гете. Кипренський О. Портрет Гете Лейпцизький та Стразбурзький університети
Протест проти схоластики, утвердження величчя розуму і творчих прагнень людини. Роль злого начала в пошуках і долі Фауста. Тема любові	Живопис Пісенна творчість	Делакруа Е. Літографії Рембрандт. Офортги Гуно Ш. «Фауст». Арія Мефистофеля у виконанні Ф. Шаляпина
19 століття — розвіт романтизму в західноєвропейському мистецтві. Настрій епохи в творчості Байрона. Романтична особа в лириці Байрона	Музичне мистецтво Живопис	Шопен Ф. 12 етюд «Революційний» Романс на вірші М. Лермонтова «Парус» Делакруа Е. «Свобода на барикадах». Лермонтов М. «Парус». Акварель
«Паломництво Чарльз Гарольда». Розчарування та самотність героя. Мотив романтичного збігу від дійсності. Картини боротьби за волю	Живопис Музичне мистецтво Архітектура Скульптура	Врубель М. «Демон сидячий». Гойя Ф. Жіночі портрети Айвазовський К. Морські пейзажі. Сєпія. Бетховен Л. «Патетична» Руїни Афіні Грецька скульптура

РОЗДІЛ ІІІ. ВІД КРАСИ В МИСТЕЦТВІ ДО КРАСИ В ЖИТТІ (виховна діяльність ЗЗСО)

...людина живе не для навчання, а для діяльності.

Ян Амос Коменський

Оновлення процесу виховання в загальноосвітніх закладах має здійснюватись на основі нового уявлення про роль виховання в процесі соціалізації особистості. З одного боку, навчально-виховний процес є єдиним, адже під час передачі й освоєння знань відбувається виховний вплив на учня особистістю вчителя, стилем спілкування, змістом предмета й темою уроку, методами роботи й майже структурою навчального заняття; з іншого — виховна робота в школі є «окремою» складовою шкільного простору, і якщо вона є систематичною, цілеспрямованою, комплексною, планомірно організованою й побудованою на принципах аксіоцентризму, демократизму, гуманізму, неперервності, послідовності, природовідності й культуровідповідності, становлення учня як особистості відбуватиметься найбільш гармонійно, без глибоких конфліктів і суперечностей.

Надаючи перевагу соціальному середовищу, його особливостям як домінуючому чиннику в процесі розвитку особисті, ми зовсім не нехтуємо індивідуальними особливостями учнів — навпаки: спираючись на ці особливості і враховуючи їх у виховній роботі, забезпечуємо можливість кожному розкрити й розвинути свої здібності, самореалізуючись у різних видах діяльності й різних соціальних ролях.

Пріоритетними у виховній роботі на сучасному етапі визнано:

- особистісно орієнтований підхід;
- орієнтація молоді на цінності світової, національної культури та культури рідного краю;
- збереження фізичного, психічного, морального здоров'я школярів;

- виховання патріотизму, громадянських якостей;
- забезпечення умов для формування в школярів життєвої компетентності.

Естетичне виховання в експериментальних школах, з одного боку, є окремим напрямом виховної роботи і включає в себе художньо-естетичну складову, з іншого — воно є необхідним компонентом інших напрямів: морального, громадсько-патріотичного, валеологічного (спортивно-оздоровчого), трудового, екологічного тощо.

На підставі співробітництва, взаємодії, діалогу в експериментальних закладах створено й продовжує розвиватись естетично ціннісне навчально-виховне середовище, в якому кожний (учень, учитель, батьки) долучаються до естетичних цінностей на правах активного учасника, діяча, творця. У цьому середовищі акцент зміщено з морально-повчального на змістово-конструктивний, творчий і технологічний аспект у контексті індивідуально-особистісної життєдіяльності, що цілком відповідає концепції життєтворчості особистості [63].

Однією з умов орієнтування школярів на естетичні цінності та їх включення у власну ціннісну, а можливо, і смисложиттєву систему є створення естетичного середовища в навчальному закладі, відкритого до активної взаємодії з навколишнім соціокультурним простором.

Глобалізаційні процеси в світі, які стосуються різних сфер людської життєдіяльності, в тому числі й культури, вимагають актуалізації культурологічного підходу в освіті з опорою на загально визнані художньо-естетичні цінності, що складають ядро високорозвинених національних культур.

Як зазначає відомий український психолог І. Бех, культурологічний підхід у ракурсі вирішення проблем сучасної освіти «потребує створення адекватного виховного простору, однією з форм якого має виступити особистісно розвивальне середовище як науково організований соціум, який відрізняється від звичайного середовища більш високими за замістом й інтенсивністю характеристиками спільної діяльності та спілкування,

емоційно й інтелектуально насиченою атмосферою співпраці й творення» [1, с. 21].

Безумовно, що в такому середовищі особистість і дитини, і дорослого гармонізується, розкриваються і розвиваються потенційні можливості кожного. І учень, і педагог повноцінно використовують свій життєвий час для саморозвитку й самовдосконалення.

Слід зазначити, що створення навчально-виховного естетично ціннісного середовища вимагає значних зусиль у першу чергу від учителів, адже для багатьох характерним є консерватизм і стереотипне мислення, руйнація яких потребує певного часу і заходів із боку зацікавлених у змінах керівників і педагогів.

При цьому ми абсолютно впевнені, що просування вчителів у напрямку естетичного саморозвитку, вдосконалення професійної майстерності, мають певний сенс як для них самих, так і для майбутнього нашої країни.

Ця впевненість ґрунтується на отриманих нами результатах зі створення розвивального навчально-виховного естетично ціннісного середовища в ряді загальноосвітніх закладів Луганської області, що стали учасниками регіонального експерименту з проблеми «Естетично ціннісний розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти». Свої наробки, отримані в межах експериментальної діяльності, вчителі презентували на міжнародних освітніх виставках, обласних і місцевих науково-практичних та науково-методичних семінарах, у виданнях Луганського інституту післядипломної педагогічної освіти, на сторінках видання «Шкільний світ».

Наповнення виховного середовища мистецьким, культурологічним, історичним, науковим матеріалом, що ґрунтується навколо естетичного ядра, сприятиме пізнавальній активності школярів, розвитку в них зацікавленості до пошуково-дослідницької діяльності і вирішення педагогічних завдань за принципом «Виховуємо красою».

«...педагогічна діяльність з естетичного виховання передбачає не тільки звернення до людських емоцій, до історично утвореного поняття краси, але перш за все виховання здатності створювати красу, постійне прагнення до неї», — зазначав А. Федь [87]. І з цим не можна не погодитись, адже тільки в діяльності людина усвідомлює суть прекрасного, у процесі пізнання й творення краси.

Формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій не завершується на уроках, а продовжується в естетичному полі дії, тобто в позакласній діяльності: в гуртках, факультативах, літературній вітальні, конференціях, вікторинах, творчих колективах, науково-дослідній роботі, різних видах проєктів, які є ефективним засобом реалізації особистісно орієнтованого підходу, коли кожна дитина й педагог почуваються в комфортних для себе умовах спілкування і взаємодії.

Широта вибору художньої-естетичної, спортивно-естетичної, науково-естетичної самореалізації дозволяє вирішувати завдання особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів до розвитку особистості школяра. Це дає змогу фактично звести нанівець негативні впливи засобів масової інформації, кримінальної субкультури, осіб із девіантною поведінкою.

Свій довільний час учні присвячують художній, конструкторській, спортивній, науковій, трудовій, соціально корисній діяльності, задовольняючи свої пізнавальні потреби та естетичні інтереси.

Якщо в позакласній виховній роботі використовуються найрізноманітніші форми організації школярів, від традиційних до інноваційних: гуртки, факультативи, тематичні вечори, диспути, бесіди, конкурси, турніри, фестивалі, виставки, екскурсії, проєкти, презентації, інтелектуальні та спортивні ігри, змагання, усні журнали, випуск стінгазет, колективні творчі справи, діяльність творчих колективів, історико-літературних та інших клубів тощо, отримати задоволення має можливість кожний, а зодовлення, як відомо, вагомий стимул до подальшої діяльності, саморозвитку.

У сучасному інформаційному просторі, з його динамічними технологічними змінами, пріоритетним для молодого покоління є не тільки накопичення знань та предметних умінь і навичок, а й формування навичок пошуку інформації, її відбору, аналізу, застосування в практичній діяльності, що є необхідним для набуття життєвої компетентності. Досягнення цієї мети значною мірою залежить від педагогічних технологій, які сьогодні використовуються педагогами в навчальній і виховній роботі.

Однією з найбільш продуктивних педагогічних технологій сьогодення, яка суттєво збагачує процес формування особистості, є проектна технологія, в основі якої лежить інтеграція та безпосереднє застосування учнями набутих знань під час практичної діяльності. Проектна діяльність спонукає учня зайняти активну, суб'єктну позицію, самостійно добувати, присвоювати і застосовувати нові знання, набувати власний досвід, аналізувати свою діяльність і її результати, формувати адекватну самооцінку. В основу організації проектної діяльності покладений метод проектів, який був запропонований і розроблений ще в 20-ті роки минулого століття американським філософом і педагогом Дж. Дьюї, його учнем В. Х. Кілпатриком і ґрунтувався на гуманістичних ідеях у філософії та освіті.

Метод проектів — педагогічна технологія, орієнтована на рішення учнем або групою учнів певної проблеми, яка вимагає, з одного боку, використання різних засобів і методів навчання, з іншого — інтегрування знань і умінь із різних областей як інтелектуальної, так і практичної діяльності. Отже, суть проектної технології полягає в гармонійному поєднанні академічних знань із прагматичними.

Активне включення учнів у створення проектів дає їм можливість освоювати нові способи людської діяльності в соціокультурному середовищі, що розвиває навички та вміння адаптуватися до мінливих умов життя.

У наш час, коли виникла необхідність у якісно нових підходах до навчання й виховання школярів, метод проектів знову затребуваний і популярний. Особливості проектної технології

у сучасній педагогіці розглянуто й описано в роботах О. Пехоти, М. Ступницької, В. Слободчикова та ін. Ними визначено завдання, етапи, складові технології, здійснено класифікацію проектів. Як зазначають дослідники, **проектна технологія спрямована на:**

- розвиток пізнавальних умінь і навичок учнів;
- вміння орієнтуватися в інформаційному просторі;
- самостійне конструювання своїх знань;
- інтегрування знань з різних областей наук;
- критичне мислення;
- орієнтацію на самостійний і колективний успіх;
- розвиток самостійності, відповідальності, вміння планувати, приймати рішення, оцінювати результати.

Означена технологія завжди орієнтована на самостійну діяльність учнів (індивідуальну, парну, групову), яку вони виконують у відведений для цієї роботи час (від кількох хвилин уроку до декількох тижнів, а іноді й місяців). Найчастіше тематика проектів визначається практичною значущістю питання, його актуальністю, а також можливістю його рішення при залученні знань учнів із різних наукових галузей, культурології, мистецтвознавства.

Проектна технологія передбачає:

- наявність проблеми, що вимагає інтегрованих знань і дослідницького пошуку її вирішення;
- практичну, теоретичну, пізнавальну, виховну значимість передбачуваних результатів;
- самостійну діяльність учня;
- структурування змістовної частини проекту із зазначенням поетапних результатів;
- використання дослідницьких методів, тобто визначення проблеми, висування гіпотези, формулювання завдань дослідження та їх вирішення, визначення методів дослідження, коригування, оформлення кінцевих результатів, аналіз отриманих даних, підбиття підсумків, висновки.

Використання проектної технології передбачає добре проду-

мане, обґрунтоване поєднання методів, форм і засобів навчання й виховання.

Для цього вчитель повинен

- володіти всім арсеналом дослідницьких, пошукових методів, умінням організувати дослідницьку роботу учнів;
- вміти організувати і проводити дискусії, не нав'язуючи учням свою позицію;
- направляти учнів на пошук вирішення поставленої проблеми;
- вміти інтегрувати знання із різних галузей для вирішення проблематики вибраних проектів.

Учнів потрібно поступово готувати для майбутньої роботи, тому для участі в проектній діяльності вони повинні знати і володіти основними дослідницькими методами (пошук джерел інформації, збір та обробка даних, бачення і висунення нових проблем, висунення гіпотез, визначення методів дослідження).

При використанні проектної технології кожен учень

- навчається здобувати знання самостійно і використовувати їх для вирішення нових пізнавальних і практичних завдань;
- набуває комунікативних умінь та навичок;
- опановує практичні вміння дослідницької роботи;
- збирає необхідну інформацію, вчиться аналізувати факти, робити висновки.
- Зазвичай кожен проект є результатом скоординованих спільних дій вчителя і учнів, оскільки:
 - вчитель допомагає учням у пошуку джерел;
 - сам є джерелом інформації;
 - координує весь процес;
 - підтримує і заохочує учнів;
 - підтримує безперервний зворотний зв'язок.

Завдяки методу проектів реалізується особисто орієнтований і діяльнісний підходи, відбувається пробудження в учнів пізнавального інтересу, розвивається емоційно-інтелектуальна сфера, формуються ціннісні орієнтації.

Використання проектної технології у роботі вимагає від учителя серйозної підготовчої роботи.

Етапи роботи над проектом Зміст роботи на етапі	Діяльність учнів	Діяльність учителя
<i>Підготовчий етап</i> а) вибір теми і цілей проекту (через проблемну ситуацію, бесіду, анкетування і т.д.); б) визначення кількості учасників проекту, складу групи.	Обговорюють тему з учителем і одержують при необхідності додаткову інформацію, встановлюють цілі.	Знайомить із суттю проєктної технології та мотивує учнів. Допомагає в постановці цілей.
Планування роботи а) визначення джерел інформації; б) планування способів збору і аналізу інформації; в) планування підсумкового продукту (форми представлення результату). Продукт: - звіт (усний, письмовий, усний з демонстрацією матеріалів); - видання збірки, фільму, макета, організація конференції тощо; г) встановлення процедур і критеріїв оцінки процесу роботи, результатів; д) розподіл обов'язків серед членів команди.	Визначають план дій. Формують завдання.	Пропонує ідеї, висловлює пропозиції, визначає термін діяльності (поетапно).

Етапи роботи над проектом Зміст роботи на етапі	Діяльність учнів	Діяльність учителя
Дослідницька діяльність Збір інформації, вирішення проміжних задач. Основні форми роботи: Інтерв'ю, опитування. Вивчення літературних джерел, історичного, культурологічного, мистецтвознавчого матеріалу. Організація екскурсій, експериментів, експедицій тощо.	Проводять дослідження, вирішуючи проміжні задачі.	Спостерігає, радить, опосередковано керує діяльністю, організує й координує в разі необхідності окремі етапи проекту.
Результати або висновки Аналіз інформації. Формулювання висновків. Оформлення результату.	Аналізують інформацію. Оформлюють результати.	Спостерігає, радить.
Презентація готового продукту Представлення різноманітних форм результату роботи.	Звітують, полемізують, доводять свою позицію, роблять остаточні висновки.	Слухає, ставить запитання в ролі рядового учасника.
Оцінка процесу і результатів роботи	Беруть участь в оцінюванні шляхом колективного обговорення й самооцінювання.	Оцінює зусилля учнів, креативність мислення, якість використання джерел, потенціал продовження роботи за обраною проблемою, якість звіту.

Різні типи проектів дозволяють вчителю вирішувати різноманітні дидактичні завдання, заздалегідь планувати розширення предметних, культурологічних, мистецтвознавчих знань, умінь і навичок учня, його загальнонавчальних умінь і навичок, компетенцій і грамотно управляти його діяльністю в ході роботи.

Вибираючи тип проекту, тобто домінуючу діяльність дитини, вчитель може цілеспрямовано впливати на її саморозвиток у цікавій, ненав'язливій формі.

Проектна технологія як додаткова до класно-урочної системи є надто корисною й цікавою, оскільки багато в чому задовольняє пізнавальні потреби дітей, а також потреби в дослідницькій та комунікативній діяльності.

Класифікувати проекти можна за: цілями; тематичними напрямками; масштабами діяльності; термінам реалізації; кількістю виконавців; важливістю результатів.

При цьому, незалежно від типу проекту, всі вони: у певній мірі унікальні й неповторні; спрямовані на досягнення певних цілей; обмежені часом; передбачають скоординованість дій учасників.

У залежності від педагогічних завдань учитель обирає той тип проекту, який буде найбільш ефективним для їх вирішення.

Наприклад, якщо вчитель хоче розвинути в дитини навички роботи з інформацією, уміння аналізувати тексти, ранжувати і перевіряти відомості з різних джерел, то для цього найкраще підійде **інформаційний** проект, мета якого — збір, оформлення та подання інформації. При цьому в проекті будьякого типу є етап збору інформації, але там це тільки засіб роботи, а в інформаційному проекті це — мета. Значить, для учня домінуючою стороною діяльності буде саме робота з інформацією.

Для розвитку аналітичних здібностей, критичного мислення, освоєння логічних способів сприйняття та обробки інформації більшою мірою підходять **дослідні** проекти. Метою учня в даному випадку є доказ або спростування гіпотези проекту. Для цього йому буде потрібно проводити експерименти, аналізувати їх результати, узагальнювати, порівнювати, виявляти закономірності, проводити аналогію, а також робити висновки, обґрунтовувати свою позицію.

Часто виникає необхідність удосконалювати практичні предметні вміння та навички учнів. Скажімо, для вміння інтегрувати знання доречно використовувати мистецтвознавчий і культурологічний матеріал разом із науковою проблемою. Для цього застосовується **практико-орієнтований** проект. Учитель може замовити своїм учням розробку презентації по своєму предмету або, наприклад, сценарій математичної ігри, словник фразеологізмів, історичний атлас і т.п. У ході роботи над створенням такого проектного продукту учні освоюють необхідні їм предметні знання, вміння та навички, розвинуть у себе діяльнісну компетентність.

Самий великий простір надає проектна діяльність для розвитку творчих здібностей. **Творчий** проект дозволяє учневі проявити себе, створивши твір будь-якого жанру. Такі проекти здатні кардинальним чином змінити уявлення оточуючих про автора проекту, підняти його статус у класі, знизити тривожність, підвищити самооцінку, не кажучи вже про безпосередній розвиток творчих здібностей дитини. Як відомо, будь-який художній твір потребує презентації та зворотного зв'язку від аудиторії (глядачів, слухачів, читачів), тому основне очікування буде пов'язане з розвитком творчих здібностей і комунікативної компетентності.

Розвиток комунікативних навичок також здійснюється в ході **ігрових або рольових** проектів. Метою автора такого проекту є залучення публіки (дітей і дорослих) у вирішення проблеми проекту. Щоб домогтися цього, доведеться не просто шукати інформацію або створювати твір мистецтва, потрібно буде організувати діяльність інших людей, залучати їх до роботи, яка має бути цікавою для всіх.

Звичайно, наведені вище закономірності умовні, оскільки в одному проекті можуть поєднуватися різні види діяльності.

Але, як правило, один із них все ж переважає.

Різноманіття типів проектів дає можливість вчителю вирішувати самі різні завдання навчання і виховання підлітків у цікавій для них формі. Це дозволяє учням активно здобувати і застосовувати знання і вміння, розширювати свій навчальний арсенал, а потім переносити набутий досвід на інші види навчальної та позанавчальної роботи.

Отже, тип проекту залежить від провідної діяльності учня і, у свою чергу, багато в чому визначає вид проектного продукту.

Творчі проекти найчастіше завершуються створенням творів мистецтва різних жанрів або проведенням мистецьких заходів. Практико-орієнтовані проекти, як правило, втілюються в матеріальних проектних продуктах, іноді у заходах або письмових інструкціях, рекомендаціях і т.п.

У результаті дослідницьких проектів можуть створюватися як наукові статті, брошури тощо, так і моделі або макети, навчальні фільми та комп'ютерні презентації, рідше заходи, наприклад, навчальна екскурсія або доповідь.

Кінцевим продуктом інформаційних проектів найчастіше стають брошури, таблиці, схеми, графіки, діаграми, які можуть бути як опубліковані на паперових носіях, так і розміщені в Інтернеті.

Ігрові та рольові проекти майже завжди пов'язані з проведенням заходів, які в цьому випадку є проектним продуктом, оскільки публіка залучається до вирішення проблеми проекту (наприклад, гра-дебати «Культурна інтеграція: за і проти»).

Яким би не був проектний продукт за своїм виглядом і жанром, він повинен повністю відповідати вимогам якості, тобто бути естетичним, зручним у використанні, відповідати цілям проекту.

На наш погляд, незалежно від типу проекту, в процесі його створення й захисту розкривається й розвивається творчий потенціал дитини. Із кожним новим проектом учень піднімається на новий рівень творчості, що пов'язано з постійним пошуком зробити щось нове, інше не тільки за власний попередній продукт, але й за результати проектної діяльності однолітків.

Отже, для використання проектної діяльності як ефективного засобу навчання і виховання, актуалізації й розвитку творчих здібностей, вибираючи тип проекту, вчитель повинен враховувати:

- а) вікові особливості та інтереси учня;
- б) вихідний рівень підготовленості учня (що він вже знає і вміє до початку роботи над проектом);
- в) що учень може робити повністю самостійно;

- г) що учень буде виконувати разом з учителем або під його керівництвом;
- д) якого роду допомога буде потрібна учню на кожному етапі роботи (навчальна, стимулююча організаційна);
- ж) чого учень зовсім не знає і не вміє до початку роботи, де буде шукати необхідні знання, як придбає потрібні вміння і навички;
- з) які зміни відбудуться в знаннях, уміннях, навичках, свідомості учня в ході і в результаті роботи над проектом.

Найскладніше для вчителя в ході проектування залишатися в ролі незалежного консультанта й утримуватися від підказок, навіть якщо учні «йдуть не туди». В учнів при роботі над проектом виникають специфічні складності, але вони об'єктивні, а їх подолання є однією з провідних педагогічних цілей методу проектів.

Учні, отримавши початкові навички дослідницької, творчої роботи на інтегрованих уроках, мають змогу поглибити знання, розвинути вміння під час літньої навчально-екскурсійної (освітньої) практики.

Теми для освітньої практики можуть бути пов'язані з проблемою експериментально-дослідної роботи. Так, в одному з експериментальних закладів за проблемою формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій пропонувались теми, які слід було розкрити у формі проектних робіт, наприклад:

Клас	Предмет	Тема
5	Історія	Ілюстрована історія Луганщини
	Література	Світ тварин на сторінках літературних творів та живопису
	Українська література	Українські народні символи в мистецтві
6	Література	Відомі ілюстратори літературних творів
	Французька мова	Видатні місця мого селища
	Трудове навчання	Виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва

Клас	Предмет	Тема
7	Література	Народні гадання в літературі та живописі
	Українська література	Дитячі оповідання П. Куліша та їх художники-ілюстратори
	Історія	Етнічна історія Луганщини
	Математика	Алгебра й гармонія
7–8	Трудове навчання	Ландшафт клумб
8, 10	Література	Портрет — дзеркало душі (літературний портрет у творах мистецтва)
	Українська література	Творчість Лесі Українки в живописі та музиці
	Історія	Культура рідного краю в кінці 18 століття
10	Українська література	Заочна екскурсія до музею Бориса Грінченка
	Історія	Культурне і духовне життя на Луганщині на початку ХХ ст.

Згідно з провідною ідеєю закладу учнями і педагогами розробили проекти «Архітектура — це застигла музика», «Через хореографію до естетичної культури», колективний творчий проект учнів 5–8 класів «Бал наук», колективний творчий проекту учнів 1–4 класів «Цариця наук — математика» та інші.

Педагогічний колектив школи із поглибленим вивченням окремих предметів, працюючи над проблемою «Формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій на уроках і в позакласній діяльності на аксіологічних засадах», своїм завданням основною мету своєї діяльності вбачав у підготовці естетично розвинутої особистості, здатної до збереження й творення естетичних цінностей навколо себе.

Для досягнення поставленої мети в школі було створено систему пошуково-дослідницької діяльності учнів, розвивались і запро-

ваджувались масові, групові та індивідуальні форми позакласної роботи. Традиційним у школі стало проведення туру предметних олімпіад «Зірки надій», де кожен учень має можливість проявити свої здібності та зайняти місце у рейтингу навченості; проведення предметних тижнів, що сприяють мотивуванню учнів до набуття знань та розвитку їхньої творчості. Різноманітні факультативи підвищують ступінь самостійності дітей і підлітків, формують навички дослідницької, творчої та проектної роботи. Щорічно завершення дослідницької роботи відбувалось у формі Свята Науки. Учні обирають та обґрунтовують теми досліджень, добирають літературу, необхідну для опрацювання теми, аналізують отриману інформацію, оформлюють проекти.

Спільною справою для учнівського і вчительського колективів стало створення проекту «Українська світлиця». Учні початкових класів змоделивали українську хату, її внутрішнє вбрання та реманент. Учні 5-х класів підготували макети кузні, чумацького возу, надали зразки вишивок, гончарних виробів та виробів із лози, тобто представили різні українські ремесла. Учні 6–8-х класів підготували фрагменти світлиці та подвір'я, де основна увага була приділена оберегам: квіти, рослини, ікони, рушники, елементи одягу— все, що символізує захисну силу. Класні колективи дев'ятих та одинадцятих класів виставили картини українських пейзажів.

Підсумки науково-дослідницької діяльності підводились на святі «Україна має таланти», який було проведено з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Найбільш вдалим визначено наукові проекти: «Золотое сечение», «Чудеса архітектури», «Дизайн штучних полімерів», «Жайвори над Луганщиною», «Пасхальні сувеніри», «З фізкультурою по життю», «Регіони України. Львів», «Різноманітність культур: толерантність», «Визначні пам'ятки Луганщини», «Жаворонки над Луганщиною» та інші.

Усі проекти відповідають сучасним вимогам, глибокі за змістом, оригінальні за формою презентації.

У додатках представимо кілька розробок позакласних заходів і проектів, підготовлених учителями й учнями експериментальних шкіл, основною метою яких є розкрити красу навколишнього світу.

РОЗДІЛ IV. ВИВЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ В ШКОЛЯРІВ ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

4.1. Критерії та показники сформованості в школярів естетичних ціннісних орієнтацій

Визначення критеріїв естетичної вихованості завжди викликає в науковців певні труднощі, що пов'язано зі складністю виокремлення та розумінням сутності структурних компонентів естетичної культури особистості та особливостями їх вимірювання. Це стосується і естетичних ціннісних орієнтацій як системного утворення, до розуміння якого застосовуються різні методологічні підходи.

Для визначення загальних показників становлення естетичних ціннісних орієнтацій велике значення мали праці філософів, педагогів, психологів, які досліджували основні категорії, пов'язані з поняттям «естетичні ціннісні орієнтації», питання психічного й соціального розвитку дитини в процесі сприйняття прекрасного в житті й мистецтва.

Сприймаючи явища природи, предмети побуту, мистецькі твори, вчинки людей тощо, дитина їх оцінює як прекрасне чи потворне, комічне або трагічне, звеличене чи низьке.

При цьому слід ураховувати, що естетичний аспект свідомості дітей, підлітків та молоді детермінується всіма явищами дійсності, тому його результат може бути неоднозначний у ціннісному відношенні.

Тож, як вважають учені й педагогіки-практики, створення необхідних умов для естетичного розвитку дозволяє не тільки навчити підростаюче покоління сприймати, цінити прекрасне, створене природою та людьми, брати участь у привнесенні краси в життя, але й коригувати негативні наслідки впливу соціокультурного середовища. У зв'язку з цим значно підвищується роль виховання у формуванні в особистості естетичних ціннісних орієнтацій, моніторинг та оцінювання результатів виховного впливу через їх співвіднесення з певними критеріями.

Визначення критеріїв, за якими оцінюватиметься результат освіти чи виховання, на думку науковців (А. Кир'якова, О. Руд-

ницька, С. Степанова та інші) варто починати з визначення структурних компонентів особистісного утворення, оскільки саме такий підхід слугує підставою для науково обґрунтованого й об'єктивно оцінювання ефективності навчально-виховного впливу.

Н. Крилова вважає, що критерії естетичної вихованості мають, з одного боку, фіксувати знання, вміння й навички, а з іншого — ставлення особистості до естетичної діяльності [44].

Аналіз існуючих досліджень із даної проблеми показує, що єдиної думки щодо структури естетичних ціннісних орієнтацій особистості та критеріїв їх оцінювання не існує.

Як складне цілісне утворення розглядають ціннісні орієнтації В. Алексеєва, О. Дробницький, Г. Єскіна, А. Здравомислов, М. Казакіна, Н. Липкань, Л. Орбан-Лембрик, Т. Фурсенко, Г. Шевченко та інші і пропонують власне бачення його структури.

М. Казакіна, Л. Орбан-Лембрик, Т. Фурсенко, С. Шандрук, Г. Шевченко мають спільні погляди щодо основних компонентів естетичних ціннісних орієнтацій, які, на їхню думку, є віддзеркаленням ціннісно орієнтаційної діяльності та соціального досвіду. Так, Г. Шевченко наголошує, що естетичний розвиток особистості слід оцінювати з урахуванням рівня розвиненості естетичноціннісного ставлення до дійсності, що включає естетичне сприйняття, почуття, оцінки, потреби, естетичні судження та ідеали, а також міри причетності до естетичної діяльності мистецтві й поза ним [93, с.13].

М. Казакіна, застосовуючи функціональний підхід, виокремлює такі складові ціннісних орієнтацій: знання як усвідомлення об'єктивної цінності; переживання цінності як потреби; мотивація поведінки індивіда в даний момент і програмування майбутнього, спрямованого на самовдосконалення й розвиток творчої індивідуальності [31, с.11]. Важливим, на нашу думку, в цій моделі є тісний зворотній зв'язок емоційного та мотиваційного компонентів, адже, як слушно доводить І. Попова, чим сильніше особистісні цінності пов'язані з діяльністю, тим адекватніше вони змісту потреб та інтересів [72, с.33].

На основі розуміння естетичних орієнтацій як основи до набуття особистістю здатності володіти естетичними знаннями в світі

прекрасного, вміти втілювати їх у власне життя, відображувати ціннісне взаємовідношення людини і світу О. Голубкова, І. Лавриш, В. Шахрай створюють подібні моделі естетичних орієнтацій, визначаючи когнітивно-пізнавальний, емоційно-емпатійний, діяльно-творчий компоненти [17; 43; 90]. Перший слугує підґрунтям для естетичного саморозвитку особистості, пізнання, осмислення й розширення естетичних знань; другий відображає сформованість емоційних реакцій на основі усвідомлення смислів і надання естетичної оцінки явищам дійсності; третій включає готовність до естетичної діяльності й визначає наявність в орієнтаційній системі моральних цінностей.

При цьому варто зауважити, що не завжди усвідомлені й декларовані особистістю цінності виконують функцію реальної збуджувальної сили. Це означає, як доводить Д. Леонтьєв, що у свідомості індивіда існують різномірні ціннісні уявлення, серед яких найбільш дієві ті, які усвідомлені й прийняті як особистісні [47, с.21].

В основі ціннісних орієнтацій Є. Подільська вбачає здатність суб'єкта до оцінної діяльності, адже людина в процесі життєдіяльності спочатку оцінює об'єкт сприйняття, а потім певним чином ставиться до нього. Тож, у будь-якій взаємодії присутнє пізнавальне і оцінне відношення суб'єкта до об'єкта. «У процесі виховання, під впливом реальної життєдіяльності людини складається система ціннісних орієнтацій як сукупність оцінок. Вона виражає змістовну сутність соціальної спрямованості особистості та є ядром її духовного світу, основою світогляду» [71, с.94].

Свій варіант моделі ціннісних орієнтацій пропонує В. Біруля, виокремлюючи змістовий (аксіологічні знання, їх усвідомлення і прийняття особистістю), операційно-діяльнісний (створення власної системи цінностей та оперування нею) і контрольнo-аналітичний (мотивовані вчинки та здатність до самооцінки) компоненти, кожний з яких включає наявність певних дій, які можна продіагностувати і зафіксувати, визначивши ефективність сформованості ціннісних орієнтацій за певними критеріями [6].

Розробляючи критерії й показники естетичних орієнтацій, як показує аналіз існуючих досліджень, науковці не тільки врахову-

ють характерні ознаки психофізіологічного розвитку школярів, але й особливості певного виду мистецтва, який стає домінуючим у процесі виховання, що, звичайно, має сенс.

За пізнавально-емоційним, перцептивно-аксіологічним та діяльнісно-творчим критеріями пропонує визначати рівень сформованості ціннісних орієнтацій підлітків у галузі музичної культури Т. Фурсенко [89]. На її думку, об'єктивними показниками цього психологічного утворення є: потреби та інтерес до музичного мистецтва, вміння оцінити музичне явище, міру пізнання музичної культури; віддання переваг, частота залучення до музичного мистецтва, оцінка жанрово-стильової специфіки, усвідомлення художньо-образного змісту музичної інформації, наявність і характер асоціацій; навички творчого оперування специфічними музичними засобами, творчий підхід до вибору форм музично-естетичної активності.

Як сходинку до усвідомлення індивідуальних можливостей у реалізації особистісних смислів життєдіяльності розглядає естетичні ціннісні орієнтації Н. Липкань: «Система ставлень до краси дозволяє особистості усвідомити як значущу мету здійснення власного потенціалу з позиції усталеності, повноти, гармонійності, осмисленості й продуктивності» [49, с.9].

Великого значення в процесі формування естетичних ціннісних орієнтацій, на думку багатьох науковців і педагогів-практиків (В. Біруля, Ю. Болотін, М. Боришевський, Р. Вороняк, К. Гавриловець, Е. Зауторова, Л. Коваль, Г. Кондратенко, Н. Крилова, Б. Ліхачов, Н. Миропольська, Л. Печко, О. Рудницька, Г. Тарасенко, Т. Фурсенко, В. Шахрай та ін.), становить взаємозв'язок естетичного й морального аспектів, обумовленого тим, що «...естетична цінність по внутрішній своїй суті прозора для всіх інших цінностей; виявляючи себе, вона може виявляти й розкривати інші цінності і, в першу чергу, цінності істини й добра» [91, с.158].

К. Гавриловець та І. Казимирська наголошують, що в центрі уваги вчителя має бути широта й сила емоційних реакцій школярів на естетичні явища, активна діяльність щодо втілення в життя моральних та естетичних норм, що загалом сприятиме виробленню

в них «морально-естетичного критерію достоїнства людини» [14, с.119], який, будучи усвідомлений і прийнятий як норма, стане точкою відліку при оцінці себе та інших.

Учені-педагоги (І. Гончаров, Є. Квятковський, М. Киященко, Л. Коваль, Г. Лабковська, Б. Ліхачов, Ю. Рубіна, Ю. Фохт-Бабушкін та ін.) на підставі результатів психологічних досліджень, які доводять існування взаємодії раціонального й емоційного в естетичному сприйнятті, виділяють як основні наступні критерії та показники сформованості естетичної свідомості, до складу якої відносяться ціннісні орієнтації: пізнавальний (наявність елементарного запасу естетичних і мистецтвознавчих знань, постійна потреба в їх поповненні, вміння їх застосовувати у власних естетичних судженнях і оцінках), почуттєво-емоційний (здатність до емоційного відгуку й естетичних переживань, пов'язаних зі сприйняттям явищ дійсності та мистецьких творів, вміння насолоджуватися прекрасним), діяльнісний (дії, спрямовані на створення краси в різних сферах життя).

Без певного запасу елементарних естетичних знань, зазначає Г. Лабковська, не можуть виникнути нахили та інтерес до естетично значущих предметів і явищ [101, с.60]. Естетичні орієнтації підлітків на цінності художньої культури ґрунтуються на вільному й усвідомленому виборі видів і жанрів мистецтва. Суттєву роль при цьому відіграють естетичні та мистецтвознавчі знання, що дає нам підстави для виокремлення **когнітивно-ціннісного критерію**, який визначатиме естетичноціннісний тезаурус особистості.

Як зазначають учені, суттєвою особливістю ціннісних орієнтацій, зокрема естетичних, є взаємозв'язок із мотиваційно-діяльнісною сферою особистості, її життєвими цілями, світоглядними позиціями. На думку американського психолога А. Маслоу, розвиток ціннісних орієнтацій обумовлює зміну основних структурних компонентів свідомості людини: «Поряд зі зміною ціннісних орієнтацій трансформуються й когнітивні здібності людини. Процеси уваги, сприйняття, навчання, запам'ятовування, забування, мислення, набувають зовсім іншої спрямованості, продиктованої новими інтересами й цінностями індивідууму»[55, с.110].

Розроблена О. Леонтєвим теорія діяльності розкриває особливості дій і поведження індивіда, які, з одного боку, обумовлюються його мотиваційною сферою [46], а з іншого — впливають на неї. При цьому, ціннісні орієнтації, — підкреслює В. Мухіна, — завжди випереджають мотиви діяльності, оскільки мотив — це спонукання до діяльності, пов'язане з задоволенням певної потреби [73]. З естетичною можуть поєднуватися інформаційна, комунікативна, пізнавальна потреби, кожна з яких генерує свою емоцію, а всі разом вони утворюють складний емоційний комплекс.

Як стверджує Ж. Юзвак, у процесі споглядання краси інтенсифікується розвиток інтелектуальної, емоційної сфери, емпатійності, адже естетичне явище викликає емоції радості, захоплення, а художні твори — складні почуття переживання. Небайдужа до естетичних цінностей людина прагне й сама бути красивою як зовні, так і в поведінці [102, с.51–52].

Існуючі докази й твердження зумовили виокремлення **емоційно-ціннісного критерію**, який охоплює весь спектр емоцій і переживань, що виникають у школярів під час сприйняття й творення естетичних цінностей.

Цінності засвоюються лише в тому випадку, якщо вони мають «особистий сенс», тобто відповідають потребам та інтересам індивіда, тому нами було виокремлено **ціннісно-особистісний критерій**, пов'язаний з індивідуальним вибором цінностей, розумінням сенсу свого життя, системою власних поглядів і переконань.

Б. Ліхачов визначає суть критеріїв естетичної вихованості школярів як єдність естетичного ідеалу і сьогодення, художнього смаку з розвинутою здатністю до відображення, переживання, судження і художньо-естетичної творчості [50, с.170].

Близькою до цього є думка Д. Леонтєва, для якого особистісні цінності — це «ідеали, які задають кінцеві орієнтири індивідуальної діяльності даного конкретного суб'єкта». При цьому, будучи «моделями должного», вони виводять діяльність індивіда щодо перетворення дійсності з контексту індивідуальної потреби в більш широкий, соціальний, контекст [47, с.24–25], що дає змогу для

виокремлення **ціннісно-діяльнісного критерію** оцінки сформованості в школярів естетичних ціннісних орієнтацій.

При визначенні показників відповідних даним критеріям необхідно враховувати вікові особливості шкільного віку, до якого вони застосовуватимуться. В нашій експериментальній діяльності ми виходили з того, що сенситивним для формування естетичних ціннісних орієнтацій є підлітковий вік, який характеризується, з одного боку, найбільшою суперечливістю емоційної й раціональної сфер особистості, з іншого — саме такий стан є найбільш сприятливим для формування естетичних орієнтацій, оскільки невизначеність ціннісної системи дозволяє ненав'язливо її скоригувати й спрямувати на самостійний і свідомий вибір справжніх цінностей.

Тому, враховуючи вікові зміни в естетичному ставленні підлітків до навколишнього середовища, філософські, психологічні та педагогічні дослідження про цілісність та взаємозв'язок когнітивних, емоційно-естетичних, аксіологічних та праксіологічних складових естетичного розвитку особистості, нами визначено чотири критерії сформованості в підлітків естетичних ціннісних орієнтацій.

Когнітивно-ціннісний критерій передбачає наявність естетичноціннісного тезаурусу; знання й розуміння понять з естетики та аксіології, вміння оперувати ними; здатність висловлювати власні думки стосовно естетичних цінностей; прагнення до пізнання естетичних явищ дійсності.

Показники:

- розуміння сутності естетичних цінностей, усвідомлення їх значення (функцій) в житті суспільства й окремої людини;
- знання основних аксіологічних та естетичних понять і категорій, їх прояву в художній та естетичній творчості;
- готовність до постійного поповнення знань з естетики та аксіології;
- вміння цілісно сприймати естетичний об'єкт із його зовнішніми зв'язками;
- знання основних критеріїв оцінювання естетичних явищ.

Емоційно-ціннісний критерій стосується емоційно-чуттєвої сфери підлітків; відображає емоційну розвиненість сприйняття

естетичних цінностей, готовність до їх споглядання й осягнення; вміння проникати в глибину естетичних об'єктів і явищ, отримувати від цього задоволення.

Показники:

- емоційно-сміслові осягнення будь-якого естетичного об'єкта;
- позитивне емоційне ставлення до естетичних цінностей;
- образність, емоційна забарвленість власних висловлювань стосовно об'єкта естетичного сприйняття;
- емоційна емпатія (емоційне осягнення сутності Іншого, або художнього образу, через ототожнення свого внутрішнього світу з його внутрішнім світом).

Особистісно-ціннісний критерій виявляє знання підлітком власної системи естетичних цінностей; сформованість естетичних потреб, інтересів, смаків та ідеалів; здатність до оцінювання естетичних явищ дійсності та їх диференціації.

Показники:

- розвиненість мотиваційно-потребнісної сфери до сприйняття естетичних цінностей на основі індивідуального вибору;
- усвідомлення краси як смислотворчої цінності та готовність до її відтворення у власній життєдіяльності;
- оцінювання естетичних явищ з індивідуальним судженням про них;
- самоаналіз власних естетичних проявів.

Ціннісно-творчий критерій передбачає дієвість естетичних ціннісних орієнтацій підлітка; спроможність використовувати набуті аксіологічні, естетичні, мистецтвознавчі та культурологічні знання у власній естетичній діяльності; спрямованість особистості на збереження й творення естетичних цінностей.

Показники:

- активний прояв набутих знань і морально-естетичних якостей у різних сферах життєдіяльності (міжособистісних стосунках, праці, побуті, навчальній діяльності, естетичному ставленні до природи);
- здійснення художньо-естетичної діяльності на основі естетичних критеріїв;

- оригінальність(самобутність) у створенні естетичних об'єктів;
- вміння ділитися набутим досвідом естетичної діяльності.
- Названі критерії є загальними для оцінки естетичних ціннісних орієнтацій молодших і старших підлітків, оскільки підлітковий вік характеризується спільними соціальними й психофізіологічними змінами з різницею в якості й динаміці їх проявів за статевими та індивідуальними ознаками, пов'язаними зі сприйняттям навколишнього середовища, естетичним досвідом, який вже було набуто в процесі життєдіяльності, ціннісними перевагами, рівнем інтелектуального розвитку тощо.

Спираючись на думку В. М'ясищева про те, що психологічні ставлення людини «являють собою цілісну систему індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними явищами дійсності [64, с.111], і, враховуючи наявність у ціннісній системі підлітка естетичних домінант, запропоновані показники естетичних ціннісних орієнтацій є також узагальненими.

4.2. Діагностування результатів експериментальної діяльності

Управління процесом формування естетичних ціннісних орієнтацій підлітків з необхідністю передбачає постійний моніторинг набутих результатів, перевірку ефективності використовуваних засобів і технологій.

Зрозуміло, що всі методи й методики, що застосовуватимуться для діагностування проміжних і заключних результатів мають бути валідними, давати об'єктивні показники і використовуватись в єдності: анкетування, бесіда, спостереження, опитування (за різними методиками) тестування, діагностичні творчі роботи, аналіз документації. Наприкінці для узагальнення отриманих результатів слід звернутись до математично-статистичних методів опрацювання даних.

Наведемо як приклад часткові результати моніторингу, що проводився в експериментальному закладі Луганської області (третій рік експериментальної роботи).

В анкетуванні брали участь 72 учня 6-11 класів. З них правильне розуміння естетичної культури мають 18 (25%), в основному

учні 10-11 класів, молодші гімназисти вказують лише складові естетичної культури.

Складові естетичної культури щодо їх значущості в житті учнів утворюють наступну ієрархію: естетика взаємин — 40 (56%), естетика побуту — 31 (43%), естетика вільного часу — 29 (40 %), естетика праці — 27 (38 %).

Майже всі опитані стверджують необхідність естетичної культури для сучасної людини. На їхню думку,

- вона дає змогу розширити світогляд — 14 (19%),
- бути цікавим для оточуючих — 14 (19%),
- потрібна для особистісного розвитку — 12 (17%),
- є перепорою аморальності — 10 (14%).

Усі респонденти правильно окреслюють коло предметів навчального плану, які сприяють естетичному розвитку:

- література — 58 (81%),
- музика — 33 (46%),
- образотворче мистецтво — 25(35%),
- художня культура — 25 (35%),
- хореографія — 19 (26%).

На думку учнів гімназії, у виховній роботі естетичний розвиток відбувається в

- колективних творчих справах — 22 (31%),
- діяльності театру пісні «Скворушка» — 16 (22%),
- гуртків декоративно-ужиткової творчості — 15 (21%),
- годинах моральності — 13 (18%),
- хореографічного колективу «Калина» — 13 (18%),
- культурно-просвітницькій діяльності — 11 (15%) .

Відповіді на запитання про роль родини в естетичному розвитку школярів свідчать, що багато батьків відсторонені від участі у вихованні естетичних орієнтацій своїх дітей. Формами впливу родини найчастіше називають: спільні подорожі до театру, філармонії, цирку — 28 (39%).

Має місце відповідь, що вплив родини полягає тільки у фінансуванні культурної програми дітей. На запитання стосовно коштів, які можна витратити, вибір зроблено такий:

- фестиваль прихильників пива — 9 (12 %)
- ремонт музичної школи — 29 (40 %)
- відкриття картинної галереї місцевих майстрів — 34 (47%).

У розумінні естетичних категорій «потворне — прекрасне» опитанні навели такі приклади :

Потворне	Прекрасне
Куріння	Дружба і кохання
Алкоголізм	Родина
Нецензурна лексика	Природа
Сварки	Благодійність і милосердя
Наркоманія	Творчість і мистецтво
Насилля	
Смітники	

7 із опитаних учнів мали труднощі у відповіді на це запитання. 90 % учнів вважають, що естетичному вихованню в гімназії приділяється достатньо уваги, 10% — вважають, що недостатньо. Пропозиції учнів щодо вдосконалення цієї роботи: відкрити картинну галерею, створити оранжерею квітів, організувати школу юного художника, гурток східних танців, більше концертних виступів, розвиток вуличних танців, частіше проводити літературно-музичні вітальні, арт-салони.

Найбільш вагомими для естетичного розвитку особистості є, на думку респондентів:

- розвиток хореографічних здібностей — 22 (31%),
- розвиток вокальних здібностей — 15(21%) ,
- музейна педагогіка — 12 (17 %) ,
- художня творча діяльність — 12 (17 %).

Гімназисти пов'язують свої подальші плани з власним естетичним розвитком: розширення світогляду шляхом музейної педагогіки — 20 (28 %), заняття хореографією — 15 (21 %), вокальна діяльність як шлях до професії — 10 (14%), розвиток здібностей в образотворчому мистецтві — 8 (11 %).

У нашому посібнику ми пропонуємо добірку діагностичних матеріалів, якими можна скористатись для перевірки сформованості естетичних ціннісних орієнтацій у дітей підліткового віку, оскільки саме і критерії, і показники, описані вище (п.4.1.), стосуються учнів 5–9 класів.

Анкета для учнів

Мета: Виявити рівень сформованості в підлітків естетичних ціннісних орієнтацій.

1. **Чи хвилює тебе краса природи?**
 - a) я не помічаю в ній нічого красивого
 - b) я люблю певну пору року
 - c) я завжди милуюся її барвами
 - d) ваша відповідь
2. **Що таке «естетична поведінка»?**
 - a) вміння гарно одягнутись
 - b) хороші манери
 - c) повага до інших людей
 - d) ваша відповідь
3. **Твоє ставлення до живопису**
 - a) мало знайомий з цим видом мистецтва
 - b) цікавлюсь, але не розбираюсь
 - c) отримую насолоду, споглядаючи твори живопису
 - d) ваша відповідь
4. **Твоє ставлення до архітектури**
 - a) нічого в ній не розумію
 - b) цікавлюсь
 - c) знаходжу насолоду, споглядаючи незвичайні архітектурні споруди
 - d) ваша відповідь
5. **Чим прекрасна людина?**
 - a) фізичною довершеністю
 - b) високими моральними якостями
 - c) зовнішньою красою
 - d) ваша відповідь

6. **Чи може бути красивою праця?**
- a) ні, це лише життєва необхідність
 - b) може, якщо її результати є привабливими
 - c) може, якщо праця є організованою й невиснажливою
 - d) ваша відповідь
7. **Чи є краса в науці?**
- a) я так не думаю
 - b) якщо досягнутий результат є красивим і корисним
 - c) якщо процес дослідження дає естетичне задоволення
 - d) ваша відповідь

Оцінювання результатів. При оцінці враховується самостійність і доведеність власної думки стосовно запропонованих запитань. Якщо підліток більше дає відповідей під літерою «а», в нього низький рівень сформованості естетичних ціннісних орієнтацій, переважання «b» і «c» — середній і достатній. Якщо він може обґрунтовано довести власну думку з виявленням естетичних знань — високий рівень.

Опитувальник

(для виявлення сформованості когнітивно-змістового та сенсорно-перцептивного компонентів естетичних ціннісних орієнтацій підлітків)

Завдання для 5 класу

1. Як ти розумієш вирази «краса природи», «гармонія навколишнього світу»?
2. Назви явища навколишнього світу, які ти вважаєш прекрасними.
3. Для чого людині необхідні красиві речі?
4. Напиши твір-мініатюру на тему «Моя улюблена квітка».

Додаткове завдання: Як ви розумієте вислів: «Хоча імена великих учених-теоретиків добре відомі, не кожен уявляє собі, яким чином вони працюють. Подібно до того, як художник висловлює свої думки і почуття у фарбах, скульптор — у глині, музикант — у звуках, так і професіонал від мистецтва науки використовує формули і закони, які, подібно кожному збагаченому відображенню навколишнього світу, являють собою ступінь краси. Найвища похвала, яку теоретик може заслужити, показуючи виведену форму-

лу, це захоплений вигук його колеги: «Як вона красива!» (Ханнес Альвена).

Завдання для 6 класу

1. У чому полягає для людини цінність природи?
2. Назви явища навколишнього світу, які ти вважаєш потворними.
3. Поясни, як ти розумієш вираз «красивий учинок».
4. Напиши твір-мініатюру на тему «Моя улюблена пора року».

Додаткове завдання: Як ви розумієте вислів: «Оскільки зростання знання — це серцевина всілякого прогресу, історія науки повинна була б складати ядро загальної історії. І тим не менше, одні лише люди науки або одні лише художники і гуманісти не змогли б вирішити головні питання буття: для цього потрібно, щоб усі ці діячі співпрацювали один з одним. Наука — завжди необхідна умова, але вона ніколи не буває достатньою. Ми жадаємо краси, і там, де немає милосердя, все інше марно і безглуздо» (Джон Сертон).

Завдання для 7 класу

1. Назвіть приклади прояву гармонії в навколишньому світі.
2. Які почуття викликають у тебе такі природні явища, як блискавка, тайфун, цунамі?
3. Яку цінність несуть у собі класичні літературні й музичні твори?
4. Напиши твір-мініатюру на тему «Мій улюблений вид мистецтва».

Додаткове завдання: Як ви розумієте вислів: «Математик так само, як поет і художник, створює узори. І якщо його узори більш сталі, то лише тому, що вони складені з ідей... Узори математика так само, як і узори художника чи поета, мають бути прекрасними; ідеї так само, як кольори і слова, мають гармонійно відповідати одне одному. Краса є перша вимога: у світі немає місця для некрасивої математики» (Г. Х. Харді).

Завдання для 8 класу

1. Назви явища природного світу, в яких в єдності виявляються пропорція і ритм.
2. Чи можна назвати математику «інтелектуальною музикою», а

музику «математикою почуттів»? Відповідь поясни.

3. Які речі, зроблені руками людей, викликають у тебе захоплення?
4. Напиши твір-мініатюру на тему «Красива людина для мене — це...»

Додаткове завдання: Як ви розумієте вислів: «...Архітектор має бути людиною грамотною, умілим малярем, вивчати геометрію, всебічно знати історію, уважно слухати філософів, бути знайомим із музикою, мати уявлення про медицину, знати рішення юристів і володіти знаннями в астрономії та небесних законах» (Вітрувій).

Завдання для 9 класу

1. Які естетичні характеристики надають навколишньому світу ознак краси й виразності?
2. Як ти розумієш вислів А. П. Чехова: «В людині все має бути прекрасним: і лице, і одяг, і душа, і думки»?
3. Чи згодний (на) ти з виразом «архітектура — застигла музика»?
4. Напиши твір-мініатюру на тему «Краса врятує світ».

Додаткове завдання: Як ви розумієте вислів: «Я бажаю, щоб художник знався якомога більше в усіх мистецтвах, але перш за все я бажаю, щоб він знав геометрію, адже жодний маляр не може добре писати, якщо він не знає геометрії» (Леон Баттіста Альберті).

«Осягаємо красу світу» (за Л. Печко)

(для виявлення сформованості когнітивно-змістового та сенсорно-перцептивного компонентів естетичних ціннісних орієнтацій підлітків)

(Узагальнений варіант типового розбору природного об'єкта)

1. Визнач естетичні особливості природного явища або предмета. Які він має властивості: з чим гармонізує його масштаб, розміри; знайди ознаки пропорції та симетрії:
 - форма, поверхня, з чим подібні? Що вони нагадують?
 - будова, склад частин. Що вони відбивають?
 - світлові та кольорові особливості. З чим можна порівняти?

- звукові ознаки. На що схожі, що нагадують?
 - чи є ознаки руху, розвитку?
2. Знайди своєрідні найвиразніші якості природного явища або об'єкта.
 3. Яку оцінку йому можна дати: прекрасне — потворне; особливе — звичайне. Чому ти так вважаєш?
 4. Чи відчувається в цьому явищі гра естетичних властивостей, сполук, контрастів?
 - а) дізнаватися про особливості літератури (що таке алегорія, чим відрізняється поезія від прози і т. п.);
 - б) подобається, коли на уроці читають вірші, оповідання, уривки з книг;
 - в) слухати розповідь учителя про життя якого-небудь письменника і про його книги;
 - г) писати твори;
 - д) робити доповіді, повідомлення про якого-небудь письменника, про прочитану книгу та її героїв;
 - е) подобається, коли обговорюються характери героїв книги, їх вчинки, взаємини;
 - ж) мені нічого не подобається на уроці літератури.
 5. Який настрій викликає це явище, чому?
 6. Чи оспівували це явище поети, художники, музиканти?
 7. Спробуй визначити тип краси цього явища (типи краси виділені Ю. Линніком):
 - конструктивний (краса, виразність будови);
 - декоративний (прикраса);
 - динамічний (краса, виразність руху);
 - змішаний (гармонійний, такий, що об'єднує декілька типів краси).

Методика «Естетичні орієнтації»

(за кн.: Изучение личности учащегося и ученических коллективов: Кн. для учителя/Л. М. Фридман, Т. А. Пушкина, И. Я. Каплунович. М.: Просвещение, 1988. 207с.)

Мета: виявити естетично-художні інтереси (переваги) школяра (мотиваційно-творчий компонент).

Хід виконання. Учням пропонується відповісти на запитання.

1. Який вид мистецтва тобі найбільше подобається?
а) театр; б) художня література; в) кіно; г) образотворче мистецтво; д) сучасна музика; ж) серйозна музика; з) жодний вид мистецтва мене не цікавить.
2. Яка розповідь, повість, роман, вірш чи п'єса тобі подобається? Напиши назву.
3. Напиши прізвище будь-якого письменника (крім тих, що вивчалися в школі) і назву будь-якої його книги.
4. Якщо ти прочитав за останні два тижні якісь книги (оповідання, повісті, романи, вірші, п'єси), то напиши назву кожної і загальну їх кількість.
5. Що тобі більше подобається на уроках літератури?
6. Який кінофільм тобі подобається? Напиши назву.
7. Напиши прізвище якого-небудь кінорежисера і назву будь-якого його фільму.
8. Скільки разів за останні два тижні ти дивився художні фільми?
9. Яка скульптура або картина художника тобі подобається? Напиши назву.
10. Напиши прізвище будь-якого художника або скульптора і назву якої-небудь його картини або скульптури.
11. Скільки разів за останні 12 місяців ти був на виставках картин чи скульптури?
12. Що тобі більше подобається/подобалося на уроках малювання?
 - а) малювати предмети;
 - б) слухати розповідь учителя про особливості живопису, про те, як треба дивитися і розуміти картини художників;
 - в) розглядати картини (репродукції);
 - г) слухати розповідь учителя про життя якого-небудь художника і про його картини;
 - д) малювати по заданій темі, робити малюнки до прочитаної книги;
 - е) малювати різні барвисті візерунки;
 - ж) нічого не подобалося.
13. Який музичний твір (симфонія, пісня, танцювальна мелодія, опера, балет, оперета) тобі подобається? Напиши назву.

14. Напиши прізвище якого-небудь композитора і назву його твору.
15. Скільки разів за останні 12 місяців ти бував на оперних, балетних виставах і концертах серйозної музики?
16. Скільки разів за останні 12 місяців ти бував на виставах театру музичної комедії і на концертах естрадної музики?
17. Що тобі більше подобається (подобалося) на уроках музики?
 - а) вчитися розуміти ноти;
 - б) слухати, коли вчитель розповідає про особливості музики, про те, як треба слухати і розуміти музику;
 - в) слухати на уроці музику;
 - г) слухати розповідь учителя про життя якого-небудь композитора і про його музику,
 - д) співати на уроці пісні;
 - е) нічого не подобалось.
18. Тобі подобається ходити в драматичний театр? Напиши назву вистави, яка тебе зацікавила (вистави, які ти бачив по телевізору, не називай).
19. Назви прізвище будь-якого театрального режисера і назву вистави, яку він поставив.
20. Скільки разів за останні 12 місяців ти дивився спектакль (у театрі, в Будинку культури, в школі)?
21. Які газети та журнали, присвячені літературі та мистецтву, або статті про мистецтво ти читав за останній місяць? (Якщо щось читав, то напиши назви газет, журналів, статей або про що вони).
22. Які за змістом телепередачі ти любиш найбільше?
 - а) коли розповідають про картини, скульптури;
 - б) коли виконують музичні твори;
 - в) коли розповідають про життя і творчість композиторів, про окремі музичні твори,
 - г) естрадно-розважальні передачі,
 - д) спектаклі, телеспектаклі, ляльковий театр;
 - е) коли розповідають про театр, театральних режисерів і акторів,

- ж) кінофільми, телефільми, мультфільми;
 - з) коли розповідають про історію кіно, про кінорежисерів і кіноакторів,
 - и) коли читають вірші, уривки з літературних творів, розповідають про письменників;
 - к) свій аріант.
23. Якщо ти читав за останні 12 місяців книги про літературу й мистецтво, то напиши їх назви (про кіно, театр, музику, про живопис і скульптуру, про літературу, про загальні питання мистецтва).

Обробка отриманих даних. Художні вподобання школяра аналізуються за двома складовими: за кількісними та якісними показниками. Кількісні показники характеризують інтерес за принципом «більше — менше» (**запитання 1, 4, 8, 11, 15, 16, 20, 22**). Наприклад, якщо учень часто ходить у театр і менше в музей, то театр його цікавить більше, ніж образотворче мистецтво. Але якість цього інтересу може бути різною: від бажання легко і весело провести час до потреби в душевному потрясінні, пізнанні себе і світу. Якісні показники, що свідчать про певний рівень художнього розвитку людини, зводяться до оцінки «краще — гірше» (**запитання 2, 6, 9, 13, 18**).

Іншою якісною характеристикою художнього інтересу є його рівень. Так, інтерес школяра може бути спрямований на засвоєння, коли він стежить за сюжетом фільму чи повісті; переживання, споживання художніх вражень: він переживає за долю героя, відчуває хвилювання від музики, розмірковує про закладені у творах думки і т. п. Цей інтерес може мати мистецтвознавчий характер. Наприклад, школяреві важливо не тільки отримати художнє враження, але і зрозуміти, як створюється твір, постаратися проникнути в його «таємниці», розібратися в історії мистецтва (**запитання 3, 7, 10, 14, 19, 21, 24, 5, 12, 17**). Цей інтерес можна спробувати порушити, якщо спеціально розповідати про автора, історію створення твору, знайомити з мистецтвознавчою періодикою, книгами, статтями.

Методика «Картинна галерея»

Мета: виявити індивідуальні особливості естетичних суджень учнів і бажаний ними жанр ЖИВОПИСУ (когнітивно-змістовий, сенсорно-перцептивний компоненти).

Порядок проведення. Необхідно підібрати приблизно 30 репродукцій картин чотирьох жанрів: 1) пейзаж, 2) портрет, 3) історичні та батальні картини, 4) картини на побутові сюжети. При груповому експерименті їх можна проектувати на екран. Експеримент краще проводити на уроці літератури чи малювання, тоді учні ніби виконують звичайне навчальне завдання.

Кожному учню пропонується: а) вибрати репродукцію, яка найбільше йому подобається, і записати про неї свою думку; б) вибрати кілька картин кожного жанру і записати свої судження про них.

Обробка отриманих даних. Аналіз результатів дозволяє з'ясувати, якому жанру надає перевагу учень: портрет, пейзаж тощо, які особливості картини привертають його увагу. У той же час з'ясується, які особливості жанру в першу чергу викликають естетичні почуття; різні ці особливості в різних жанрах чи однакові.

Методика «Музичний образ»

Мета: виявити вміння учнів виражати почуття словами, які виникають при сприйнятті музики (когнітивно-змістовий, сенсорно-перцептивний компоненти).

Хід роботи. Учні прослуховують мелодію, запропоновану їм учителем. Потім педагог пропонує описати словами образ, який виник у них при слуханні музичного твору (уривку). Список слів вивішується на плакаті або проектується на екран. Учні повинні проранжувати зазначені слова за мірою свого емоційного сприйняття. Вибрані таким чином слова повинні максимально точно описувати мелодію й ті емоції, які виникають.

Можливий список пропонованих слів: радісно, урочисто, енергійно, владно, зосереджено, масштабно (широко, розмашисто), важко, поетично (піднесено, натхненно), ніжно, спокійно, благоговійно (молитовно), сонливо (ліниво, розслаблено), абстракт-

тно (бездушно, механічно), зніжено (томно, сентиментально), безтурботно, похмуро (похмуро, тужливо), несміливо, таємно, грізно, пристрасно, схвильовано, роздратовано, зухвало, жартівливо.

Обробка отриманих даних. Учитель обговорює зі школярами складені ними списки слів, порівнює їх, обговорює, які слова більш точні і чому. Це дозволяє оцінити адекватність (правильність) як сприйняття і розуміння музики, так і її переживання.

Методика «Пам'ятник літературному герою»

Мета: виявити рівень вирішення школярами естетичних завдань (когнітивно-змістовий, сенсорно-перцептивний компоненти).

Хід роботи. Учням повідомляється про існуючу в світі цікаву тенденцію — ставити пам'ятники літературним героям. Так, у Мадриді є пам'ятник Дон Кіхоту і Санчо Пансі, в Лейпцигу — Мефистофелю, в Італії — Піноккіо та Блакитній феї, в США — Тому Соєру і Гекльберрі Фінну, в Данії — Русалочці, у Франції — д'Артаньяну.

Потім дітям пропонується висунути на конкурс проект пам'ятника своєму улюбленому літературному герою з розгорнутим обґрунтуванням і ескізом пропонованої скульптурної композиції. Таким чином, кожен школяр отримує два завдання: відповісти, якому улюбленому літературному героєві він хотів би поставити пам'ятник і за що; яким він уявляє собі цей пам'ятник і чому саме таким.

Після цього призначається компетентна конкурсна комісія, йде обговорення, присуджуються місця, премії і т.і.

Обробка отриманих даних. Особливість експериментального завдання полягає в тому, що з його допомогою вчитель отримує можливість активно і цілеспрямовано виявляти соціально-естетичні установки учнів. Крім того, завдання імітує творчу діяльність школярів, тому ще глибше і точніше виявляє особливості їх художнього сприйняття. Відповідаючи на перше запитання, учні повинні так чи інакше сформулювати своє ставлення до героя, мотиви вибору та критерії оцінки. Крім того, питання має (за ідеєю) наштовхнути школярів на співвіднесення суб'єктивної оцінної діяльності

(герой, якому ставиться пам'ятник, має бути улюбленим) з суспільно прийнятою його оцінкою, згідно з якою герой оцінюється як гідний пам'ятника.

Друге запитання стосується рівня творчої уяви школярів, їх уміння знайти яскраве вираження образу в наочно-речовинній формі скульптури. Відповідаючи на запитання, вони повинні виявити почуття міри, здатність інтуїтивно схопити єдність форми і змісту, вміння побачити в конкретному матеріалі (граніті, гіпсі, мармурі тощо) його можливості.

Графічна діагностична методика «Картина світу»

(за кн.: Барышева Т. А. *Диагностика эстетического развития личности: Учеб.-метод. пособ. / Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. — СПб.: Изд. РГПУ им. А. И. Герцена, 1999. 140 с. С. 92.*)

Модель світу, його картина, образ як уявлення про світ та усвідомлення себе в цьому світі є центральною частиною психічного життя людини. Модель світу — головна система координат, яка визначає сприйняття, осягнення, розуміння людиною навколишнього середовища.

Тест «Картина світу» допомагає виявити особливості світосприйняття, світовідчуття підлітків, суб'єктивне уявлення про навколишній світ.

Мета: вивчення індивідуальних особливостей «картини світу» підлітків.

Інструкція: Намалюйте «картину світу», тобто світ, його образ, як ви його себе уявляєте.

Матеріал: лист паперу, олівці та фарби.

Інтерпретація. На основі особливостей зображень виділяється п'ять видів малюнків:

1. «Планетарна» модель світу — зображення земної кулі та інших планет сонячної системи у вигляді загальноприйнятих нормативних знань.
2. «Пейзажна» модель світу — у вигляді міського або сільського пейзажу з присутністю людей, тварин, рослин (дерев, квітів та ін.).

3. Безпосереднє оточення, обстановка навколо себе, свого будинку, або ситуативна — «те, що спало на думку», несподівані образи (лампа, свічка), які відчуває людина.
4. Опосередкована метафорична картина світу, яка передає зміст у вигляді будь-якого складного образу. Такого типу картина найбільш близька художньому, естетичному сприйняттю світу.
5. Абстрактна, схематична, відрізняється лаконізмом будови у вигляді абстрактного образу, знаку, символу.

Методика діагностики рівня творчої активності учнів

(для перевірки мотиваційно-творчого компоненту естетичних ціннісних орієнтацій)

(за кн.: *Воспитательный процесс: изучение эффективности. Метод. рекомендації/Под ред. Е. Н. Степанова. М.: ТЦ «Сфера, 2000. 128 с. С. 40–46.*)

Мета: провести порівняльний аналіз щодо сформованості в учнів творчої активності.

Хід проведення. Замірювання здійснюються за чотирма критеріями: почуття новизни; критичність; здатність перетворювати структуру об'єкта; спрямованість на творчість.

Передбачено й контрольне опитування, спрямоване на порівняння оцінки відповідей й самооцінки якостей випробуваних.

Оцінювання критерію здійснюється за середньою оцінкою, яку отримує учень за кожним критерієм. При цьому важливо порівняти отримані результати з самооцінкою (див. нижче). Самооцінка за критерієм «почуття новизни» визначається за середнім балом відповідей на запитання 41–44; за критерієм «критичність» — на запитання 45–48; за критерієм «здатність перетворювати структуру об'єкта» — на запитання 49–52; за критерієм «спрямованість на творчість» — 53–56.

Наприклад, за критерієм «почуття новизни» середній бал склав 1,45, а самооцінка — 0,9. У цьому випадку ми коригуємо оцінку, розраховуючи середній результат між оцінкою й самооцінкою.

Можна визначити чотири рівня творчої активності школяра й окремих її аспектів: низький — від 0 до 0,4; середній — від 0,5 до 0,9; достатній — від 1,0 до 1,4; високий — від 1,5 до 2.

Опитувальник «Почуття новизни»

Оберіть ту відповідь, яка б відповідала вашому вчинку в запропонованих нижче ситуаціях (заповнюється символ відповіді в картках):

1.	Якщо б я будував дім для себе, то А) будував би його за типовим проектом Б) будував би такий, який бавчив у журналі чи кіно В) побудував би такий, якого немає ні в кого	0 1 2
2.	Якщо б мені треба було розважати гостей, то я А) провів би вечір, як проводять мої батьки зі своїми знайомими Б) вигадав би сюрприз для гостей В) провів би вечір, як улюблені герої кінофільму	0 2 1
3.	Серед запропонованих задач на контрольній я обираю: А) оригінальну Б) складну В) просту	2 1 0
4.	Якщо б я написав картину, то обрав би для неї назву: А) незвичну Б) точну В) красиву	2 0 1
5.	Коли я пишу твір, то: А) підбираю прості слова Б) намагаюся вживати слова, звичні для слуху й добре розкривають мою думку В) використовую оригінальні (часто іншомовні) слова	0 2 1
6.	Мені хочеться, щоб на уроках: А) всі працювали Б) було весело В) було багато нового	0 1 2

7.	Для мене в спілкуванні найважливіше: А) доброзичливе ставлення товаришів Б) можливість дізнатися щось нове В) взаємодопомога	0 2 1
8.	Якщо б я був кухарем, то: А) прагнув до того, щоб всі були ситі Б) створював би нові страви В) намагався б майстерно приготувати відомі страви	0 2 1
9.	Із телевізійних передач я б обрав: А) таємниці зірок Б) мандруємо світом В) надзвичайні новини	0 2 1
10.	Якщо б я почав мандрувати, то обрав би: А) найбільш зручний маршрут Б) невідомий маршрут В) маршрут, який сподобався моїм друзім	0 2 1

Методика «Ріпка»

(за кн.: *Воспитательный процесс: изучение эффективности. Метод. рекомендации/Под ред. Е. Н. Степанова. М.: ТЦ «Сфера», 2000. 128 с. С. 68–69.*)

Мета: визначити зміни, що відбулись в особистості упродовж навчального року.

Хід проведення. Учням пропонуються наступні запитання:

1. Подумай і надай чесну відповідь, що в тебе за минулий рік стало краще (постав поруч із літерою знак «+»), а що змінилось на гірше (постав знак «-»):
 - а) фізична сила й витривалість
 - б) розумова працездатність
 - в) сила волі
 - г) витримка, терпіння, наполегливість
 - д) розум, кмітливість
 - е) пам'ять
 - ж) обсяг знань
 - з) увага і спостережливість

- и) критичність мислення
 - к) вміння завжди бачити ціль і прагнути її досягти
 - л) вміння планувати роботу
 - м) вміння організовувати свою працю
 - н) вміння контролювати й аналізувати свою роботу і свої вчинки
 - о) вміння працювати самостійно
 - п) чуйність і повага до людей
 - р) вміння працювати в колективі й за необхідності допомагати товаришам
 - с) вміння підкоряти свої бажання інтересам справи, колективу
 - т) вміння бачити й цінувати прекрасне в природі, людині, мистецтві
 - у) вміння поводитись у суспільстві, красиво одягатись, мати привабливий зовнішній вигляд.
2. Над якими з названих якостей ти збираєшся працювати в найближчий час? (перерахувати літери з попереднього запитання)
 3. Які спеціальні здібності ти в собі відкрив у цьому році і зміг розвинути їх (танцювати, малювати, вишивати, в'язати, конструювати тощо)?
 4. Над якими з них ти зараз працюєш?
 5. Що б ти хотів собі побажати на майбутнє?

Обробка отриманих даних. Отримані результати можна систематизувати за допомогою таблиці.

ПІБ учня	Якості особистості			
	Фізична сила та витривалість	Розумова працездатність	Сила волі	Витримка, терпіння
1. Андреев М.				
2. Гуртяк С.				

Аналіз відповідей учнів дозволяє отримати інформацію про особистісне зростання учня, його самооцінку, зміни в розвитку. Порівняння отриманих даних із цілями, змістом, засобами організації процесу виховання дозволяє визначити ефективність виховних технологій.

Анкета для учнів 7-11 класів

(за кн.: *Воспитательный процесс: изучение эффективности. Метод. рекомендации/Под ред. Е. Н. Степанова. М.:ТЦ «Сфера, 2000. 128 с. С. 105.*)

Мета: виявити думку дітей про організацію виховного процесу в школі.

Хід проведення. Учні визначають окремі сторони життя школи за певний період часу. Для цього використовується наступна шкала відповідей:

«+» — покращення

«-« — погіршення

«0» — без змін

№ п/п	Окремі сторони життя школи	Оцінка
1.	Організація загальношкільних справ	
2.	Проведення позакласних заходів	
3.	Чергування по школі	
4.	Порядок у класі	
5.	Робота клубів	
6.	Діяльність гуртків	
7.	Діяльність факультативів	
8.	Проведення уроків	

Обробка результатів. По кожному пункту підраховується кількість «+», «-» і «0», і ці дані заносяться в таблицю:

Захід	Кількість відповідей (у %) за рік								
	2017			2018			2019		
	+	-	0	+	-	0	+	-	0

Методика вивчення мотивів участі школярів у діяльності

(за кн.: *Воспитательный процесс: изучение эффективности. Метод. рекомендации/Под ред. Е. Н. Степанова. М.: ТЦ «Сфера, 2000. 128 с. С. 32–33.*)

Мета: виявлення мотивів учнів у діяльності.

Хід проведення. Учням пропонується визначити, що і в якій мірі приваблює їх у спільній діяльності. Для відповіді використовуються наступна шкала:

- 3 — приваблює дуже сильно;
- 2 — приваблює в значній мірі;
- 1 — не дуже приваблює;
- 0 — не приваблює зовсім.

Що приваблює в діяльності:

1. Цікава справа.
2. Спілкування з людьми.
3. Допомога товаришам.
4. Можливість поділитися знаннями.
5. Творчість.
6. Отримання нових знань і вмінь.
7. Можливість керувати іншими.
8. Участь у справах свого колективу.
9. Можливість отримати повагу від товаришів.
10. Зробити добру справу для інших.
11. Виділитися серед інших.
12. Напрацювати в себе певні риси характеру.

Обробка та інтерпретація результатів. Для визначення домінуючих мотивів слід виокремити наступні блоки:

- А) колективіські мотиви (3, 4, 8, 10);
- Б) особистісні мотиви (1, 2, 5, 6, 12);
- В) мотиви престижу (7, 9, 11).

Порівняння середніх оцінок по кожному блоку дозволяє визначити домінуючі мотиви участі школяра в діяльності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Безденежных Е. А. Физика в природе и медицине. Київ: Радянська школа, 1976.
2. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості//Педагогіка і психологія. 1997. №1. С. 124–129.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науковометодичний посібник. Київ: ІЗМН, 1998.204 с.
4. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості// Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб./За заг. ред. О. В. Сухомлинської. Київ: АПНУ, 1997. С. 8–11.
5. Біруля В. В. Формування у підлітків ціннісних орієнтацій засобами художньої літератури у позанавчальний час: дис.к.п.н. — 13.00.07. Херсон держ. ун-т. Херсон, 2005. 190 с.
6. Боголюбов В. И. Инновационные технологии в педагогике// Школа. 2005. №1.
7. Божович Л. И. К развитию аффективно-потребностной сферы человека // Проблемы общей, возрастной и педагогической психологии. Москва: Просвещение, 1978. 464 с.
8. Болотін Ю. П. Література і мистецтво як джерело морально-естетичних цінностей у вихованні учнів // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб./ О. М. Павліченко (упор.), за заг. ред. О. В. Сухомлинської; О. П. Ігнатенко, Р. П. Скульський (ред.); АПН Укр., Центр Інф. та докум. Ради Європи в Укр. Київ: Б.в., 1997. 224 с. С.143–145.
9. Боров Ю. Б. Эстетика. Серия «Высш. образование». Ростов: Феникс, 2004.704 с.
10. Водзинская В. В. Понятия установки, отношения, ценностной ориентации в социологическом исследовании//Философские науки. 1968. №2. С.48–54.
11. Волович М. В. Математика без перегрузок.Москва: Педагогика, 1991.
12. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. Москва: Педагогика, 1991. 480 с.
13. Гавриловец К. В., Казимирская И. И. Нравственно-эстетическое воспитание школьников: Кн. для учителя. Минск: Народна асвета, 1988.128 с.

14. Глейзер Г. И. История математики в школе. 7–8 классы. Москва: Просвещение, 1982.

15. Головатый Н. Ф. Социология молодежи: Курс лекций. Київ: МАУП, 1999. 224 с.

16. Голубкова О. А. Ценностные ориентации личности как социокультурное явление (философско-методологический анализ): автореф. дис. к.ф.н. — 09.00.03. СПб, 1995. 21 с.

17. Гончаренко С. У. Гуманізація освіти як основний критерій розробки засобів реалізації сучасних технологій навчання / С. У. Гончаренко // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2001. Вип. 34.

18. Дем'янчук О. Н. Естетичний інтерес як педагогічна проблема // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. 1994. №2. С.12–16.

19. Дробницкий О. Г. Мир оживших предметов. Проблема ценности и марксистская философия. Москва: Политиздат, 1967. 351 с.

20. Дубровина И. В., Круглов Б. С. Психологические аспекты формирования ценностных ориентаций учащихся// Ценностные ориентации и интересы школьников: Сб.науч. трудов. Москва: Изд-во АПН СССР,1983.С.27–36.

21. Дубовик Л. П. Естетичні цінності і їх роль у формуванні особистості// Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару АПН України. Київ: Гнозис, 1998. С.328–333.

22. Дьяконов І. В. Соціально-філософський аналіз ціннісних орієнтацій учнівської молоді України: дис....к.ф.н. 09.00.03. Запоріжжя, 2008.

23. Жерносек І. П. Деякі ціннісні орієнтації молоді// Цінності освіти і виховання: Наук.метод.зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської та ін. Київ, 1997. С.39–41.

24. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (дата звернення: 10.08.2017).

25. Закон України «Про загальну середню освіту» URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення: 10.08.2017).

26. Концепція розвитку освіти до 2025 року. <http://osvita.ua/news/43501/> (дата звернення: 18.08.2017).

27. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. Москва: Политиздат, 1986. 223 с.

28. Зязюн І. А. Естетичний досвід особистості. Київ: Вища шк., 1984. 172 с.

29. Ігнатенко П. Р. Аксіологія виховання: від термінології до постановки проблем// Педагогіка і психологія. 1997. №1. С.118–123.

30. Искусство и ценностные ориентации личности / Ан УССР, Ин-т философии; Отв. ред. В. П. Михалев. Київ: Наук. думка, 1989.

31. Кабалевский Д. Б. Прекрасное пробуждает доброе/ Д. Б. Кабалевский // Эстетическое воспитание. Статьи, доклады, выступления. Москва: Педагогика, 1973. 334 с.

32. Каган М. С. Философская теория ценности. Санкт-Петербург: Петрополис, 1997. 205 с.

33. Казакина М. Г. Ценностные ориентации школьников и их формирование в коллективе. Ленинград: ЛГПИ, 1989. 83 с.

34. Киященко Н. И. Сущность прекрасного. Москва: Молодая гвардия, 1977. 192 с.

35. Киященко Н. И. Эстетика — философская наука. Москва: Издат. дом «Вильямс», 2005. 592 с.

36. Коваль Л. Г. Естетичне виховання учнів. Київ: Тов-во «Знання» УРСР, 1984. 32 с. (серія VII «Педагогіка», №10).

37. Коменский Я. А. Избр. пед. соч. в 2-х т. Т.1. М., 1982.

38. Кормин Н. А. Онтология эстетического / Н. А. Кормин. Москва: Наука, 1992. 117 с.

39. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л. М. Проколієнко; Упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. Київ: Рад. шк., 1989. 608 с.

40. Крижко В. В. Антологія аксіологічної парадигми освіти. Навч. посібник. Київ: Освіта України, 2005. 440 с.

41. Круглов Б. С. Роль ценностных ориентаций в формировании личности школьника: Сб. науч. трудов/Б. С. Круглов. Москва: Изд-во АПН СССР, 1983. С.4–11.

42. Крутоус В. П. Категория прекрасного и эстетический идеал/В. П. Крутоус. Москва: Изд-во МГУ, 1985. 167 с.
43. Кузнецов Н. С. Человек: потребности и ценности. Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1992. 152 с.
44. Крылова Н. Б. Эстетический потенциал культуры. Москва: Прометей, 1990. 146 с.
45. Лавриш І. М. Методика формування естетичних орієнтацій підлітків засобами дитячого музичного театру-студії: дис...к.п.н. — 13.00.02. Київ: Київський національний університет культури та мистецтв, 2008.
46. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Смысл; Изд-ий центр «Академия», 2004. 352 с.
47. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной конструкции // Вопросы философии. 1996. №4. С.15–26.
48. Лесняк Н., Мельниченко О. Збагачення мовлення учнів 5–9 класів лексикою образотворчого мистецтва. Збірник вправ і завдань з української мови. Тернопіль: Підручники і посібники, 1997.
49. Липкань Н. В. Становление эстетических ценностных ориентаций младших подростков на основе личностно-смысловой модели обучения: автореф. дис. к.п.н. — 13.00.01. Иркутск, 2007. 20 с.
50. Лихачев Б. Педагогика: курс лекцій. Москва: Прометей, Юрайт, 2000. 464 с.
51. Ліхачов Д. С. Цінність як категорія культури / Філософська думка. 1982. №5. С.76–85.
52. Личковах В. А. Переживание красоты. К: Мистецтво, 1987. 79 с.
53. Лыков В. Я. Эстетическое воспитание при обучении физике. Москва: Просвещение, 1986.
54. Макогон О. Е. Організаційно-педагогічні умови створення сприятливого навчально-виховного середовища в загальноосвітньому навчальному закладі: дис...к.п.н. — 13.00.01. Харків, 2006.
55. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. Санкт-Петербург: Евразия, 1999. 478 с.

56. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія. Київ: Промінь, 2006. 432 с.

57. Миропольська Н. Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика / АПН Укр. Ін-т проблем виховання. Київ: Парламентське вид-во, 2002. 204 с.

58. Миропольська Н. Є. Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова: дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01. Київ, 2003. 414 с.

59. Михайленко В. Е. Природа. Геометрия. Архитектура. Київ: Будівельник, 1981.

60. Михайлова Л. М. Мистецтво як ціннісно-орієнтуюча детермінанта естетичних переваг дітей підліткового віку// Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченко. 2010. №6 (193). С.173–180.

61. Михайлова Л. М. Сучасна естетична культура та її вплив на ціннісні орієнтації підлітків // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2012. №7 (232). С.73–79.

62. Михайлова Л. М. Гармонія» як естетична цінність та педагогічний феномен// Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченко. 2012. № 19 (254). Ч. I. С. 14–20.

63. Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник: У 2-х ч. / Ред рада: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін. К., 1997. Ч.1: Теорія і технологія життєтворчості. 392 с.

64. Мясищев В. Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений // Психологическая наука в СССР. Т.2. Москва: АПН, 1960. С.110–125.

65. Неменский Б. М. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания: кн.для учителя 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Просвещение, 1987. 255 с.

66. Новикова Л. И. Школа и среда. Москва, 1979.

67. Новикова С. В. Ценностные ориентации студентов педагогического вуза в сфере общения и пути их формирования: дис...к. п. н. — 13.00.01. Київ: КГПИ, 1984. 182с.

68. Овсянников М. Ф. История эстетической мысли. Москва: Высш.шк., 1984. 380 с.

69. Пехота О. М. Проектная технология // Образовательные технологии / Под ред. О. М. Пехоты. Київ, 2004. С. 148–162.
70. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: посібник. Київ: Академвидав, 2003. 448 с.
71. Подольская Е. А. Ценностные ориентации и проблема активности личности. Харьков: Основа при ХГУ, 1991. 164с.
72. Попова И. М. Ценностные представления и «парадоксы» самосознания // СОЦИС. 1984. №4. С.29–36.
73. Проблема формирования ценностных ориентаций и социальной активности личности: Сб. ст./ Под. ред. В. С. Мухиной. Москва: Мысль, 1981. 211 с.
74. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии [Текст]: Уч. пособ. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 713 с. (Мастера психологии).
75. Слостенин В. А., Чижакова Г. И. Введение в педагогическую аксиологию. Москва: Изд-ий центр «Академия», 2003. 192 с.
76. Снитко Е. С. Наименование цвета в дискурсе русской сказки // Русский язык и литература в учебных заведениях. 2002. №5. С. 19–25.
77. Сороко Э. М. Структурная гармония систем / Под ред. Е. М. Бабосова. Минск: Наука и техника, 1984. 264 с.
78. Столович Л. Н. Об общечеловеческих ценностях // Вопросы философии. 2004. № 7. С. 86–97.
79. Столович Л. Н. Эстетическая и художественная ценность: сущность, специфика, соотношение. Москва: Знание, 1983. 64с. (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Эстетика»; №1).
80. Ступницкая М. А. Новые педагогические технологии. Учимся работать над проектами. Рекомендации для учащихся, учителей и родителей. Ярославль: Академия развития, 2008.
81. Сухомлинська О. Цінності у вихованні дітей і молоді: стан розроблення проблеми // Педагогіка і психологія. 1997. №1. С. 105–111.
82. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. — Київ: Радянська школа, 1976. Т.2. 653 с.
83. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Київ: Рад. школа, 1973. 287с.

84. Тарасенко Г. С. Естетична цінність природи в системі стратегічних орієнтирів екологічного виховання // Педагогіка і психологія. 1997.№1. С.170–177.

85. Ткачова Н. І. Формування особистості учня у навчально-виховному процесі Харків: Вид. група «Основа»: «Триада+», 2007. 208 с.

86. Федотова В. А. Проект — эффективный метод обучения // Специалист. 2006. № 1.

87. Федь А. М. Эстетическое воспитание на уроках по основам наук. Київ: Радянська школа, 1984. 240 с.

88. Фохт-Бабушкин Ю. У. Искусство и формирование личности // Человек в мире художественной культуры: Приобщение к искусству: процесс и управление [Отв. ред. Ю. У. Фохт-Бабушкин]. Москва: Наука, 1982. С.157–207.

89. Фурсенко Т. Ф. Формування ціннісних орієнтацій підлітків у галузі музичної культури в позашкільних закладах: дис... к.п.н.-13.00.07 . — Ялта, 2005. 257 арк.

90. Храпченко М. Б. Эстетические и художественные ценности //Контекст. 1981. Москва: МГУ, 1982. С.47–65.

91. Чавчавадзе Н. К. Культура и ценности. Тбилиси: Мецниереба, 1984. 171 с.

92. Шахрай В. М. Формування ціннісних орієнтацій підлітків у діяльності дитячого театру: дис...к.п.н. — 13.00.07. Київ, 2003.

93. Шевченко Г. П. Эстетическое воспитание в школе: уч. пособие. Київ: Рад. школа,1985. 144 с.

94. Шестаков В. П. Эстетические категории: Опыт системного и исторического исследования. М: Искусство, 1983. 358 с.

95. Шефтсбери А. Эстетические опыты / Сост., перев., вступ. ст. и коммент. А. В. Михайлова. Москва: Искусство, 1979.

96. Шинкарук В. И., Яценко А. И. Гуманизм диалектикоматериалистического мировоззрения. Київ: Политиздат Украины, 1984. 255 с.

97. Шкаруба Л. М. Иллюстрация на уроке// Русский язык и литература. 1991. №3. С.46.

98. Штефан В. А. «В гармонии пера и кисти...» // Русский язык и литература в школах Украины. 2003. №36. С.9.

99. Шульга Р. П. Искусство и ценностные ориентации личности // АН УССР. Ин-т философии; Отв. ред. В. П. Михалев. Київ: Наук. думка, 1989. 120 с.

100. Щербаков Р. Н. Ценностные аспекты обучения в школе // Наука и школа. 1999. №1. С.5–10.

101. Эстетическая культура и эстетическое воспитание: кн. для учителя / Сост. Г. С. Лабковская. Москва: Просвещение, 1983. 304 с.

102. Юзвак Ж. Естетичне сприймання: психологічний аспект // Рідна школа. 2000. №12. С.51–52.

103. Юсов Б. П. Взаимодействие искусств: методология, теория, гуманитарное образование // Материалы науч.-практ. конф. Астрахань, 25–29 авг. 1997. 256 с.

104. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // В сб.: Методологические проблемы социальной психологии. Москва: Наука, 1975. 295 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Дослідження естетично ціннісної компетентності вчителів

Анкета 1

Шановний учителю! Для вирішення завдань естетичного виховання учнів у нашій школі просимо відверто відповісти на запитання анкети. Це дасть можливість вдосконалити діяльність педагогічного колективу з цієї проблеми.

1. Прізвище, ім'я, по батькові; шкільний предмет, який викладаєте.
2. Розкрийте зміст поняття «естетично вихована людина».
3. У чому, на Вашу думку, полягає сутність естетичних ціннісних орієнтацій особистості.
4. Яким чином Ваш предмет пов'язаний з естетичним та аксіологічним аспектами виховання. Чи відтворений цей зв'язок у програмах і підручниках?
5. Розкрийте сутнісний зміст понять «цінність», «естетична цінність», «краса», «гармонія».
6. Чи хотіли б Ви дізнатись більше про естетико-аксіологічні можливості Вашого предмета?
7. Чи вважаєте Ви себе творчою особистістю?
8. У чому сутність інтегративних технологій?
9. Чи використовуєте Ви інтегративний підхід при викладанні свого предмета?
10. Які інноваційні технології Ви застосовуєте у своїй роботі?
11. Чи існує зв'язок естетичної освіти й виховання зі здоров'ям дітей? Якщо «так», розкрийте його.
12. Яким чином Ви вирішуєте завдання естетичного виховання школярів?
13. Яких управлінських заходів, на Ваш погляд, слід ужити для естетизації навчально-виховного середовища вашої школи?
14. Чи бажаєте Ви працювати в творчій групі щодо реалізації завдань науково-методичної проблеми школи?

ДЯКУЄМО за відповіді!

Анкета 2

«Про естетику і мистецтво»

1. Як ви думаєте, що таке «прекрасне»?
 - а) витончене, красиве за формою
 - б) корисне, потрібне людям
 - в) досконале, що доставляє естетичну насолоду
 - г) те, що подобається
 - д) категорія естетики, яка служить для позитивної емоційної оцінки дійсності
 - е) інше (дати свою відповідь)
2. У чому, по-вашому, головне джерело прекрасного?
 - а) у природі
 - б) у мистецтві
 - в) у праці
 - г) у людських відносинах
 - д) у боротьбі
 - е) інше (свою відповідь написати)
3. Що таке мистецтво?
4. Чим відрізняється мистецтво від науки?
5. У чому виражається зв'язок мистецтва з життям?
6. У чому полягає головне призначення мистецтва в наші дні?
7. Наведіть приклад прекрасного і низького в мистецтві.
8. У вас є вільний час і всі умови. Ви ...
 - а) підете на виставу в театр
 - б) у кінотеатр
 - в) у консерваторію
 - г) будете читати книгу
 - д) підете бродити містом і дивитися на будівлі
 - е) відвідаєте виставку живопису
 - ж) будете дивитися телевізор (кінофільм, фігурне катання, спортивний матч)
 - з) інше (свою відповідь написати)
9. Як ви гадаєте, могли б Ви брати участь в будь-якому художньому конкурсі?
 - а) художнє читання

- б) малювання
 - в) хореографія
 - г) пантоміма
 - д) спів
 - е) гра на музичному інструменті
 - ж) читання віршів, оповідань
 - з) драматизація
 - и) художнє конструювання
 - к) робота з природними матеріалами
 - л) випалювання, вишивання
 - м) інше (написати)
10. Які риси, на Вашу думку, найкраще характеризують естетично виховану людину
- а) володіння знаннями про прекрасне
 - б) хороший смак
 - в) художньо-творчі здібності
 - г) уміння привносити новизну і красу в свою працю
 - д) нетерпиме ставлення до потворного
 - е) інше (написати)
11. Що, на Вашу думку, сприятиме поглибленню Ваших естетичних і мистецтвознавчих знань?
- а) відвідування театру, виставки
 - б) зустріч із діячами мистецтва
 - в) самостійне знайомство зі спеціальною літературою
 - г) перегляд телепередач
 - д) робота в мережі Інтернет
 - е) інше (надайте свою відповідь)

Анкета 3
«Про архітектуру»

1. Дайте визначення архітектури.
2. Які функціональні навантаження вона несе?
3. Які архітектурні стилі ви знаєте?
4. Назвіть найяскравіші споруди, виконані в цих стилях.
5. У чому суть сучасної архітектури?
6. Розташуйте в історичній послідовності архітектурні споруди: піраміда, зикурат, арка, колона, будинок, пілястр.
7. Розподіліть по групах (функціональні, конструктивні, декоративні) архітектурні деталі (фризи, камін, лоджія, вікно, колона, стіна, пілястр, еркер, портик, стовп, поручні).

функціональні	
конструктивні	
декоративні	

8. Назвіть імена відомих вам архітекторів.

Анкета для батьків

Шановні батьки! Просимо Вас взяти участь в анкетуванні з метою покращення виховної роботи з дітьми щодо розвитку їхньої естетичної і загальної культури. Відвертість Ваших відповідей дасть змогу виявити прогалини у нашій діяльності й усунути їх.

1. Чи впливає естетична освіта й виховання на загальний розвиток дитини?
А) так
Б) ні
В) певною мірою
2. Чи є необхідність в естетичному розвитку Вашої дитини?
А) так
Б) ні
В) не розумію, в чому це виявлятиметься
3. Чи хотіли б Ви взяти участь в організації виховних заходів у нашій школі?
А) так
Б) ні
В) інколи
4. Ви спілкуєтесь зі своєю дитиною з приводу телепрограм і кінофільмів, які вона дивиться?
А) так
Б) ні
В) інколи
5. Чи знаєте Ви про художньо-естетичні уподобання своєї дитини?
А) так
Б) ні
В) не розумію, про що йдеться
6. Якими якостями, на Вашу думку, характеризується естетично вихована людина?
7. Чим займається Ваша дитина в позанавчальний час?

8. Яке заняття Ви вважаєте найкращим для естетичного розвитку дитини у вільний час?
 9. Як часто Ви зі своєю дитиною відвідуєте культурно-просвітницькі заклади (театри, музеї, виставки тощо)?
 - А) один раз на тиждень
 - Б) один раз на місяць
 - В) один раз у квартал
 - Г) не пам'ятаю, коли це було
 10. У Вас є бажання, щоб Ваша дитина була естетично розвиненою?
 - А) так
 - Б) не обов'язково
 - В) не бачу в цьому сенсу
 11. Що Ви можете запропонувати для розвитку школи в цьому напрямі?
 12. Чи вважаєте Ви, що естетичне виховання дитини пов'язане зі зміцненням її здоров'я?
 13. Що Ви вважаєте головним у розвитку своєї дитини?
 - А) спілкування з дитиною, спільне проведення дозвілля
 - Б) матеріальне забезпечення
 - В) надання якісної освіти
 - Г) створення умов для збереження її здоров'я
- ДЯКУЄМО** за відповіді!

Карта основних кроків проведення експериментальної роботи за проблемою «Формування й розвитку естетичних орієнтацій школярів у навчально-виховному просторі ЗСО»

Орієнтовний термін	Основні кроки
січень 2017– серпень 2017	Опрацювання педагогічної, методичної літератури з проблеми експериментальної роботи, проведення науково-методичних семінарів. Творчі завдання вчителям.
вересень 2017 — травень 2022	Робота творчих майстерень у проєкті «Пошук» з пошуку зв'язків між уроками художньо-естетичного циклу та інших галузевих знань. Організація і проведення конкурсу «Урок року» із застосуванням міжпредметних зв'язків. Опис методичних прийомів, що використовуються в процесі застосування вчителями міжпредметних зв'язків. Реалізація загальношкільного проєкту (наприклад, «Мистецтво в нашому житті»), що реалізується в позакласній та позашкільній діяльності. Реалізація загальношкільного проєкту «Музика в житті й мистецтві». Робота творчих майстерень за проблемою «Музика на уроках і в позакласний час». Реалізація загальношкільного проєкту «Образотворче мистецтво у світовій, національній і регіональній культурі». Робота педагогічних майстерень за проблемою «Живопис та монументальне мистецтво на уроках і в позакласний час».

Орієнтовний термін	Основні кроки
вересень 2017 — травень 2022	Реалізація загальношкільного проекту «Архітектура як наука і мистецтво». Робота творчих груп за проблемою «Архітектура на уроках і в позакласний час». Спільна робота над загальношкільним проектом «Ми творимо світ», що реалізується в позакласній та позашкільній діяльності. Робота творчих груп із проблем «Художні та естетичні цінності в навчальних предметах», «Гармонія в житті й мистецтві», «Краса навколо нас». Використання творів мистецтва, що складають світовий і національний доробок художніх цінностей та культуру рідного краю, на уроках із різних галузей знань. Відпрацювання технології проведення інтегрованих уроків із застосуванням культурологічного підходу. Використання інтегративного підходу та ІКТ у виховній діяльності. Розвиток гурткової роботи, творчих об'єднань, художніх колективів.
вересень 2022 — грудень 2022	Моніторинг отриманих результатів. Узагальнення досвіду роботи школи з проблеми експериментальної роботи Підготовка до видання методичних матеріалів. Презентація досвіду на регіональних, Всеукраїнських та Міжнародних конференціях і виставках. Визначення нових орієнтирів у роботі ЗЗСО.

**Форми методичної роботи в експериментальній діяльності
за проблемою**

***«Формування й розвиток естетичних ціннісних орієнтацій
школярів у навчально-виховному просторі ЗЗСО»***

Творчі завдання для вчителів «Мистецтво на уроці» (пошук ефективних прийомів застосування мистецьких творів на уроках, встановлення зв'язків між твором і матеріалом навчального предмета).

1. Творча відпустка для виконання вчителями проекту «Мій предмет і мистецтво» (10 додаткових днів до основної щорічної відпустки).
2. Педагогічні олімпіади «Мистецтво і Я».
3. Конкурс «Дивуватися!» (презентація нестандартних уроків із використанням поліхудожнього підходу та інтерактивних форм роботи)
 - Фестиваль методичних ідей «Єврика» (із використанням культурологічного підходу та мистецтвознавчих знань)
 - Педагогічні читання «Ідеї Б. Неменського та Б. Юсова на моєму уроці»
 - Педагогічний ринг «Знаю, вмію, застосовую» (рішення педагогічних ситуацій із використанням знань видів, творів і жанрів мистецтва, художніх стилів і особливостей різних культур).
 - Презентація комп'ютерних альбомів «Архітектура Середньовіччя», «Українське барокко в архітектурі», «Дерев'яна архітектура», «Архітектура Сходу», «Архітектура Далекосхідних країн», «Архітектура Ренесансу».
4. Презентації авторських програм із мистецтва «Естетика», «Хореографія», «Художня вишивка», «Музика в сім'ї муз».
5. Вернісаж «Сто великих картин».
6. Конкурс творчих проектів учителів «Сто великих композиторів», «Сто великих скульпторів», «Сто великих музеїв світу».
7. Захист дидактичного матеріалу на основі зв'язку мистецтвознавчого матеріалу з предметним.

**НАВЧАЛЬНА ТА ПОЗАКЛАСНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
Гірська багатопрофільна гімназія Попаснянської районної ради
Луганської області
Позакласний захід
«Національні символи України в контексті
декоративно-вжиткового мистецтва»**

Дробатюк Ю. Ю., учитель англійської мови

Демиденко О. В., учитель англійської мови

Мета: ознайомити з національними символами України та видами декоративно-вжиткового мистецтва в Україні; виховувати в учнів почуття любові до Батьківщини, патріотизм, інтерес до народних ремесл; розвивати творчі здібності учнів, естетичну культуру, художній смак; вчити розпізнавати види декоративно-вжиткового мистецтва.

Обладнання: мультимедійний проектор, плакат із зображенням гілочок калини, лист ватману, фарби, макети калини, рушники.

Хід уроку

I. Організаційна частина

1. Привітання

2. Вступне слово вчителя

Народне образотворче і декоративне мистецтво своїми коренями сягає глибокої давнини. Воно нерозривно поєднано з магічно-обрядовою і господарською діяльністю людини. Саме тому твори народного мистецтва містять як духовні, так і матеріальні ознаки. Між звичайними побутовими предметами з дерева, глини, каменя та інших матеріалів і предметами-творами народного мистецтва не існує чіткої межі.

Народне мистецтво яскраво характеризує національні особливості нації, локальні відміни етнографічних груп, це — «минуле в сучасному». З минулим народні художні твори єднає традиція та колективний спосіб її регулювання. Лише завдяки незліченним

повторенням схем, мотивів, образів, форм утверджується художня традиція і передається з покоління у покоління, удосконалюючись і набуваючи чарівної довершеності.

Художніми ремеслами вважалися види професійної діяльності, які вимагали складного устаткування і тривалого навчання: малярство, сницарство, шовкоткацтво, художнє ковальство, золотарство та ін.

Народне мистецтво існує у двох формах: перша — творчість народних майстрів для себе і близьких; друга — народні художні промисли (ручне виготовлення художніх виробів окремими майстрами й організованими підприємствами для збуту). Народне декоративно-вжиткове мистецтво містить багато видів і жанрів (типологічних груп) залежно від матеріалу, техніки виготовлення та функціонального призначення виробів.

(Учитель зачитує вірш «**Барви мистецтва**»)

А вічності дзвін знов лунав на світанку,
Крізь тумани століть у квітучім серпанку,
Що є на Україні незмінне багатство –
Це наше барвисте народне мистецтво.
І казковим орнаментом квітне хрестик, низинка,
Білосніжним мереживом, мов павутинка.
І барвінкове суцвіття про проста в тім серпанку,
В молодій чудовій святій вишиванці.
А у розцвіті барв з колоритом чудовим
Народився яскравий килим народний.
Ось. Різьблена таріль, скринька та топірець –
Шкріблякові нащадки донесли до нас.
У прикрасах тонких відчувається дзвін,
У прозорих струмках відбивається він.
І нема в цій красі ні межі, ані краю.
В ній священна любов в низ посланні із раю.
Хай цвіте, хай усюди примножитьсь рясно
Неозоре яскраве Прикарпаття мистецтво.
Хай чарівність його назавжди окриляє,
Хай квітує красою народне багатство.

II. Основна частина

1. Виступи учнів 10 класу про декоративно-вжиткове мистецтво в Україні

А) Писанкарство

Одним з унікальних явищ у декоративному мистецтві України є розпис великодніх яєць — писанок. Українські писанки беруть свій початок від прадавніх вірувань нашого народу. Якщо за часів язичництва писанку розписували до свята Весни, то за християнства — до Великодня, свята Воскресіння Христового. У слов'ян яйце було початком всього, прообразом космосу. Вони вірили, що весь світ подібний до великого яйця: шкаралупа — це небо, плівка — хмари, білок — вода, жовток — земля. Символіка яйця як зародку нового життя також перегукувалася із символікою сонця, якому поклонялися предки українців, вбачаючи в цьому небесному світілі запоруку відродження природи і життя.

У залежності від регіону існують відмінності в композиції декору, кольоровій гамі, поділі поверхні писанок. Численні хрести та перехрещення символізують родючість, кільця та прямі лінії в свідомості наших предків асоціювалися з чоловічим та жіночим початками, кольорова гама відображала навколишню природу.

У багатьох народів світу й дотепер існує звичай використовувати яйця у Великодніх святкуваннях, але вони переважно роблять крашанки (тобто, варені яйця, зафарбовані в один колір). В Україні ж писанкарство досягло найвищого рівня свого розвитку і стало окремим видом мистецтва, а писанка — одним з культурних символів України.

Б) Вишивка

Вишивка — один із найбільш поширених і популярних видів народного декоративно-вжиткового мистецтва в Україні.

Основною функцією вишивки є оздоблення одягу та тканин для обладнання й прикрашення житла і церков. Вишивані виробы, зокрема рушники, — неодмінний атрибут цілого ряду обрядів та ритуалів українців. Упродовж віків у кожному регіоні України створювалися своєрідні прийоми художнього оздоблення тканин вишивкою. Відмінності ж полягають у місці розташування

орнаменту, його величині, особливостях мотивів, їх розміщенні та компонованні, барвах, колориті тощо.

Спочатку вишивали лляними, конопляними нитками та нитками з нефарбованої і білої вовни. У ряді регіонів України у вишивці згодом почали використовувати металеві, золоті і срібні нитки, коралі, перли, «пацьорки», коштовне каміння, «лелітки» тощо.

Вишиванка... Шматочок тканини, перетворений за допомогою нитки, голки та ніжних жіночих рук на цілий Всесвіт зі своїм власним таємним життям.

Нині проводиться багато досліджень із метою відновлення та повернення людям того справжнього, закодованого у вишитих знаках змісту, через який до нас промовляють наші пращури. Можливо, відкривши до кінця значення цих знаків і символів, українці зможуть зрозуміти сенс свого буття, згадати своє минуле, або навіть побачити своє майбутнє. Українська народна вишивка є одним із найдавніших, найулюбленіших і найпоширеніших видів декоративно-вжиткового мистецтва.

За мотивами орнаменти вишивок поділяються на чотири групи

- *геометричні* — різноманітні кружальця, трикутники, ромби, кривульки, лінії, хрести символічно відображали уявлення наших предків про світобудову;
- *рослинні*, в основі яких лежить культ поклоніння природі, рослині. Крім поширеного символу «дерево життя», який зображається стилізовано у формі листя або гілок, у вишивках із рослинним орнаментом популярні стилізовані зображення Берегині, використання таких мотивів, як «виноград» — символ добробуту, щасливого одруження, «барвінок» — символ кохання тощо;
- *рослинно-геометричні* орнаменти поєднують у собі основи геометричного і рослинного орнаменту.
- *зооморфні (тваринні)*, де зображуються тотемічні й солярні тварини, а також звірі, що позначають три яруси «дерева життя».

Вишивка

Вічна пісня барв і кольорів,
Неповторна музика натхнення!
Шепіт трав і шелест яворів,
І дзвінки турботи сьогодення.
Хрестиком покладено в рядки,
Поспліталось, блиснуло веселкою
Ніжність материнської руки
Пісні ще весільної, веселої.
Дух народу в колір заплете,
Проросте і піснею, і цвітом.
А над світом, гляньте, а над світом
Українська вишивка цвіте.

Український рушник можна читати, як книгу. Кожний колір має своє значення:

червоний — вірність у коханні;

чорний — туга, журба;

блакитний - небо, вода;

жовтий — сонце, хліб;

зелений — доброта;

фіолетовий — повернення додому.

Кожний вишитий елемент також має певне значення:

горизонтальні лінії — символ землі;

хвилясті лінії — символ води, чистоти, родючості;

хрест — знак Всесвіту;

меандр — нескінченність;

квадрат — знак землі, безпеки;

трикутник — гора, сходження, благополуччя;

ромб — добробут.

В) Витинанки

Витинанка — орнаментарні і фігурні прикраси житла, ажурно витяті ножицями, штам пельками, ножем із білого або кольорового паперу. Ажурні витинанки відомі ще з V ст. до н.е. Це були вироби зі шкіри та хутра. Перші паперові прикраси, які можна вважати аналогами традиційних витинанок в Україні, виникли

в Китаї і пов'язані з винаходом там паперу. Витинанка в Україні відома з XIX ст., коли була побудована перша паперова фабрика. З того часу українці прикрашають своє житло цими витворами мистецтва. Найпоширенішим матеріалом для витинанки є тонкий папір яскраво насичених кольорів. Також можна використовувати фольгу, папір з особливою текстурою, канцелярський папір. Витинанки наклеюються клеєм. Інструменти — ножиці, штампельки, ножі.

Класифікація витинанок

За кольором

- ✓ однокольорові — виконані в одному кольорі;
- ✓ багатокольорові — при створенні яких використовувалося багато кольорів;
- ✓ з підкладкою, які розташовані на тлі іншого кольору.

За сюжетом

- ✓ дерево життя;
- ✓ зображення тварин та птахів;
- ✓ зображення сюжету із фігурками людей.

За технікою

- ✓ ажурні — зображення містяться у прорізах;
- ✓ силуетні — зображення виступає силуетом;
- ✓ одинарні — виготовлення з одного аркушу паперу;
- ✓ складні — з кількох аркушів паперу;
- ✓ аплікаційні;
- ✓ накладні — накладені одну на одну гіркою;
- ✓ складені — витинанки, зображення яких утворені з окремих елементів.

Г) Плетіння з бісеру

Батьківщина бісеру — Стародавній Єгипет, де з непрозорого скла виготовляли штучні перлини, які арабською мовою називались «бусра», звідки й пішла його назва. Тут бісер і намистинки були не тільки прикрасою, а й засобом обміну на інші товари: бісер за своєю цінністю переважав золото і срібло. На території нашої держави бісер був відомий ще за часів Київської Русі, про що свідчать археологічні дані та письмові джерела. Численні вироби й

прикраси зі скла, знайдені у VIII-XII ст., свідчать про широкий розвиток склоробної справи.

Бісерні промисли існували на початку XVIIIст. в Чернігівській губернії, у Галичині. Особливо були розвинені художні ремесла на Поділлі, Гуцульщині, у Тернополі, Городенці, Коломиї, Косові. Продавали вироби на місцевих ярмарках, або їх пересилали в Москву, Петербург, Київ, Полтаву.

Види бісеру:

- Скляний
- Керамічний
- Пластмасовий
- Металевий
- Богемський бісер
- Третий бісер

Види плетіння:

Нанизування дугами

- Скрутка
- Коралове плетіння

Д) Декоративний розпис

Декоративні розписи широко використовували для орнаментациї житла, керамічних і дерев'яних виробів.

Для робіт народних майстрів декоративного розпису характерні ширість і оптимізм, яскравість і безпосередність.

Яскравою сторінкою увійшов декоративний розпис в історію культури українського народу. Початок свого розвитку цей вид народного мистецтва бере з настінного малювання, поширеного з давніх часів у селах України.

Одним із найвідоміших центрів, що здавна уславився своєрідним мистецтвом розпису в Україні, є село Петриківка Дніпропетровської області.

Селище Петриківка — батьківщина майстра — розташоване на Дніпропетровщині у пониззі річки Чаплина. Із XVIII ст., коли-було засновано село, з покоління до покоління передавалися основи декоративного оздоблення сільського інтер'єру та екстер'єру, господарських і побутових речей, зберігалися місцеві особливості розпису.

Із початку ХХ ст. Петриківка стає центром виготовлення «мальовок» — малюнків на тонкому папері, що виконувалися дешевими аніліновими фарбами — «манійками». «Мальовки» починають користуватися великим попитом і досить швидко поширюються далеко за межі села.

1. *Вгадай назву*

Учитель. А тепер перевіримо, як ви запам'ятали назви видів декоративно-вжиткового мистецтва України та його виробу. Увага на екран. Перед вами вироби різних видів мистецтва. Ваше завдання — назвати до якого саме мистецтва відноситься той чи інший виріб.

(Дітям на слайдах пропонується подивитися на різні вироби та назвати, до якого виду декоративно-прикладного мистецтва вони відносяться)

2. *Виступи учнів 5 класу про національні символи України*

Учитель. Молодці. Дуже гарно впоралися. Але крім декоративно-вжиткового мистецтва Україна ще славетна своїми державними і національними символами, які мають давні коріння. Які державні та національні символи України ви можете назвати?

Учень 1. Український державний **Герб** (малий герб) у формі золотого тризуба особливої форми на синьому полі; у минулому — герб князів Рюриковичів і Київської держави.

Учень 2. Український **Прапор** являє собою прямокутне полотнище, що складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої — синього кольору, нижньої — жовтого кольору.

Учень 3. **Гімн України** — це закріплена законодавством музично-поетична емблема держави, яка через систему музично-поетичних образів символізує суверенну державу. В Конституції України зазначається, що урочисті заходи загальнодержавно-

го значення розпочинаються і закінчуються виконанням Державного Гімну України.

Учень 4. Калина — дерево українського роду. Ягоди калини червоні, і одним із значень червоного кольору у слов'ян є безсмертя роду. Дуб і калина — символи краси і сили, але сили надзвичайної, а краси незвичайної. Вони є уособленням дому, батьків, усього рідного. Калина — український символ позачасового єднання народу: живих із тими, що відійшли в потойбіччя і тими, хто ще чекає на своє народження. Калина уособлює й саму Україну.

3. Практична робота

Команда А — малює калину в техніці виконання петриківського розпису.

Команда Б — робить герб України в техніці виконання витинанки.

III. Заключна частина

Підсумок. Рефлексія

Учитель. Діти, що нового ви відкрили для себе про життя українців? Що найбільше сподобалось і чому? Про що ви захочете розказати своїм батькам, друзям? Чого новго навчились?

Інтегрований урок

«Із пісенних скарбів. Калина — символ України»

(Мистецтво, Українська література)

6 клас

Воробйова О. В., учитель української мови та літератури, спеціаліст першої кваліфікаційної категорії, Гірська багатoproфільна гімназія

Мета: викликати цікавість до пісень рідного народу як коштовної частини світового пісенного скарбу, продовжити знайомство учнів з видами декоративно-прикладного мистецтва, познайомити із символічним значенням калини в українській народній творчості та національних традиціях; розширити знання учнів про різноманітність українських народних пісень, закріплювати знання про особливості петриківського розпису; розвивати пізнавальний інтерес до обрядів, звичаїв Батьківщини; виховати відчуття пісні та любов до неї. Пробуджувати бажання примножувати родинні традиції, берегти свою національну символіку та культуру. Виховувати почуття патріотизму, турботливого ставлення до природи.

Тип уроку: засвоєння нових знань

Обладнання: намальована гілочка калини, макети калини, інтерактивна дошка, аудіозапис з піснями про калину, фарби, роздавальний матеріал, ємність з водою, репродукції робіт майстрів петриківського розпису, серветки для витирання рук.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

- Прослухайте фрагмент аудіозапису народної пісні і ви дізнаєтеся, про що буде йти мова на занятті.

Ой у лузі червона калина похилилася.

Чогось наша славна Україна зажурилася.

А ми тую червону калину підіймемо.

А ми нашу славну Україну розвеселимо!

(Народна пісня «Ой у лузі червона калина»)

- Чи знаєте ви, що таке фольклор? (Відповіді).
- Так, це усна народна творчість, в тому числі й поетичні твори — а до них входить що? (Відповіді). Вірно, вірші, балади, думи, байки і пісні. Отже, народні пісні відносяться до фольклору, найдавнішої культурної спадщини будь-якого народу.

III. Оголошення теми, мети уроку

Мотивація навчальної діяльності учнів.

Учитель. «Хто не знає свого минулого, той не вартий щасливого майбутнього», — писав відомий український поет Максим Рильський. І це справді так. Кожний народ має свої звичаї, пісні, символи, опоетизовані образи дерев, квітів, рослин, птахів, тварин.

Наша мета — згадати з вами пісні нашого народу. Я розкажу вам про те, як калина пов'язана з нашими традиціями. Адже кожному, хто любить свою Батьківщину, варто цікавитися й пишатися його звичаями, робити все, щоб вони зберігалися, як дорогоцінний скарб, і переходили від покоління до покоління. Ми згадаємо легенди та пісні, присвячені калині, дізнаємось про вид декоративно-прикладного мистецтва «Петриківській розпис», спробуємо намалювати калину.

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

Учитель. Пісні бувають різних видів. Які ви можете пригадати? (Відповіді). Справді, існують обрядові, історичні, соціально-побутові пісні. Обрядові пісні — мабуть, найдавніші. Люди складали їх тоді, коли світ був ще зовсім юний, і все навколо бачилося живим: Сонце, Гроза, Вітер... Пісня була своєрідним магичним словом, покликаним просити допомоги у навколишнього світу чи дякувати йому. Сьогодні ці пісні стали невід'ємними фрагментами певних свят, звичаїв. Які бувають обрядові пісні? (Відповіді). Правильно, це — щедрівки, колядки, веснянки, купальські, обжинкові, заклички, весільні... (Показ слайдів деяких обрядових пісень).

Учениця. В історичних піснях люди увічнювали пам'ять про великі події, ці пісні супроводжували козаків у походах, з ними люди не втрачали бадьорість, мужність і відвагу, сумували за тими, хто гинув, і славили їх подвиги. У пісні «Зажурилась Україна» ідеться про боротьбу українців з турецько-татарськими нападниками. За основу пісні «Чи не той то хміль»...» узято одну з найвизначніших подій Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького — перша збройна перемога козаків над поляками під Жовтими Водами в травні 1648 р. (Лунає фонограма пісні «Чи не той то хміль»...).

Учень. Суспільно-побутові пісні розповідають нам про життя і стосунки людей. Українці заради миру та спокою своїх родин залишали домівку, йшли в козацькі походи, відбували солдатчину, чумакували. Які цикли соціально-побутових пісень ви знаєте?(Відповіді). Правильно, це — козацькі, кріпацькі, чумацькі, бурлацькі, рекрутські та солдатські, наймитські та заробітчанські. Давайте пригадаємо чумацьку пісню «Ой у полі та криниченька»(Лунає фонограма пісні).

Учениця. Існують дитячі пісні! Їх можна знайти у книжці «Дитячий фольклор». Це найперші пісні, які ми чуємо в житті, які? (Відповідь — колискові). І ті, якими розважають матусі — забавлянки, і ті, що їх співаємо самі — прозивалки, заклички та багато інших...

Окрім смутку, нашому народу властиві мрійність і ніжність, що також відбилася у його піснях. (Звучить аудіозапис української народної пісні «Червона калина»).

В українському народі калину шанували з прадавніх часів. Калина для наших пращурів уособлювала рідний край, рідну домівку. Калинові грона вишивали на рушниках, сорочках, скатертинах. Коли козак вирушав у дорогу, мати неодмінно напувала його каліновим чаєм та давала із собою хліб з калиною.

Калину дбайливо охороняли. Нестерпне знуцання над нею вкривала людину ганьбою. І це зрозуміло: адже калина уособлювала саме життя. (Показ слайдів із зображенням калини).

Запитання і завдання до учнів:

- Яке враження справляє на вас калина?
- У яку пору року калина подобається вам найбільше? Чому?
- Які українські народні традиції пов'язані з калиною? Розкажіть про них.
- Доведіть, що калина не тільки красива, але й корисна.
- Продовжіть речення: «Калина — це символ...»
- **Інформаційна хвилинка (учень розповідає легенду про калину).**

Легенда про калину

То було давним-давно. В одному селі жила дуже красива дівчинка, яку звали Калиною. Її любили люди за добре серце. Одного

разу на село напали вороги. Жителі села встигли сховатися в байраку. Тільки Калинка лишилася в селі. Татари наказали дівчинці показати, де сховалися всі, щоб узяти людей у полон. Калина завела загарбників у дрімучий ліс.

Зблиснула шабля, загинула хоробра дівчинка, але й вороги не знайшли вороття. Там, де розбризкалась дівоча кров, вирости калинові кущі. Укрилися кущі білим цвітом, а коли осипався цвіт, заблищали на кущі ягоди, а в кожній ягідці – зернятко, як маленьке сердечко .

Запитання до учнів

- Якого кольору ягоди калини ?
- Чому ?
- На що схоже зернятко ягідки ?

А ще про калину є чимало прислів'їв, віршів та приказок

Гарна дівчина — як у лузі калина.
Без верби й калини нема України.
Калину і мак — не згордує козак.
Легковажній дівчині і калинова врода не в поміч.
Хто калину ламає — щастя не має.
Калинова сопілка розрадить, коли гірко.
Де у дворі калина — там порядна родина.
Гарна калина, як рідна ненька Україна
Вірність лебедина — гарна, як калина.

(Діти роблять записи в зошитах)

Звучить аудіозапис української народної пісні «Ой є в лісі калина»

Учитель декламує вірш.

Вусики хвилясті,
Тендітні завитки
І соняхи жовтасті.
Жоржини, колоски.
Їх із теплом малюють
І радість нам дарують
Петриківочки майстри.

Сучасна техніка петриківського розпису виникла у XVII ст. разом з приходом у Петриківку, що на Дніпропетровщині, перших по-

селенців. З того часу петриківський розпис став невід'ємною частиною українського побуту. Люди, будуючи світлі хати-мазанки, розписували їх пишними малюнками, створюючи цілий художній ансамбль, адже прикрашався не лише інтер'єр будинку (стіни, піч), але й зовнішній фасад, а ще посуд, весільні скрині, меблі та інше хатне

начиння. Люди вірили, що в красивих орнаментах криється магічна сила, яка захищає господарів від злих сил та негараздів. Ось чому петриківськими розписами у якості оберегів часто розписували зброю та курені запорозькі козаки.

Цікаво, що фарби для петриківських творів ніколи не змішують. Рожева, жовта, синя, червона та зелена — усі вони покликані вдихнути в малюнок життєрадісність та природну легкість. (Показ слайдів із зображення репродукцій робіт майстрів петриківського розпису).

Запитання:

- Для чого використовували петриківський розпис у давнину?
- Що розписували і як?

Учитель. Давайте пригадаємо, з яких найпростіших елементів складається петриківський розпис і як вони називаються. (Відповіді). Правильно: «зернятко», «горішок», «пуп'янки», «бігунець».

Гра «Так — ні»

Учитель показує зображення певних елементів петриківського розпису, і називає їх. Учні піднімають руки і дають відповіді ТАК чи НІ. Таким чином учні демонструють знання, отримані на організаційній годині про елементи петриківського розпису. Учитель відзначає тих, у кого всі відповіді були правильними. А чим можна виконати малюнок калини, якщо немає пензлика? (Нерідко малюнок виконується кінчиками пальців)

V. Закріплення вивченого матеріалу

Учням роздаються невеличкі макети калини. Школярі їх розфарбовують, спираючись на прослуханий матеріал і власні враження. Потім за допомогою клею утворюють на дошці гроно калини.

Вихованці можуть виконувати роботу під тихе звучання народних пісень, у текстах яких згадується калина («Ой там у лісі калина», «Чи я в лузі не калина була» тощо).

Учитель. Ось така вона — калина: символічна й прекрасна, мила й дорога серцю кожного українця, оспівана в народних піснях і легендах, шанована нашими звичаями й традиціями.

VI. Підсумок уроку

Обговорення учнівських робіт.

Учитель пояснює учням де можна використати свої знання та вміння по створенню декоративних композицій з петриківським розписом. Наприклад, гарно оздоблену звичайну кухонну дощечку петриківським розписом, можна подарувати мамі чи бабусі, і тоді ця річ стане прикрасою інтер'єру вашої кухні.

Репродукції робіт майстрів петриківського розпису

VII . Домашнє завдання

Підготувати кросворди чи ребуси за вивченим матеріалом.

Написати есе на тему « Роль української народної пісні в житті народу».

Урок-подорож з української мови «Прикметник як частина мови»

6 клас

Дюба М. П., вчитель української мови та літератури

Мета. Поглибити знання учнів про прикметник як частину мови; формувати вміння відрізнити прикметники від інших частин мови, визначати їх морфологічні ознаки, синтаксичну роль; удосконалювати навички доречного використання прикметників у мовленні, розширювати знання дітей щодо декоративно-вжиткового мистецтва; розвивати естетичні смаки, пам'ять, увагу, аналітичне мислення, мовлення; виховувати шанобливе ставлення до українських традицій.

Тип уроку. Урок засвоєння нових знань.

Форма уроку. Урок-подорож.

Обладнання. Підручник С.Я.Єрмоленко, В.Т.Сичова, М.Г.Жук «Українська мова. 6 клас» (Київ: «Грамота», 2014), презентація, рушники з візерунками Слобожанщини, малюнки рушників різних регіонів, «зірочки», сигнальні картки, конверти.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Любі діти, у наш клас
Завітали гості щирі.
Привітайте в добрий час
Гостей посмішкою й миром.
Ми вам раді, добрі люди,
І вітаєм щиро вас, та запрошуєм ласкаво
На урок у шостий клас.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель.

Сьогодні у нас незвичайний урок.
Сьогодні ми зробимо ще один крок
В країну прекрасну, країну чудову,
Що нас так чекає й збагачує мову.

Бесіда з учнями:

- Яка це країна? (Морфологія) (Слайд 1)

- В якому місті цієї країни ми вже побували, кого з мешканців добре знаємо? (Іменник) (Слайд 2)

Учитель. Так, з іменниками ми вже добре знайомі. А сьогодні ми з вами відвідаємо ще одне місто... А що це за місто, ми дізнаємося, коли переглянемо казку. (Слайд 3)

Учитель. Так що це за місто? (Прикметник) (Слайд 4)

Чому Прикметник спочатку посварився, а потім потоваришував з Іменником? (*Шум за останньою партією*). А що за шум у класі? Хто ви такі? Через що сперечаєтесь?

Рольова гра.

(*Виходять учні, що грають роль Іменника і Прикметника*).

Іменник. Я ще раз говорю: «Я — головний в нашій країні Морфології!».

Прикметник. Ну як ти не розумієш...

Учитель. Не сваріться! Що у вас сталося? Хто ви такі?

Прикметник. Я — Прикметник.

Іменник. А я — Іменник. І я говорю, що я — головний у нашій країні, а він не погоджується!

Прикметник. Чому ти так вирішив?

Іменник (до учнів). А скажіть-бо, хто приносить найбільше користі нашій матері Мові? Безумовно, я! Діти, ви ж учили, що без мене ніхто не мав би імені. Я даю назви всім предметам, особам, істотам, подіям.

(До Прикметника): А ти хто такий???

Прикметник.

Я веселий і звабливий,
Гарний, милий і красивий,
Несказаний, незрівняний;
Маю ступінь порівняння.
Я відносний чи присвійний,
А чи якісний незмінно.
Відповім я залюбки
На питаннячко — який?
Маю ознаку предмета,
Називаюсь я ...

Учні. Прикметник.

Прикметник. Ось бачиш, навіть учні мене знають. І ти, Іменнику, маєш знати, що я в нашій країні маю такі ж права, як і ти. І без моєї прикмети ти не був би такий гарний і зрозумілий. Я прикрашаю всіх осіб і всі предмети!

Іменник. Ну для чого ти мені здався? Я і без тебе добре впоруюсь у мові!

Прикметник. Перевіримо?

Іменник. Ану!

Прикметник. Відгадай загадку:

Хустина, клубок;

По хустині катається,
людям усміхається.

Іменник. Хм... Не зрозумію ніяк... Діти, може ви знаєте?

Учні. Ні.

Прикметник. А якщо я прикрашу цю загадку собою:

Голуба хустина, жовтий клубок;

По хустині катається, людям усміхається.

Іменник. То тепер зрозуміло: голуба хустина — небо, жовтий клубок — сонце...

Прикметник. Ну то як? Можеш обійтись без мене?

Іменник. Певно, що ні... Будемо дружити і прикрашати мову разом!

Учитель. Добре, що ви знайшли спільну мову, займайте свої місця, будьте гостями на нашому уроці.

«Мікрофон» (бесіда з учнями)

Чому Іменник не зміг відгадати перший варіант загадки?

- Які слова допомогли і йому, і вам у другому варіанті? (голуба, жовтий)
- До якої частини мови належать ці слова?
- Чи можемо ми обійтись у мовленні без прикметників? Чому?

III. Повідомлення теми, мети уроку

Учитель. Наш урок почався зі слів «Сьогодні у нас незвичайний урок...». Незвичайний він буде тим, що це буде **урок-подорож** до одного з міст країни Морфології — міста Прикметник, де ми з

вами поглибимо наше знайомство з цією частиною мови. (Слайд 5)

Учитель. Отже, мета визначена. А щоб її реалізувати, ми з вами вирушаємо в подорож містом Прикметник. Перевіримо, з яким настроєм ви відправляєтесь у дорогу. (Діти піднімають сигнальні картки). Щоб дорога була рівною, щасливою, я подарую вам рушничок. А. Малишко, звертаючись до своєї матусі, писав :

Рідна мати моя, ти мене на зорі проводжала

І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.

Учитель. Перша станція, на якій ми робимо зупинку — Станція «Допитливі». (Слайд 6)

— Що символізує собою рушник?

Ці знання вам знадобляться у дорозі.

— Важливі події в житті народу ніколи не обходились без рушників, які, крім декоративного навантаження, мали великий образно-символічний зміст. У всьому декоративно-вжитковому мистецтві немає іншого такого предмета, який би концентрував у собі стільки різноманітних символічних значень. Першим вишивають правий кінець рушника. Це чоловіча сторона, і вона має енергетичний заряд «плюс». На цю сторону в майбутньому має стати наречений. Відповідно протилежний кінець рушника — жіночий, вишивається останнім і носить знак «мінус». На нього стає наречена.

Працюючи, ніколи не випорювали «помилки». Ті «помилки», що ставалися на полотні при їх «виправлянні» вносили деструкцію в енергетику рушника. Як не можна наново пережити вчорашній день, так і не варто переробляти роботу, а треба йти далі.

Рушники, котрі вишивались з піснею і молитвою, різними мітками і мають асиметричний орнамент, вражають нас своєю «живістю», а ті, які технічно бездоганно виконані — нецікаві, холодні, безсердечні (вишиті тільки розумом).

Не зважаючи на складне історичне минуле, наш народ не загубив, а доніс до сьогодення багатющі скарби духовної та матеріальної культури, які становитимуть інтерес не лише для самих українців, а й для інших народів. Серед тих скарбів на видному місці знаходиться, звичайно, український рушник, який є містком між минулим та майбутнім. Шануймо його!

Учитель. Наступна зупинка — станція «Приємні Слова». (Слайд 7).

- Гарні є в житті моменти. Це, наприклад, компліменти. Зробити комплімент — це значить назвати людину приємним словом, похвалити за щось добре. Давайте в подальшу дорогу візьмемо з собою компліменти. Наше життя — це біле полотно, на якому доля мережить свій візерунок. На нашому полотні ми вишиємо свій візерунок із компліментів червоною ниточкою. Червоний колір означає у вишиванках добрий і сонячний знак удачі та захисту. Найбільше зустрічається на Поліссі, хоча також дуже поширений і на Слобожанщині.

Учитель. Прикметнику, допоможи, будь ласка, роздати зірочки та прослідкуй за нашою ниточкою.

На парту кожному з вас упала зірка. За допомогою цих зірочок ми визначимо в кінці уроку найактивнішого учня — найяскравішу зірку.

Історія народної вишивки в Україні сягає своїм корінням у глибину віків. Вишиванням споконвіку займалися жінки, які з покоління до покоління передавали найтипівіші, найяскравіші зразки орнаменту, кольору, вишивальну техніку. Вишивки, передаючи характерні ознаки місцевості, різняться між собою орнаментом, технікою виконання та гамою барв. У кольорі вишиванки мається дуже багато таємних символів. Червоний колір є найвиразнішим, найактивнішим, найбагатшим та найкрасивішим. Його роль — утвердження життя, захист та енергетичне підживлення. Найбільше він зустрічався на Поліссі, хоча також був дуже поширеним і на Полтавщині, Київщині, Чернігівщині та Слобожанщині.

Кожному регіону властиві свої орнаменти і техніки вишивки. На Слобожанщині саме характерний рослинний і зооморфнічний орнамент (зигзаг, вуж, вісімка), що є знаком безсмертя, має лікувальну властивість.

Наше життя — це біле полотно, на якому доля мережить свій візерунок. Тож нехай на полотні нашого життя переплітаються радісні, червоні, жовті, зелені, блакитні кольори і вічними будуть символи здоров'я, достатку, щастя та злагоди.

IV. Актуалізація опорних знань

Учитель. Наш клубочок докотився до наступної зупинки — станція «Інтелектуальна».

Попустіть ниточку та працюємо далі. Зараз перевіримо, які знання ви вже маєте про прикметник. (Слайд 8).

Виходимо на цій станції і бачимо над собою небо і сонце... Дві невід'ємні частини природи, що дарують нам радість життя. Адже без сонячного світла і тепла не можна уявити нашого життя. Але подивіться — чого не вистачає сонечку в цьому місті? (*На дошці — сонечко з написом «Прикметник», але без проміння.*)

А промінці йому додасте ви самі.

«Мозковий штурм» (робота в парах)

Кожна пара учнів отримує промінець, на якому протягом 2 хв. записують все, що знають про прикметник. Через 2 хв. учні прикріплюють промінці до сонця. Що ви написали? Зачитайте. (Визиваю вибірково). Заробляйте зірочки.

Учитель. Отже, певні знання про прикметник ви маєте. А сьогодні, перебуваючи в цьому незвичайному місті, ми їх повторимо і поглибимо.

V. Сприйняття та засвоєння знань.

Учитель. Ми прибули на станцію «Пізнавальна». (Слайд 9)

Робота з підручником

Оскільки тема не є для вас абсолютно новою, тому і вивчення її буде відбуватися за вашої активної участі, хтось із вас відчує себе в ролі вчителя.

Заробляємо зірочки

— За 3 хв. ви опрацюєте стор. підручника 147 і даєте відповіді на питання:

1. Загальне значення прикметника.
2. Морфологічні ознаки.
3. Синтаксична роль.

Узагальнюємо все. Відчуваємо себе в ролі вчителя. Заробляємо зірочку. (Слайд 10-15)

Учитель. Треба відпочити перед самою тяжкою дорогою.

Фізкультхвилинка (Слайд 16)

Всі дихайте...
Не дихайте...
Все в порядку, спочивайте.
Дружно руки підіймайте –
Все прекрасно, опускайте.
Нахиліться, розігніться, нахиліться, розігніться...
Станьте прямо, усміхніться.

VI. Закріплення знань

Учитель. Наступна станція «Кмітлива». (Слайд 17). Ми з вами дарували один одному компліменти. А зараз до слів, які можуть здатися образливими, додати відповідні синоніми.

Преревір себе (Слайд 18). Зірочки — у кого все вірно або 1-2 помилки.

Учитель. Станція «Творча». (Слайд 19)

А) дібрати та записати якомога більше прикметників до слова «рушник» (*білий, чистий, довгий, прямокутний, візерунчатий, великий, лляний, шовковий, весільний, малий, гарний*). Ті, хто працював активно, отримують зірки.

Б) замінити сполучення слів прикметниковими формами (Слайд 20). За правильну відповідь — зірочка.

Зроблений з дерева стіл — дерев'яний стіл;
Рослина, що росте у полі — польова рослина;
Ложка зі срібла — срібна ложка;
Стіл для письма — письмовий стіл;
Місце для роботи — робоче місто;
Ягода, що росте у полі — польова ягода;
Лопата, зроблена із заліза — залізна лопата;
Мішок для сну — спальний мішок;
План на тиждень — тижневий план;
Сад біля школи — шкільний сад.

Учитель. Станція «Розумне перо». (Слайд 21-22)

Записати текст, додаючи прикметники, які б точно характеризували той чи інший предмет. Зірочки.

Учитель. Станція «Народне джерело». (Слайд 23-24)

Відтворити прислів'я (за кожне — по 1 зірочки, а також у кого все правильно). Сім прислів'їв.

Учитель. Станція «Словограй». (Слайд 25-26)

Виписати «прикметники»+«іменники». Визначити морфологічні ознаки (рід, число, відмінок). Зірочки за кожне словосполучення окремо та у кого все вірно.

Учитель. Станція «Світлофор» (Слайд 27)

Кожен учень має картки двох кольорів: червоного та зеленого. Учитель запитує твердження, а учні піднімають картки відповідного кольору: якщо згодні — зеленого, якщо ні — червоного. Допомагає Прикметник, вручає зірочки.

Прикметник — це службова частина мови? (Ні)

1. Відповідає на питання чий? який? (Так)
2. У реченні виступає додатком? (Ні)
3. У реченні виступає означенням.(Так)
4. Прикметник — це самостійна змінна частина мови? (Так)
5. Прикметник узгоджується з іменником в роді, числі та відмінку? (Так)
6. Прикметник не змінюється за відмінками, числами й родами? (Ні)
7. Прикметник відповідає на питання: як? куди? звідки? (Ні)

VII. Підсумки уроку

Учитель. Отже, добігла кінця наша віртуальна подорож містом Прикметник, але в ньому ми ще не раз побуваємо, повернемося за новими знаннями про прикметник. (Слайд 28)

Прикметник! Назва наче й звична,

Але яка красива, поетична!

Прикметники велику силу мають,

Іменникам завжди допомагають.

І нам вони потрібні знову,

Щоб прикрашати рідну мову.

Учитель. А зараз давайте підсумуємо нашу роботу, здійснену під час подорожі.

- Пригадайте поставлену мету на початку уроку. Чи досягли ми її?

- Що нового ви дізнались на сьогоднішньому уроці?
- Що було цікавого на уроці?
- Які види роботи на уроці вам сподобались?
- Оцініть свою діяльність на уроці.
- А тепер підрахуйте свої зірочки, щоби визначити найяскравішого, найрозумнішого на уроці.

VIII. Оцінювання

Учитель. Візьміть свої зірочки і підніміть їх угору. Утворимо своє зоряне небо. Подивіться, як яскраво вони палахкотять.

— А тепер покладіть їх до конвертів, які лежать у вас на партах, підпишіть та здайте, щоб я могла за їх кількістю виставити вам оцінки.

Ось вже б'є Годинник Часу,
Час настав прощатися.
Дуже прошу, дорогенькі,
У своїх малих серденьках
Залишити назавжди
Хоч краплинку дивини.
І та зірочка-зірничка
Буде вам світити вічно.

— Дякую за урок. Кажуть люди: кожна падаюча зірка приносить людині щастя. Тож нехай ваше життя буде вічним зорепадом.

IX. Домашнє завдання

Вивчити параграф 44, законспектувати; виконати впр.359, за бажанням — скласти кросворд з опорним словом «прикметник», ребус або тести.

Урок-проект зв'язного мовлення

«Види декоративно-вжиткового мистецтва України»

8 клас

Керівник проекту: Галушко О.М., учитель зарубіжної літератури

Учасники проекту: учні 8 класу Гірської багатопрофільної гімназії

Мета:

освітня — сформувати в учнів вміння самостійно здобувати

знання, аналізувати й узагальнювати отриману інформацію; порівнювати факти, робити висновки, формулювати судження;

розвивальна: вдосконалювати навички та вміння перекладу тексту, розвивати уявлення учнів про сутність понять (гендерний принцип, поліглот, білінгв, антропоніміка), розвивати вміння ділитися своїми знаннями про види декоративно-вжиткового мистецтва з однокласниками;

виховна: сприяти розвитку естетичного смаку, виховувати почуття гордості за історію України, формувати інтерес до оволодіння народними ремеслами.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Учитель. Урок, учасниками якого ви сьогодні будете, є ітогом нашої спільної проектної діяльності. Ви отримали завдання. Виконуючи які набули нових знань шляхом самоосвіти та дружнього спілкування.

Залишилось тільки озвучити основне завдання: «**Підготовка до складання діалогу про види декоративно-вжиткового мистецтва**». Докладіть про готовність до уроку.

Індивідуальні завдання. Учні розповідають про виконання індивідуальних завдань.

Групові завдання:

1 група. Завдання полягало в тому, щоб знайти серед мешканців міста людей, які майстерно володіють одним із видів народних ремесел. Під час виконання завдання ми зрозуміли, що ковка по металу — це заняття для сильних чоловіків.

2 група. Нами були знайдені мешканці міста, які займаються плетінням, вишивкою бісером, і це — жінки. Можливо, тільки жіночі руки можуть створювати шедеври, які ми вам сьогодні покажемо.

Парні завдання:

1 пара. Із Петриківським розписом ми познайомились ще в ході класної години, де навчилися майже деяким його елементам. Досліджуючи історію Петриківського розпису, ми дізнались цікаві відомості про нього.

2 пара. Нами проведене лінгвістичне дослідження. Визначили, які як види ДВМ відбиті у призвищах. З'ясували, що етимологія (походження) деяких українських, російських, німецьких та інших прізвищ пов'язана з видом діяльності людини.

3 пара. Наше завдання пов'язане з історією створення розпису пасхальних яєць — писанкарством. Цікавою виявилась інформація про існування в Україні музею Писанки.

II. Актуалізація опорних знань

Фронтальне опитування:

- *у чому полягає різниця між виробами ДВМ та творами витонченого мистецтва?*
- *Назвіть найбільш розповсюджені в Україні види ДВМ.*

III. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Декоративно-вжиткове мистецтво виникло раніше, ніж витончене мистецтво. Щоб знати й поважати історію своєї країни, щоб сформуванати естетичний смак, ми вивчаємо види ДВМ. На наступному уроці ви продемонструєте свої знання в цьому. А сьогодні ми повправляємось у створенні діалогу. Діалог матиме інформативний характер з елементами аналізу, міркування. Тому впродовж уроку робіть записи в заздалегідь підготовленій таблиці.

IV. захист проекту

Починаємо з перевірки:

- *Назвати вид декоративно-вжиткового мистецтва, якщо відомо, що матеріалом є глина.*

(Гончарство, адже саме з глини виготовляють посуд: глечики, чашки, блюда, тарілки)

- *У якому художньому творі детально описаний процес виготовлення виробів із глини?*

(У романі Д. Дефо ціла глава присвячена опису, як Робінзон Крузо шляхом обжигу виробляв із глини керамічний посуд (глава 13))

- *Назвати вид декоративно-вжиткового мистецтва, де основний матеріал — це метал.*

(Ковальська справа. Руки ковалів виготовляють молотки, ножі, огорожі, красиві вироби з металу. Оскільки це ремесло важке, займається ним виключно чоловіки)

Гра «Третій зайвай» — методом виключення визначити одне слов зайве, пояснить свій вибір:

- А) Геракл
- Б) Гермес
- В) Гефест*

Учитель. Правильно, зайвим є Гефеста, оскільки його ім'я пов'язане з ковальською справою. Послухайте виступ першої групи.

Виявилось, що нашим земляком — майстром ковальської справи є наш сусід — Андреев Володимир Вікторович. Рухаючись біля дев'ятнадцятого будинку по вулиці Дружба, можна побачити красу, зроблену руками звичайної людини. Пропонуємо проглянути матеріал про роботи В. В.Андреева.

Презентація «місто майстрів»

Ми звернулись до Володомира Вікторовича із запитаннями і взяли внього інтерв'ю. Пропонуємо його вашій увазі.

Перегляд відео

Учитель. У наступній грі «Третій зайвий», виключіть слово, зазанчивши на його особливу роль.

Гра «Третій зайвий»:

- А) Хохлома
- Б) Гжель
- В) Петриківка *

Учитель. Що поєднує ці явища, а чим вони різняться?

— Що є матеріалом для Петриківського розпису?

(Доповідь учнів про Петриківський розпис)

Початкове уявлення про Петриківський розпис ми вже маємо: це народний живопис, що з'явився на Дніпропетровщині у 18 ст. в селищі Петриківка. Упевнено можна сказати, що Петриківський розпис — візитна картка України. В Канаді майже видано посібник із цього виду мистецтва.

Петриківку 230 років тому заснував Петро Калнишевський, і одразу ж в цьому вільному козацькому селі виник цікавий звичай: жінки почали розписувати стіни своїх хат яскравими узорами. Квіти малювали кистями, зробленими з шерсті кішки, сірниками, обмотаними м'якою тканиною, и просто пальцями. Фарби роз-

водили на яйцях та молоці. Господарки змагались одна з одною, насагаючи зробити свою домівкою найживописнішою, і ревнісно заглядалина чуже мистецтво. Про найгарніші та вдалі розписи говорили: красиво, як у церкві. А якщо хата залишалась білою, з господинею переставали вітатись, як із чужою. Самих гарних господарок називали «чепурушками».

Зупинимось на техніці розпису. Превалюють рослинні узори (в основному квіткові), а також створення фантастичних, не існуючих у природі форм квітів – жоржини, тюльпанів, троянд, ромашки, васильків. Не рідко квіти та ягоди поєднуються з птахами (наприклад, використовується образ жар-птиці). Тварин малювали в профіль, а квіти — анфас.

Існує 4 типи мазка: гребінець, горішок, перехідний мазок, зернятко.

Червоний колір отримували з соку вишні, зелений — із пирею, синій — із квітів проліску.

Цікавий факт: у вересні 2012 року в Книзі рекордів України зафіксоване досягнення: в центрі селища Петриківка створили найбільший розпис на бетонному паркані — довжиною в 120 метрів і шириною 80 см. Упродовж 3-х днів розписували паркан 157 людей, серед них — 30 професійних майстрів.

Учитель. Перевіримо, як впоралась із завданням наступна група.

(Виступ учнів про бісероплетіння)

Учні. Наше завдання мало пошуковий характер. Серед мешканців нашого містечка є чимало жінок, які захоплені цим видом декоративно-вжиткового мистецтва. Представимо вам вироби молодої жінки Галушки Ганни Олегівни, це картини, вишиті бісером.

Презентація «Чаруючий бісер»

Учитель. Ці картини можуть прикрасити інтер'єр будь-якого житла. А ви як вважаєте?

Розглянувши деякі види ДВМ, частково заповнивши таблицю, можемо перейти до висновків лінгвістичного дослідження, яке було завданням наших учнів.

Результати лінгвістичного дослідження

Учні. Наше завдання полягало в тому, щоб виявити, які прізвища пов'язані з ДВМ. Дослідження походження прізвищ займається наука антропоніміка. Дослідження прізвищ допомагає відкрити чимало фактів, цінних не тільки для мовознавства, але й для інших наук: історії, географії, етнографії. Антропоніміка в певній мірі нагадує археологію: по імені або прізвищу, як і по знайденому в землі предмету, можна дізнатись про людину, про її заняття, справи, смаках, побуті тощо.

У давнину людину називали за родом її занять. Із такого роду назв частіше зустрічається прізвище, що відтворює ковальську справу.

Попрацювавши зі словником, ми встановили наступне: через те, що в давнину ковалів дуже поважали, утворились прізвища, що підносили таких людей. Ковалів наділяли надздібностями: вважалось, що вони можуть лікувати людей, а підкова, зроблена руками коваля, захищає дім від нечистої сили.

Руський коваль та український коваль стали базою для прізвищ: Ковальов, Коваль, Коваленко, Ковальчук, Ковалишин, Ковальський — це слов'янські прізвища; в англійців — Смітт, у німців — Шмідт, у французів — Феррак, в іспанців — Ерреро.

Нащадки давніх майстрів мають і інші прізвища, наприклад:

- Швець, Шевченко, Шевчук — від слів «шити», «вишивати»;
- Кравець, Кравцов, Кравченко — від слова «кравець»;
- Гончаров, Гончар, Гончаренко — від слова «гончар»;
- Теслюк, Тесляр, Тесленко — від «тесля».

Отже, походження деяких прізвищ пов'язане з діяльністю людини, зокрема з видами ДВМ, народними ремеслами.

Учитель. Цікаве дослідження здійснен нашими учнями. Можливо, хтось із вас самостійно захоче дізнатись про походження власного прізвища.

Гра «Третій зайвий»

- А) Крашанки
- Б) Яйця Фаберже *
- В) Писанки

Виключивши варіант Б, у нас залишилось два слова слова: крашанки й писанки. За походженням вони суто українські і не потребують перекладу, хоча мають загальну назву — пасхальні яйця.

Як вам відомо, писанкарство є одним із видів ДВМ. Чому цей вид мистецтва є й до сьогодні актуальним? Який матеріал можна використовувати, щоб створити пасхальне яйце?

Колективна робота

Робота з текстом, вправа №114 (переклад тексту)

- Як часто ви займаєтесь перекладом текстів?
- Чи можете ви назвати себе поліглотами?
- Чи можете ви назвати себе білінгвами? Чому?

Виразне читання і синхроний переклад тексту, вправа №114.

Словникова робота:

- Буковина — край буків
- Великодні яйця —
- Бджолинний віск —
- Багатоколірний орнамент —
- Цибуля —
- Буряк —
- Лушпиння —

Учитель. У чому головна відмінність крашанок і писанок?

Віртуальна екскурсія до музею «Писанка»

(Учні розповідають про унікальний музей який знаходиться в місті Коломия. Демонструються слайди)

Підведення підсумків

Учитель. *З якими видами декоративно-вжиткового мистецтва ми детально познайомились? Для чого слід вивчати ДВМ України?*

— Правильно, ДВМ сприяє розвитку естетичного смаку, виховує любов до рідної Батьківщини. Як сказав академік О.М. Фаворський: «Виховання починається з намиста на шиї матері й зі скатертини на столі».

Музейна педагогіка в культурному розвитку особистості

Проект

Т. І. Мартинко, вчитель історії, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, Рубіжанська спеціалізована школа I-III ступенів № 71

Л. М. Михайлова, к.пед.н., доцент, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Тип проекту: загальношкільний

Одним із пріоритетних напрямків розвитку всієї системи освіти в Україні є виховання підростаючого покоління, орієнтованого на моральні цінності, що дозволяють максимально реалізуватися особистості в сучасній культурі, соціумі. Вважається, що культурологічний підхід у вихованні школярів сприяє прояву в дітей поваги до національної культури, відновлює зв'язок поколінь, відроджує духовні цінності, виховує любов до рідної землі, свого краю, шанобливе ставлення до своїх предків, історії своєї країни і звичаям народів, що населяють її.

Неоціненна допомога в цьому належить шкільному та міському музеям. Шкільний музей є однією з форм додаткової освіти, що розвиває творчість, активність, самостійність учнів у процесі збору, дослідження, обробки, оформлення і пропаганди матеріалів, що мають виховну і пізнавальну цінність. У нашому випадку – це шкільна музейна кімната (далі ШМК). Для розвитку, навчання і виховання

підростаючого людини виключно важливі зв'язок з минулими поколіннями, формування культурної та історичної пам'яті. ШМК дозволяє комплексно вирішувати питання виховання, навчання, розвитку та духовно-морального оздоровлення на основі створення естетично-ціннісного навчально-виховного середовища. ШМК дозволяє інтегрувати зміст, форми організації загальної та додаткової освіти, педагогічні технології та методи діяльності, знання різних наукових областей, формувати предметні, міжпредметні і ключові компетенції школярів, розвивати навички міжособистісної комунікації. Діяльність ШМК сприяє інтегрованому сприйняттю та узагальненню шкільних знань, значно розширює кругозір учнів, розвиває інтелектуальну, емоційну, творчу сфери особистості.

Особливим видом педагогічної практики в останні десятиліття стала музейна педагогіка – наука про виховання засобами музею. Ми розглядаємо музейну педагогіку як **засіб формування гармонійно розвиненої, соціально активної, естетично злагодженої, підготовленої до життя в полікультурному суспільстві особистості.**

Музейна педагогіка, що знаходиться на стику цілого комплексу наук, нині уявляється вже не віддаленою перспективою, а загальним практичним завданням. На наш погляд, музейна педагогіка дає можливість поєднувати емоційні та інтелектуальні впливи на учнів, проводити цікаві уроки, організовувати факультативні та гурткові заняття, позакласні заходи, налагодити дослідницьку та проектну роботу в шкільному та міському музеях.

Мета проекту — створення в школі системи виховання, навчання і розвитку учнів із застосуванням освітньо-виховних можливостей шкільного краєзнавчого музею.

Ключова ідея проекту — створення в школі оптимальних умов для розвитку гармонійної, соціально активної, підготовленої до життя в полікультурному суспільстві особистості.

Завдання проекту:

- познайомитись із літературою з теорії і практики музейної педагогіки;
- використовувати в усіх формах роботи шкільного краєзнавчого музею сучасні педагогічні технології;

- активізувати роботу шкільного музею, реалізуючи його виховний і розвиваючий потенціал;
- співпрацювати з музеями міста, установами додаткової освіти;
- продовжити роботу з фондом музею;
- заохочувати до музейно-педагогічної діяльності учителів-предметників, класних керівників, батьківський колектив.

Очікувані результати:

- розвиток інноваційних підходів до виховання, освіти та розвитку школяра у межах ЗНЗ;
- культурний розвиток особистості;
- формування в учнів критичного й диференційованого ставлення до інформації;
- розкриття творчих здібностей учнів і педагогів;
- динамічність і варіативність організації процесу та змісту навчання.

Музейна педагогіка в естетичноціннісному навчально-виховному середовищі ЗНЗ

Музей зберігає і експонує природне і предметне оточення наших предків, забезпечує зв'язок століть, стає вирішальним чинником збереження національно-культурних традицій та спадщини світових цивілізацій. Поняття «зв'язок часів», «спадкоємність», «спадщина» саме в музеї набувають ту реальність і значимість, яких неможливо досягти в будь-якій іншій сфері духовного життя. Музей спирається тільки на справжні пам'ятки матеріальної і духовної культури, і це забезпечує достовірність і переконливість його експозицій.

Музеї як культурно-просвітницькі центри допомагають людям ХХІ століття досягти вічні цінності людства, засвоювати нову інформацію, включатися в соціально-культурну творчість. У сучасних умовах, коли суспільство і, в першу чергу, підрастаюче покоління потребують забезпечення інформаційної достовірності, посилюється освітня діяльність музеїв, перетворення їх у відкриту інформаційно-педагогічну систему, яка забезпечує історико-патріотичне та морально-естетичне просвітництво різних груп населення, спираючись на первинні джерела інформації.

Музейна діяльність у всьому своєму різноманітті заснована, перш за все, на збереженні, вивченні і використанні історичних пам'яток. Їх специфіка полягає в тому, що експонат повинен емоційно впливати на глядача. Музей, який зберігає і досліджує пам'ятники природи, твори образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва та інші матеріалізовані втілення духовної і практичної діяльності людства, є унікальною середовищем, орієнтованим на цілісний розвиток, виховання і освіти особистості. Школа — музей взаємовигідний альянс, колосальна можливість реалізувати інтелектуальний культурологічний, цивільний, патріотичний потенціал. Діяльність музею збагачує змістовно-ціннісне середовище загальноосвітнього закладу культурно-історичною, народознавчою, художньо-естетичною та іншою інформацією, що не тільки сприятиме формуванню й розвитку ключових і предметних компетенцій школярів, але й специфічних. Так, в процесі роботи з музейними матеріалами поширюється комунікативна й культурологічна компетентність учнів на основі встановлення діалогу з епохою, особистістю, експонатом; науково-дослідна, коли діти займаються пошуком, аналізом і обробкою інформації; екзистенційна, що пов'язана з самопізнанням, самореалізацією, самоактуалізацією і життєвим смисловизначенням.

Форми і методи роботи

Найбільш ефективними формами роботи в рамках проекту є:

- *масові* :екскурсії, святкові заходи, поїздки по інших музеях;
 - *групові*: підготовка творчих, інформативних і соціальних проєктів, оформлення виставок і експозицій;
 - *індивідуальні*: проведення екскурсій, підготовка повідомлень, презентацій, проєктних і дослідницьких робіт, збір експонатів.
- Для реалізації даного проєкту використовувалися такі методи:
- *словесні* : розповідь, бесіда, пояснення;
 - *наочні* : демонстрація експонатів, старих фотографій, зразків документів, перегляд презентацій, фільмів, відеороликів,
 - *практичні*: творчі проєкти, віртуальні екскурсії, предметна діяльність.

Для активізації пізнавальної діяльності учнів застосовувались наступні прийоми: здивування, мозковий штурм, «головна життєва мудрість», «повчальна мудрість», «бенефіс музейного експонату» тощо.

Технології, що використовувались у проекті: ігрові, ІКТ, «діалог культур», елементи технології розвивального і проблемного навчання.

ІКТ є найбільш затребуваними й ефективними технологіями в межах даного проекту. І уроки, і виховні заходи проводяться із застосуванням ІКТ. Так, засоби телекомунікації дозволяють здійснювати віртуальні екскурсії по залах і експозиціях музеїв, що знаходяться далеко за межами нашого міста. Учні можуть побачити дивовижні колекції глиняного та керамічного посуду в музеях Валенсії, пройтися по гостинній кімнаті садиби Каськів у Вешняках, порівняти особливості прядіння мордовських, російських і українських майстринь. Інтернет надає допомогу учням у зборі інформації про експонати, в підготовці презентацій до уроків, екскурсій, гурткових занять.

Механізми реалізації педагогічного проекту

Проект реалізується через проведення уроків, екскурсій, позакласних заходів, гурткових занять у шкільному музеї. Досвід свідчить, що такі форми організації діяльності не тільки цікаві, але й надто корисні й ефективні в розвитку особистості. Це дає підстави для висновку, що музейна педагогіка в навчально-виховному середовищі школи забезпечує:

- ефективність виховної діяльності ЗНЗ;
- формування в учнів системи знань;
- здатність осмислено й диференційовано ставитись до отриманої інформації;
- розкриття творчих здібностей учнів і педагогів;
- формування й розвиток життєвої компетентності школярів.

У структурі уроку або заняття в музеї виокремлюємо три важливих етапи:

- 1) підготовка уроку-екскурсії в музеї;
- 2) проведення уроку-екскурсії;
- 3) підведення підсумків.

На першому етапі ставляться цілі і формулюються завдання уроку, проводиться відбір змісту і підбір способів для активного сприйняття інформації. Обов'язковим моментом у підготовці й проведенні уроків і позакласних заходів є врахування вікових особливостей учнів. Наприклад, у початковій школі мотивування учнів до пізнання створюється за умови забезпечення психологічного комфорту освітнього середовища (зовнішній вигляд педагога, стиль спілкування, включення в урок ігрових моментів тощо).

Виховна робота в рамках музейної педагогіки ведеться за наступними напрямками:

1. Культурно-історична пам'ять поколінь. Виховання шанобливого ставлення до історії своєї Батьківщини, культурної спадщини народів, що проживають на території нашої країни.

2. Я серед людей. Виховання емпатії, потреби співвідносити свої інтереси з інтересами інших людей, вміння жити в сучасному суспільстві.

3. «Міркую, значить, існую». Розвиток інтелектуальних здібностей учнів, створення умов для підвищення мотивації навчання, виховання прагнення стати освіченою людиною, здатною повною мірою реалізувати свій людський потенціал.

4. Мої цінності. Виховання естетичного сприйняття художніх цінностей, уміння орієнтуватися у величезному світі культурної спадщини різних народів. Формування потреби до художньо-творчого самовираження.

Етапи реалізації проекту

1. Підготовчий (2010/11 н.р.). Знайомство з теоретичними основами проблеми; розробка моделі діяльності шкільного музею, робота з фондом музею.
2. Експериментальний (2012/13 н.р.). Апробування моделі, моніторинг проміжних результатів, коригування подальшої роботи.
3. Заключний (2013/14 н.р.). Оцінка ефективності моделі, аналіз результатів, узагальнення та поширення досвіду.

Результати проекту, що вже отримані:

- розроблено й упроваджено в діяльність школи програми факультативного курсу «Один день у музеї»;

- напрацьовано методику проведення уроків і позакласних заходів у музеї, на основі чого накопичено методичні розробки музейних уроків, позакласних заходів, презентації;
- активне включення учнів і батьківського колективу в роботу по збору експонатів;
- зафіксовано великий інтерес учнів до уроків і заходів, що проводяться в музеї;
- активне використання ресурсів музею учителями-предметниками в навчально-виховному процесі;
- активна участь школярів у проектній та дослідницької діяльності з краєзнавства;
- розвиток естетичноціннісних орієнтацій учнів, виявлення ними потреби і бажання брати участь у культуротворчому, спортивному житті школи, прагнення до цікавого й корисного дозвілля.

Перспективи педагогічного проекту

1. Продовження роботи зі збору, систематизації музейного фонду.
2. Подальше активне використання ресурсів музею у вихованні, навчанні й розвитку школярів.
3. Розширення співробітництва з музеями міста й області.
4. Удосконалення методів, прийомів роботи.
5. Розробка освітньо-виховних програм на засадах музейної педагогіки.

Михайлова Л.М. Естетично ціннісний розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти: теорія і практика. — Науково-методичний посібник.

У посібнику висвітлюються питання науково-методичного вирішення проблеми формування в школярів естетичних ціннісних орієнтацій. Представлено наукове обґрунтування актуальності означеної проблеми в умовах побудови нової української школи, розкрито основні принципи організації естетично ціннісного навчально-виховного середовища в загальноосвітньому закладі. Презентується досвід діяльності експериментальнихкладів Луганщини з вирішення питань ціннісного орієнтування школярів у навчальній та позакласній діяльності.

Посібник призначений для керівників шкіл, педагогів, студентів педагогічних спеціальностей.

Ключові слова: виховання, естетичні ціннісні орієнтації, мистецтво, інтеграція.

Михайлова Л.Н. Эстетически ценностное развитие личности в учебно-воспитательном пространстве учреждения образования: теория и практика. — Научно-методическое пособие.

В пособии освещаются вопросы научно-методического решения проблемы формирования у школьников эстетических ценностных ориентаций. Представлено научное обоснование актуальности данной проблемы в условиях построения новой украинской школы, раскрыты основные принципы организации эстетически ценностного учебно-воспитательной пространства в общеобразовательном учреждении. Презентуется опыт деятельности экспериментальных заведений Луганщины по решению вопросов ценностного ориентирования школьников в учебной и внеклассной деятельности.

Пособие предназначено для руководителей школ, педагогов, студентов педагогических специальностей.

Ключевые слова: воспитание, эстетические ценностные ориентации, искусство, интеграция.

Mikhailova L.N. Aesthetically valuable development of the individual in the educational and educational space of the educational institution: theory and practice. — Science Manual.

The manual covers issues of scientific and methodical problem solving formation at schoolboys aesthetic-value orientations. Provides the scientific rationale seriousness of this problem in the conditions of building a new Ukrainian school; identifies the key components of the structure of aesthetic value orientations of the personality, criteria and indicators for assessment of their level of development; disclosed basic principles of aesthetically valuable educational space in educational institution.

Is presented experience of experimental institutions of Lugansk region on issues of value orientation of students in academic and extra-curricular activities are the development of guidelines for educators aesthetic competence, offers effective forms of parental involvement, community organizations to work together.

The manual is intended for school administrators, teachers and students teaching their specialties.

Key words: education, aesthetic values, art integration.

Науково-методичне видання

**ЕСТЕТИЧНО ЦІННІСНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ
В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОСТОРИ ЗАКЛАДУ
ОСВІТИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

*Науково-методичний посібник для керівників шкіл, педагогів,
студентів педагогічних спеціальностей*

Автор-укладач
Михайлова Лариса Миколаївна
(українською мовою)

Редактор — Л. П. Гобельовська
Верстка — С. П. Рожков
Редактор-коректор — Л. М. Михайлова

Підписано до друку 24.01.2018 р.
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура
Minion Pro.
Ум. друк. арк. 14,42. Наклад 110 прим. Зам. №ГЛ00-000121

Видавництво «Точка»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11, оф. 4
Тел.: (057) 764-03-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК, №1790 від 19.05.2004 р.

Віддруковано в ТОВ «ДРУКАРНЯ МАДРИД»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11
Тел.: (057) 756-53-25
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
Серія ДК, № 4399 от 27.08.2012 р.
www.madrid.in.ua | info@madrid.in.ua